

บทที่ 2

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้เป็นการประมวลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการพัฒนาชุมชน
อยู่ดีมีสุข กรณีศึกษา : บ้านคอนมัน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งผู้วิจัย
ได้ประมวลโดยการสังเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีพื้นฐานการวิจัย เพื่อบ่งบอกสถานภาพและ
ประเมินความสำเร็จเบื้องต้นของงานวิจัย ซึ่งจะแสดงถึงคุณภาพของนักวิจัยว่าเป็นผู้รู้ก่อน
ทำการวิจัย ทั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อที่สำคัญในการประมวลเอกสารเป็น 6 หัวข้อ ดังนี้

1. บริบทของบ้านคอนมัน
2. แนวคิดและหลักการพัฒนาศูนย์พยากรณ์มนุษย์
3. การพัฒนารูปแบบชุมชนอยู่ดีมีสุข
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
5. หลักการประเมิน โครงการพัฒนา
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. บริบทของบ้านคอนมัน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบสูง ประชากรส่วนใหญ่
ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ปลูกข้าว ปลูกพืชไร่และพืชสวน การประกอบ
อาชีพเกษตรกรรมส่วนใหญ่ต้องอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติ ถ้าหากปีใดฝนไม่ตกต้องตาม
ฤดูกาล การเกษตรจะต้องเกิดความเสียหายเพราะประสบกับภาวะความแห้งแล้ง เมื่อเกิดความ
แห้งแล้ง เกษตรกร คนหนุ่มสาวซึ่งเป็นวัยแรงงาน ส่วนใหญ่ต้องอพยพจากถิ่นเข้าไปหางาน
ทำในเมืองใหญ่ ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดและถ้าปีใดฝนตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำเพียงพอก็จะทำ
การเกษตร แต่เกษตรกรก็ยังประสบปัญหาเกี่ยวกับต้นทุนในการผลิตสูงแต่ผลผลิตราคาตกต่ำ
จึงทำให้เกษตรกรประสบกับปัญหาภาวะหนี้สิน ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกษตรกรในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือประสบปัญหาความยากจนเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ

จากสภาพเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะต้องรู้จักการแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของตนเอง เพื่อความอยู่รอด โดยการใช้ ประสิทธิภาพที่ผ่านมาเป็นบทเรียนและใช้เป็นประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหา หากทางออก เพื่อให้เกิดความพอเพียง การพึ่งตนเอง การอยู่ดีกินดีและมีความสุข ซึ่งนำไปสู่ความเป็นชุมชน เข้มแข็ง ชุมชนบ้านคอนมัน หมู่ที่ 13 ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ได้ร่วมกันใช้ประสบการณ์ที่สั่งสมจากอดีต นำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันใน ชุมชนและถอดเอาองค์ความรู้เพื่อนำมาเป็นบทเรียน สร้างองค์ความรู้และนำมาใช้ในการ แก้ปัญหาในสภาวะปัจจุบัน เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องและรู้เท่าทันต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคมและ สภาพแวดล้อมสมัยใหม่ในปัจจุบัน

1.1 ที่ตั้ง บ้านคอนมัน หมู่ที่ 13 ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัด มหาสารคาม ตั้งอยู่ในที่สาธารณะประโยชน์เป็นส่วนใหญ่ ห่างจากถนนทางหลวงชนบท สายบ้านขามเรียง-บ้านนาสีนวล ก.ม. ที่ 3 แยกเข้าระยะทางประมาณ 200 เมตร เป็นถนน คอนกรีตและลาดยาง อยู่ห่างจากที่ตั้งสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลขามเรียงประมาณ 3.60 กิโลเมตร ห่างจากที่ว่าการอำเภอกันทรวิชัยประมาณ 17 กิโลเมตรและห่างจากศาลา กลางจังหวัดประมาณ 14 กิโลเมตร

1.2 พื้นที่ มีพื้นที่ 436 ไร่ แบ่งเป็นที่อยู่อาศัย 46 ไร่ ที่สาธารณะประโยชน์ 65 ไร่ และพื้นที่ทำการเกษตร 325 ไร่

1.3 ประวัติความเป็นมา ที่ตั้งหมู่บ้านคอนมันในปัจจุบัน เดิมเป็นที่สาธารณะ ประโยชน์เป็นส่วนใหญ่ ในปี พ.ศ. 2515 ได้มีชาวบ้านชาวบ้านโนนสะแบงและชาวบ้านเขียบ โดยการนำของนายผ้ง วงศ์วอ นายเต็ม ชิมช้าง นายหัน กองอินเดช อพยพออกมาอาศัยตามที่ นาของตนเอง ซึ่งเป็นแนวเขตติดต่อกับที่สาธารณประโยชน์ โดยมีเหตุผลว่าที่นาอยู่ห่างไกล จากหมู่บ้านของตนเอง การเดินทางไป-มาระหว่างหมู่บ้านเดิมกับที่นาไม่สะดวก จึงอพยพมา อาศัยอยู่จำนวน 3 ครอบครัว ในปี พ.ศ. 2519 ได้เกิดกรณีพิพาทระหว่างราษฎรที่อพยพมา อาศัยอยู่ที่โคกคอนมันกับราษฎรบ้านโคนสะแบง ศาลมีคำสั่งให้นายผ้ง วงศ์วอ กับพวก สามารถตั้งบ้านเรือนอยู่ได้และให้ทำมาหากินในที่สาธารณประโยชน์โคกคอนมันได้จนกว่า ศาลจะมีคำสั่งเปลี่ยนแปลง ปี พ.ศ.2519 นายสัง วงศ์วอ ซึ่งเป็นพี่ชายของนายผ้ง วงศ์วอและ นายสอน พรหมวิชัย ได้อพยพมาอาศัยเพิ่มอีก ปี พ.ศ. 2520 ได้มีราษฎรอพยพออกมาอาศัย เพิ่มขึ้นอีก คือ นายสุพร เหล่าสะพาน นายพัว ร่วมรศ รวมเป็น 7 ครอบครัว และมีราษฎรที่ อพยพมาอยู่ตามที่นาของตนเองอีกหลายครอบครัวแต่ไม่เป็นหลักแหล่งที่แน่นอนและในปี

เดียวกันนี้เอง นายฝั่ง วงศ์วอ ได้เสียดสละที่นาของตนเองให้เป็นถนนเข้าหมู่บ้าน จากถนนใหญ่เข้าสู่หมู่บ้าน กว้าง 8 เมตร ยาว 120 เมตร และนายประเสริฐ ชูพันธ์ ก็ได้สละที่นาของตนเอง บริจาคให้เป็นถนนเข้าหมู่บ้าน ขนาดกว้าง 8 เมตร ยาว 30 เมตร จึงทำให้มีถนนเข้าหมู่บ้านอย่างสะดวกตั้งแต่นั้นมา และในปีเดียวกัน นายสัง วงศ์วอ นายฝั่ง วงศ์วอ นายเต็ม ชินช้าง และนายสุพร เหล่าสะพาน ได้ปรึกษารื้อเพื่อดำเนินการขอตั้งเป็นหมู่บ้าน ให้ถูกต้องตามระเบียบกระทรวงมหาดไทย จึงได้ประชุมราษฎรในหมู่บ้านและเห็นชอบให้นายฝั่ง วงศ์วอ นายสัง วงศ์วอ นายเต็ม ชินช้างและนายสุพร เหล่าสะพาน เป็นคณะกรรมการร่วมกันพิจารณาหาแนวทางในการดำเนินการ และศึกษาระเบียบข้อกฎหมาย เพื่อดำเนินการขอตั้งเป็นหมู่บ้าน โดยมีนายวัฒนา อนุวาร เป็นที่ปรึกษา โดยขอตั้งหมู่บ้านใหม่ ซึ่งได้รับการอนุมัติจากกระทรวงมหาดไทยและตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านคอนมัน” หมู่ที่ 13 ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2521 เป็นต้นมา และราษฎรในหมู่บ้าน ได้เสนอให้นายสัง วงศ์วอ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก นายฝั่ง วงศ์วอ และนายเต็ม ชินช้าง เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน โดยมีนายสุพร เหล่าสะพาน เป็นที่ปรึกษา ต่อมานายสัง วงศ์วอ ได้เสียชีวิต ราษฎรในหมู่บ้านจึงเลือก นายฝั่ง วงศ์วอ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 และแต่งตั้ง นายทา กุณโสม และนายเต็ม ชินช้าง เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หลังจากนั้นได้มีราษฎรอพยพออกมาอาศัยเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และมาอาศัยอยู่ในที่สาธารณประโยชน์ ที่ศาลามีคำสั่งให้ราษฎรเข้าอาศัยอยู่ได้ก่อนแล้ว และศาลยังมีให้ได้มีคำสั่งเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น จึงทำให้อาศัยอยู่ในที่สาธารณประโยชน์ดังกล่าวได้จนถึงปัจจุบัน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2532 นายฝั่ง วงศ์วอ ได้ลาออกจากผู้ใหญ่บ้าน ราษฎรในหมู่บ้านจึงเสนอและเลือกนายอดิศร เหล่าสะพาน เป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 3 และเป็นคนปัจจุบัน และแต่งตั้งนายหนูพิณ วงษาสืบ และนายอุดม นาสุริวงศ์ เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ต่อมานายหนูพิณ วงษาสืบ ลาออกไปเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลจึงเสนอแต่งตั้งนางสำรว หน้อยปู้เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านแทน

ปี พ.ศ. 2548 ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมควาระ ผู้ใหญ่บ้านได้เสนอแต่งตั้งให้นายอุดม นาสุริวงศ์และนายสมร แสนภักดี เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านปัจจุบันผู้ใหญ่บ้านคือนายอดิศร เหล่าสะพาน และนายอุดม นาสุริวงศ์ และนายสมร แสนภักดี เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

ปี พ.ศ. 2551 กำนันตำบลขามเรียงหมควาระและว่างลง นายอดิศร

เหล่าสะพาน ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกำนันตำบลขามเรียง เพราะการยอมรับในการมีภาวะเป็นผู้นำและผลงานของนายอติศร จากผู้ใหญ่บ้านจำนวน 23 คน จาก 23 หมู่บ้านของตำบลขามเรียง ได้ยอมรับในความรู้ความสามารถของนายอติศร เหล่าสะพาน

1.4 สภาพทางภูมิศาสตร์ มีที่ตั้งและเขตติดต่อดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อเขตบ้านหนองอุ่ม ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย ทิศใต้ ติดต่อเขตบ้านโนนสะแบง บ้านขามเรียง ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย และบ้านชี ตำบลเขวาใหญ่ อำเภอกันทรวิชัย ทิศตะวันออก ติดเขตบ้านห้วยนอง บ้านดอนหนอง บ้านโคก บ้านสะแบง ตำบลขามเรียงและทิศตะวันตก ติดต่อเขตบ้านชี ตำบลเขวาใหญ่ อำเภอกันทรวิชัย บ้านแสนสุข ตำบลนาสีนวน อำเภอกันทรวิชัย

1.5 ลักษณะภูมิประเทศ บ้านคอนมัน หมู่ที่ 13 ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบ ประมาณ 90.00% ใช้ทำนา และเป็นที่ดอน ประมาณ 10.00% ใช้ปลูกหญ้าสำหรับเลี้ยงสัตว์ ลักษณะของดิน ส่วนใหญ่เป็นดินทราย ลึกลงไปประมาณ 1.50 เมตร จะพบชั้นหินลูกรังกระจายอยู่ทั่วไป พื้นผิวดินส่วนใหญ่จะไม่อุ้มน้ำ เมื่อฝนหยุดตก การทำเกษตรของราษฎรในหมู่บ้านจะอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติเท่านั้น

1.6 ลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะภูมิอากาศ แบ่งเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม จนถึงเดือนพฤษภาคม อากาศจะร้อนอุณหภูมิบางปีสูงถึง 43 องศาเซลเซียส ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม จนถึงเดือนตุลาคม อากาศร้อน มีฝนตกตลอด ในระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนสิงหาคมจะได้รับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคมจะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ มีฝนตกชุก อุณหภูมิอยู่ระหว่าง 25-38 องศาเซลเซียส ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ อากาศจะหนาว บางปีอุณหภูมิจะลดลงถึง 13 องศาเซลเซียส

1.7 ทรัพยากรธรรมชาติ

1.7.1 แหล่งน้ำ ไม่มีลำห้วยหรือแม่น้ำลำธารไหลผ่าน มีสระน้ำอยู่ 2 แห่ง ใช้เพื่อการเกษตร 1 แห่ง และใช้ทำประปาผิวดิน 1 แห่ง ใช้ในการอุปโภค ไม่สามารถบริโภคได้ เพราะไม่ได้ผ่านการกรองและระบบฆ่าเชื้อโรค

1.7.2 ป่าไม้ ทรัพยากรป่าไม้ ในเขตการปกครองของหมู่บ้านไม่มีป่าไม้

1.7.3 หินเกลือ ทรัพยากรหินเกลือ จะมีอยู่ใต้ผิวดิน จะเห็นได้จากน้ำในดิน ไม่สามารถนำมาใช้ในการเกษตรได้ เนื่องจากมีความเค็มมาก สามารถนำไปประเหยแห้งเป็นเกลือได้

1.8 การคมนาคม มีเฉพาะทางบก โดยทั่วไปถนนในหมู่บ้าน เป็นถนนลาดยาง และคอนกรีตประมาณ 60.00% นอกนั้นเป็นถนนลูกรังและถนนดิน ถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน บางสายเช่น บ้านคอนมัน-บ้านแสนสุข ระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร ยังเป็นถนนดิน เนื่องจากเป็นถนนที่ผ่านเขตการปกครองถึง 3 ตำบล คือ ตำบลขามเรียง ตำบลเขวใหญ่ และตำบลนาสีนวน จึงไม่มีหน่วยงานใครรับผิดชอบ ทำให้การคมนาคมมีความลำบาก ถนนส่วนใหญ่เมื่อเข้าสู่อำเภอและจังหวัด เป็นถนนคอนกรีตและถนนลาดยางของกรมทางหลวงชนบท (ร.พ.ช.) เดิม สามารถเดินทางได้สะดวก

1.9 ระบบสาธารณสุขปโภค

1.9.1 ระบบประปา เป็นประปาผิวดิน ไม่มีระบบกรองน้ำและฆ่าเชื้อโรค เป็นการนำน้ำจากบ่อขึ้นเก็บไว้ในถังสูงแล้วปล่อยน้ำที่กักเก็บไว้ให้ราษฎรได้ใช้ทุกครัวเรือน เป็นน้ำที่ใช้ในการอุปโภคและการเกษตร ไม่สามารถบริโภคได้ เนื่องจากไม่ผ่านการกรองและฆ่าเชื้อโรค

1.9.2 ระบบไฟฟ้า เป็นหมู่บ้านที่มีระบบไฟฟ้าสาธารณะใช้ทุกครัวเรือน มีไฟฟ้าสาธารณะให้แสงสว่างตามถนนในหมู่บ้าน แต่ยังไม่เพียงพอกับความต้องและความจำเป็น

1.9.3 ระบบโทรศัพท์ มีระบบโทรศัพท์แบบตั้งเสารับสัญญาณในหมู่บ้าน การรับสัญญาณโทรศัพท์ไม่สะดวก ในบางครั้งไม่สามารถใช้การได้ มีโทรศัพท์สาธารณะจำนวน 3 หมายเลข ติดตั้งประจำที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน 1 หมายเลขและตู้ใช้บัตร 2 หมายเลขและมีโทรศัพท์มือถือ จำนวน 38 หมายเลข

1.10 สภาพทางสังคม

1.10.1 ด้านประชากร บ้านคอนมัน หมู่ที่ 13 ตำบลขามเรียง มีประชากรจำนวน 40 ครัวเรือน แยกเป็นดังนี้ ประชากร ชาย จำนวน 84 คน ประชากร หญิงจำนวน 73 คน รวมจำนวน 157 คน โดยมี ผู้สูงอายุ จำนวน 11 คน เด็กเล็ก จำนวน 13 คน เด็กวัยเรียน จำนวน 20 คน และผู้พิการจำนวน 2 คน

1.10.2 การรวมกลุ่มของประชากร บ้านคอนมัน หมู่ที่ 13 ตำบลขามเรียง มีการรวมกลุ่มกัน เพื่อทำกิจกรรมร่วมกันทางสังคม และเพิ่มศักยภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นตามฮีต 12 คอง 14 ให้ยั่งยืนตลอดไป

การรวมกลุ่มอาชีพของประชาชนในหมู่บ้านเพื่อเพิ่มศักยภาพในการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมให้มีความเข้มแข็ง ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มผู้เลี้ยงโคเนื้อ-โคขุน กลุ่มเพาะเห็ด กลุ่มเลี้ยงกบ กลุ่มเลี้ยงปลา กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มเลี้ยงจิ้งหรีด กลุ่มพืชผักปลอดสารพิษ กลุ่มเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมือง กลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่มเลี้ยงไก่วง กลุ่มเลี้ยงเนื้อไก่ กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มเลี้ยงเป็ด และกลุ่มเลี้ยงไก่ไข่ ปัญหาด้านสังคม และคุณภาพชีวิต ปัญหาที่พบได้แก่ ปัญหาการอ่านหนังสือไม่ออก เขียนไม่ได้ คิดเป็นร้อยละ 5.00 ของประชากร ปัญหาการขาดคุณธรรมจริยธรรมในสังคม คิดเป็นร้อยละ 15.00 ปัญหาการส่งเสริมการให้ความร่วมมือในการพัฒนาตนเองและสังคม คิดเป็นร้อยละ 15.00 ปัญหาประชาชนไม่มีความรู้เกี่ยวกับบทบาทของตนเอง คิดเป็นร้อยละ 10.00 โดยสรุปปัญหาต่างๆ ที่พบ ส่วนใหญ่จะเกิดกับบุคคล กลุ่มเดียวกัน

จุดเด่นของบ้านคอนมัน หมู่ที่ 13 ตำบลขามเรียง เป็นชุมชนปลอดยาเสพติดตามนโยบายของรัฐบาลและประชากรส่วนใหญ่ คิดเป็นร้อยละ 85.00 ของประชากรที่มีอยู่จริง มีการรวมพลังกันกระทำกิจกรรมร่วมกันอย่างเหนียวแน่นและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีรวมพลังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความสามัคคี ความเสียสละ เป็นประชาธิปไตย มีความซื่อสัตย์ รักความยุติธรรม จึงทำให้รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมในแนวทางที่สร้างสรรค์สังคมและพึ่งตนเองได้และเป็นชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน

1.11 สภาพทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจราษฎรในหมู่บ้านบ้านคอนมัน หมู่ที่ 13

ตำบลขามเรียง จะไม่แน่นอนซึ่งจะขึ้นอยู่กับการผันแปรของอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งราษฎรส่วนหนึ่ง ประกอบอาชีพรับจ้าง/กรรมกร ก่อสร้าง ขึ้นอยู่กับค่าจ้างแรงงาน ไม่คงที่จะผันแปรไปตามค่าจ้างแรงงาน อาชีพของราษฎรในหมู่บ้าน แยกเป็นดังนี้ อาชีพเกษตรกร ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางเกษตร เช่น ทำนา อาชีพรับจ้างทั่วไป เป็นอาชีพที่หารายได้เพื่อการเลี้ยงชีพเป็นเฉพาะหน้า เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นสุข อาชีพ รับราชการ คิดเป็นร้อยละ 4.00 ราษฎรกลุ่มนี้ มีชีวิตและความเป็นอยู่ที่มั่นคง อาชีพเพาะเห็ด บรรจุน้ำมันสดิกแบบครบวงจร ราษฎรกลุ่มนี้ ทำเป็นอาชีพเสริม สามารถหารายได้ดีพอสมควร เฉลี่ยประมาณปีละ 50,000 บาทต่อครอบครัวต่อไป อาชีพปลูกสุตย์ เช่น โคนี่ และ โคนม สามารถทำรายได้ได้ดี เฉลี่ยปีละ 50,000 บาท/ครอบครัว อาชีพอื่นๆ เช่น รับเหมาก่อสร้าง อาชีพช่าง

ทำเฟอร์นิเจอร์ ค้าขาย เป็นต้น จำแนกเป็นรายละเอียดดังนี้ รัฐบาลจำนวน 3 ครอบครัว รายได้เฉลี่ย 128,580 บาท/คน/ปี ค้าขายจำนวน 3 ครอบครัว รายได้เฉลี่ย 24,105 บาท/คน/ปี ทำนาจำนวน 23 ครอบครัว รายได้เฉลี่ย 2,344 บาท/คน/ปี รับจ้างจำนวน 8 ครอบครัว รายได้เฉลี่ย 2,400 บาท/คน/ปี เลี้ยงโคนม 2 ครอบครัว รายได้เฉลี่ย 50,000 บาท/คน/ปี กลุ่มอาชีพ ได้แก่ กลุ่มเพาะเห็ด, กลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงโคนเนื้อ - โคนุน, กลุ่มเลี้ยงปลา, กลุ่มเลี้ยงกบ, กลุ่มเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมือง, กลุ่มเลี้ยงจิ้งหรีด, กลุ่มปลูกพืชผักสวนครัว, กลุ่มร้านค้าชุมชน, กลุ่มปุ๋ยชีวภาพและกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งการรวมกลุ่มทำกิจกรรมเป็นการสร้างอาชีพให้เกษตรกร ที่ขาดความรู้ ได้มีความรู้ในการทำกิจกรรมนั้นๆ ด้วยกระบวนการกลุ่มเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันสามารถทำรายได้สามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัว ได้มั่นคง ฯลฯ

สภาพปัญหาทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน ได้แก่ ปัญหาทางการเกษตร ผลผลิตต่อไร่ต่ำ ต้องอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติเท่านั้น ขาดระบบชลประทาน ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ เนื่องจากขาดการวางแผนการผลิตและการตลาด ปัญหาขาดเงินทุนหมุนเวียนที่เพียงพอ ปัญหาขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการออมทรัพย์ ปัญหาการส่งเสริมการเกษตรแบบธรรมชาติ การใช้สารเคมีและค่าใช้จ่ายในการลงทุน ปัญหาขาดการส่งเสริมลงทุนจากภาครัฐ

จุดเด่นของหมู่บ้าน ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ บ้านคอนมัน หมู่ที่ 13 ตำบลขามเรียง ราษฎรมีความกระตือรือร้นในการระดมทุนและร่วมมือกระทำการกิจกรรมร่วมกันอย่างมั่นคง เพื่อผลทางเศรษฐกิจของชุมชน ราษฎรในชุมชนมีความใฝ่ฝันอยากจะมีรายได้ มีการออมทรัพย์และระดมทุนตามศักยภาพของตนเอง

1.12 ด้านการศึกษา ราษฎรในหมู่บ้านได้รับการศึกษาตามศักยภาพจากโรงเรียนในท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ ระดับการศึกษาของชุมชนในหมู่บ้าน ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษา คิดเป็นร้อยละ 99.33% คนพิการทางสมอง จำนวน 1 คน ส่วนใหญ่จบระดับมัธยมศึกษาขึ้นไปถึง คิดเป็นร้อยละ 80.00% นักเรียนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ไปเรียนที่โรงเรียนบ้านหนองจุ่มและโรงเรียนบ้านขามเรียง เนื่องจากในชุมชนไม่มีสถานศึกษาตั้งอยู่ในชุมชน มีลูกจ้างและเจ้าหน้าที่ของรัฐ จำนวน 13 คน เป็นชาย จำนวน 9 คน หญิง จำนวน 4 คน และนักเรียนที่กำลังศึกษาในโรงเรียน จำนวน 39 คน เป็นชาย จำนวน 20 คน หญิง จำนวน 19 คน ปัญหาในด้าน การศึกษาของชุมชน ได้แก่ นักเรียนส่วนใหญ่เป็นเด็กด้อยโอกาส เนื่องจากครอบครัวยากจน ระยะทางจากบ้านถึงโรงเรียนเกินกว่า 13 กิโลเมตร ทำให้การเดินทางไป

โรงเรียนมีความลำบากเพราะหมู่บ้านไม่ติดถนนใหญ่ ต้องเดินเท้า ไปขึ้นรถประจำทาง ระยะทาง 300 เมตร ไม่มีสถานศึกษาในหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก จุดเด่นในด้านการศึกษาของหมู่บ้าน เด็กในวัยเรียนทุกคนได้รับการศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษา คิดเป็นร้อยละ 100.00 ผู้ปกครองให้การสนับสนุนและเอาใจใส่ในด้านการศึกษา

1.13 ด้านการเมืองและการปกครอง มีการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข การปกครองมีการปกครองเป็นหมู่บ้านเดียวกัน

1.14 ด้านศาสนา วัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณีท้องถิ่น ส่วนใหญ่ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธในหมู่บ้านมีศาสนสถาน คือ วัด เพื่อทำบุญตามประเพณีและบำเพ็ญทางจิตใจ ชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องของ บุญ บาป ภูติ ผีและเทวดา ชาวบ้านยังยึดถือจารีตประเพณี การทำบุญ การแต่งงาน การสะเดาะเคราะห์และประเพณีทางศาสนา สภาพปัญหาทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชนเช่นเด็กวัยรุ่นนำเอาวัฒนธรรมต่างชาติมาใช้และมีความโน้มเอียงไปตามสื่อต่างๆ จุดเด่นด้านศาสนาและวัฒนธรรม ได้แก่ ประชาชนมีความเชื่อและยึดถือประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ได้มีการปฏิบัติตามประเพณีท้องถิ่นโดยตลอดอย่างพร้อมเพียง สำหรับพิธีการบายสีสู่ขวัญ นายเต็ม ชินช้าง เป็นหมอสูตกรสู่ขวัญบายสี และพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนาทั้งพิธีกรรมพระพุทธศาสนา และพิธีศาสนาพราหมณ์และนางจีรัตนพล เป็นผู้ที่มีความสามารถในการทำพานบายสี ได้สวยงามเป็นที่ยอมรับของชุมชนโดยทั่วไป และการเคลื่อนย้ายและยกบ้านโดยไม่รื้อบ้าน นายบุญมา เมือง โคตะ ได้นำเอาภูมิปัญญาในการทำกรอกและเคลื่อนย้ายบ้าน โดยไม่ต้องมีการรื้อบ้านก่อนยกและย้ายไปทั้งหลังอย่างมั่นคงและแข็งแรง ปลอดภัย ปัญหาทางการปกครองของหมู่บ้าน ประชาชนบางส่วนยังมีความเห็นแก่ตัว ไม่ยอมเสียสละ ประชาชนบางส่วนขาดการให้ความร่วมมือกับกลุ่ม ประชาชนบางส่วนยังมีการแบ่งพรรคแบ่งพวก เนื่องจากสาเหตุของการเลือกตั้ง ประชาชนบางส่วนยังไม่มีความเป็นประชาธิปไตย โดยสรุปปัญหาด้านสังคมดังกล่าวข้างต้น มีเพียงส่วนน้อย คิดเป็นร้อยละ 15.00 ของประชากรและเป็นเพียงประชาชนกลุ่มเดียวกันทั้ง 4 ปัญหา จุดเด่นด้านการเมืองและการปกครองของชุมชน ได้แก่ ประชาชนส่วนใหญ่ คิดเป็นร้อยละ 85.00 ของประชากร รู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเองตามระบอบประชาธิปไตยมีการรวมกลุ่ม กิจกรรมร่วมกัน เสียสละไม่เห็นแก่ตัวและร่วมมือกันกระทำกิจกรรมร่วมกันอย่างมั่นคงและยั่งยืน คิดเป็นร้อยละ 85.00 ของประชากร

1.15 ด้านสุขภาพอนามัย ได้แก่ สถานให้บริการด้านสาธารณสุขชุมชน / หมู่บ้าน เวลาเจ็บป่วยเล็กน้อยและการปฐมพยาบาลเบื้องต้น คือ ศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน

ประจำหมู่บ้าน จะมีอาสาสมัครประจำบ้านไว้ บริการและอาสาสมัครสาธารณสุขคอย ให้บริการอำนวยความสะดวกและให้การปฐมพยาบาลเบื้องต้น ก่อนที่จะนำส่งสถานีนอมนัย ประจำตำบลและโรงพยาบาลประจำจังหวัดต่อไป สถานการณ์โรคระบาดในชุมชน ไม่มีโรค ระบาดในชุมชน เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ออกมาให้คำแนะนำและประชุมชาวบ้านเป็นประจำ เพื่อป้องกัน โรคภัยไข้เจ็บและให้ความรู้ด้านสุขภาพแก่ชุมชน

ปัญหาด้านสุขภาพอนามัยของชุมชน ได้แก่ ไม่พบปัญหาที่รุนแรง ส่วนมาก เป็นปัญหาอุบัติเหตุเพียงเล็กน้อย การเจ็บป่วยจากโรคภัยไข้เจ็บไม่รุนแรง จุดเด่นด้านสุขภาพ อนามัยของชุมชนเจ้าหน้าที่สาธารณสุขได้ออกมาให้ความรู้ด้านสุขภาพ และการเฝ้าระวัง ป้องกันโรคอยู่เป็นประจำ ทุกๆ เดือน อาสาสมัครประจำหมู่บ้านได้จัดกิจกรรมออกกำลังกาย เพื่อสุขภาพ ประชาชน เฝ้าระวังป้องกันโรคตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเป็น อย่างดี

สรุปโดยภาพรวมโอกาสของชุมชนบ้านคอนมันเกี่ยวกับศักยภาพด้านสังคมของ หมู่บ้าน เชื้อต่อการพัฒนาให้เป็นชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืนได้เป็นอย่างดีกรรมการหมู่บ้าน ได้ ร่วมกิจกรรมการอบรม การศึกษาดูงานด้านต่างๆ ทั้งในระดับตำบล ระดับอำเภอ ระดับ จังหวัด รวมถึงระดับภาคมาโดยตลอด จึงทำให้คณะกรรมการหมู่บ้านมีศักยภาพ และมีความ มั่นใจในการทำงาน ถ้าหากได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นทางการจะทำให้ชุมชนบ้านคอนมัน เป็นชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน ซึ่งจะเป็นแบบอย่างที่ดีได้เป็นอย่างดี

2. แนวคิดและหลักการพัฒนาศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัย

2.1 ความหมายของการพัฒนามนุษย์ การพัฒนาศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัยหรือการพัฒนาคน มีผู้ให้ความหมายไว้หลายความหมาย เช่น ปรีชา คัมภีร์ปกรณ์และกล้า ทองขาว (2541 : 296 ; อนุชาติ พวงสำลี และคณะ. 2541 : 48 - 50 ; สุนันทา เลานันทน์. 2542 : 224 ; นงลักษณ์ สีนสืบผล. 2542 : 15) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัยว่าหมายถึง กระบวนการที่ได้ออกแบบไว้อย่างมีเป้าหมาย เพื่อให้ผู้ปฏิบัติงานได้มีโอกาสเรียนรู้ โดยการ ฝึกอบรมการศึกษาและการพัฒนา เป็นการเพิ่มพูนความรู้และศักยภาพในการทำงาน รวมทั้ง ปรับพฤติกรรมของผู้ปฏิบัติงานให้พร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ที่รับผิดชอบให้เกิดประโยชน์สูงสุด ต่อองค์กรและมีโอกาสก้าวหน้าในตำแหน่งสูงขึ้น

2.2 แนวคิดและหลักการการพัฒนาคน (สนทยา พลศรี. 2545 : 53 - 54 ; อังอิง มาจาก สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2541 : 16) ดังนี้ 1) การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คือ ทำให้คนมี

ความรู้ ความสามารถ มีทักษะในการประกอบกิจการงาน ให้บรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ มีความสามารถในการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัว มีความรู้ทางการเมืองที่จำเป็นในการดำรงชีวิตอย่างเฉลียวฉลาด มีวิสัยทัศน์ สุขภาพดี บุคลิกภาพดี สามารถพึ่งตนเองได้ ใช้ชีวิตร่วมกันกับผู้อื่น ได้อย่างมีความสุข เป็นต้น 2) การพัฒนาคนให้มีความสุข คือ การทำให้มีความสุขสงบ มีจิตใจงามเยือกเย็นมั่นคง ผ่องใส ไม่มีความเครียด มีความสุขุมเยือกเย็น มีเมตตา กรุณา รู้จักความพอเพียง รู้จักประมาณ เข้าถึงสัจธรรมของชีวิตมองโลกในแง่ดี ปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ ได้ เป็นต้น

ส่วนบุญคง หันจางสิทธิ์ (2540 : 25 - 34) ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้านของคุณภาพทรัพยากรมนุษย์ไว้ดังนี้ คือ 1) คุณภาพทรัพยากรมนุษย์เริ่มจากสถาบันครอบครัว (Family) มารดา บิดา สิ่งแวดล้อมในครอบครัว เป็นที่หล่อหลอมคุณค่าหรือคุณภาพของบุตร ครอบครัวที่ดีมีความรักและความอบอุ่นเป็นรากฐานสำคัญที่จะเป็นแรงผลักดันให้เด็กและเยาวชนอันเป็นกำลังสำคัญ ในการพัฒนาคน พัฒนาสังคมในอนาคตให้เติบโตขึ้นอย่างสมบูรณ์ ทั้งทางร่างกายและจิตใจ สิ่งแวดล้อมในครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อพัฒนาการต่างๆ ของเด็กทุกด้าน เมื่อใดครอบครัวเผชิญกับปัญหา เมื่อนั้นย่อมมีผลกระทบต่อสถานภาพครอบครัว รวมทั้งความมั่นคงของสังคมด้วย เนื่องจากครอบครัวเป็นภารกิจที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ ดังนั้น ครอบครัวที่ดีเท่านั้นจะสามารถป้องกันและแก้ไขต้นเหตุของปัญหาสังคมได้ เด็กจะมีสุขภาพกายและใจที่ดีและมีคุณภาพศักยภาพสูงสุดของแต่ละคนได้ในระดับใดนั้น ขึ้นอยู่กับการเลี้ยงดูและการอบรมเด็กในสถาบันครอบครัวเป็นเบื้องต้น 2) คุณภาพทรัพยากรมนุษย์เกิดจากการศึกษา (Education) การศึกษาก่อนการประถมศึกษาหรือการศึกษาก่อนเข้าวัยเรียน มุ่งที่จะอบรมเลี้ยงดูเด็กก่อนวัยเรียนให้มีความพร้อมทุกด้าน ด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา และจิตใจ เพื่อที่จะรับการศึกษาระดับต่อไป ส่วนการศึกษาระดับประถมศึกษา มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถขั้นพื้นฐาน อ่านออกเขียนได้ คิดคำนวณเลขเป็น แก้ปัญหาเป็น สามารถประกอบอาชีพตามสมควรแก่อัตภาพ ส่วนมัธยมศึกษาเป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ทางวิชาการที่เหมาะสมกับวัย ความต้องการ ความสนใจ และความถนัด สำหรับเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นหรือประกอบอาชีพที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติได้ ส่วนการอุดมศึกษา มุ่งให้ผู้ศึกษามีความรู้ในวิชาชีพขั้นสูงและมีความก้าวหน้าทางวิชาการ สามารถทำการวิจัย ค้นคว้า เพื่อประโยชน์ของตนเอง สังคมและประเทศชาติและยังมุ่งให้ผู้ศึกษาร่างไว้ ถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมของชาติอย่างฉลาดและตัดสินใจได้

ถูกต้อง การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการหรือจะเรียกว่าการศึกษาตลอดชีวิต (Informal Education หรือ Lifelong Education) เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองในชีวิตประจำวัน เรียนรู้จากประสบการณ์ และสิ่งแวดล้อมรอบตัว การเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการศึกษานี้ให้เจตคติ ค่านิยม ทักษะ ความรู้โดยตรงจากประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมเช่น ความรู้และสิ่งแวดล้อม เป็นความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการประกอบอาชีพต่างๆ 3) คุณภาพทรัพยากรมนุษย์เกิดจากการฝึกอบรม (Training) การฝึกอบรมคือ กระบวนการที่จะเพิ่มพูนสมรรถภาพในการทำงานของผู้ปฏิบัติงานให้พัฒนาในด้านความคิด การกระทำ ความสามารถ ความรู้ ความชำนาญ และเจตคติต่างๆ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะยกระดับประสิทธิภาพการทำงานและการผลิตในปัจจุบันและอนาคต 4) คุณภาพทรัพยากรมนุษย์เกิดจากการมีสุขภาพอนามัยและโภชนาการที่ดี (Health and Nutrition) คงจะได้ยินสุภาษิตที่ว่า “จิตใจที่ดีอยู่ในร่างกายที่แข็งแรง” (A Sound Mind is in a Sound Body) จิตใจและร่างกาย มีความสัมพันธ์กัน เวลาเจ็บป่วยไม่สบายจะรู้สึกหงุดหงิด ไม่อยากจะทำงานหรือแม้ทำงานก็ไม่ได้ผลเต็มที่ในทำนองเดียวกันหากเป็นนักเรียนหรือนักศึกษา ถ้าสุขภาพไม่ดีก็ไม่สามารถจะรับการศึกษาได้เต็มที่ การเรียนก็จะไม่ได้ผลเท่าที่ควร ความรู้ ความสามารถหรือคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ที่ควรจะได้รับเต็มทีก็ จะได้รับน้อยกว่าปกติ 5) การอพยพ (Migration) เป็นการเพิ่มคุณภาพทรัพยากรมนุษย์ แรงงานที่อพยพเข้ามาในกรุงเทพมหานคร หรือไปต่างประเทศ ย่อมได้รับความรู้ประสบการณ์ และรายได้ มากกว่าที่จะอยู่ถิ่นเดิม จึงเป็นการเพิ่มคุณภาพทรัพยากรมนุษย์ อันที่จริงแล้ว แรงงานไทยที่อพยพไปชุกชุมในต่างประเทศนั้นก็คือ “นักเรียนนอก” ระดับหนึ่ง ไปหาความรู้ ประสบการณ์และรายได้ในต่างประเทศ กลับมาคงจะได้ทั้งความรู้ประสบการณ์ และรายได้ที่จะทำให้เขามีฐานะดีขึ้น มีเงินที่จะลงทุนในการศึกษาของตนเองตนหรือสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้นหรือสามารถจะใช้ในการบำรุงสุขภาพอนามัย ป้องกันหรือรักษาสุขภาพเวลาเจ็บป่วย ย่อมเป็นการเพิ่มคุณภาพทรัพยากรมนุษย์ของสังคมและประเทศชาติ และ 6) คุณภาพทรัพยากรมนุษย์เกิดจากประสบการณ์ในการทำงาน (Work Experience) บุคคลที่ได้ลงทุนในการศึกษาตั้งแต่ต้นจนจบมหาวิทยาลัย ย่อมจะต้องการที่จะได้งานทำ สมกับความรู้ที่ตนได้เรียนมา การทำงานเป็นการนำเอาความรู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมา เอามาใช้ในทางปฏิบัติเป็นการฝึกฝนจากของจริง (On-the-job-training) การทำงานในหน้าที่จะเป็นการเพิ่มประสบการณ์ในการทำงาน (Work Experience) ทำให้เกิดความชำนาญ (Dexterity) ส่วนเป็นการเพิ่มพูนคุณค่าในตัวทรัพยากรมนุษย์ จึงมักจะมีคำกล่าวที่แสดงให้เห็นความสำคัญของประสบการณ์ที่ว่า “บุคคลที่จะมีคุณค่าสูงสุดเมื่อถึงวัยก่อนที่จะเกษียณอายุ” ซึ่งก็หมายความว่า เขาได้เก็บ

เกี่ยวประสบการณ์ในการทำงานสูงที่สุดจนถึงวันนี้ อย่างไรก็ตาม การที่บุคคลจะมีงานทำหรือไม่หลังจากการจบการศึกษาหรือฝึกอบรมแล้ว ก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของตลาดแรงงาน (Labour Market) ว่าเป็นอย่างไร อุปสงค์ (Demand) และอุปทาน (Supply) ของแรงงานเป็นอย่างไร ข่าวสารการตลาดแรงงานเป็นอย่างไร

ฝ่ายวิชาการของสภากายบุคคล (2545 : 62-65) ได้สรุปยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพและการคุ้มครองทางสังคมจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ว่า ต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนไทยทุกคนให้มีคุณภาพ มีสุขภาพแข็งแรง เป็นคนเก่ง คนดี มีระเบียบวินัย ใฝ่หน้าที่ มีความซื่อสัตย์สุจริต รับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวมและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลไกทางสังคมทุกระดับ โดยเฉพาะสถาบันครอบครัว องค์กรทางศาสนา องค์กรส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน สื่อมวลชนและประชาชน เพื่อให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาปัญญา คีลธรรมและวัฒนธรรมของคนไทย รวมทั้งการบริหารจัดการหลักประกันทางสังคมที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพครอบคลุมประชาชนทุกคนและพัฒนาระบบโครงการคุ้มครองทางสังคม เพื่อช่วยเหลือกลุ่มคนยากจนและผู้ด้อยโอกาสให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม และพึ่งตนเองได้ในระยะยาว ตลอดจนเสริมสร้างสภาพแวดล้อมและพัฒนากลไกที่ทำให้ประชาชนมีความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหายาเสพติดและปัญหาอาชญากรรม

จากแนวคิดและหลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ดังกล่าวสรุปได้ว่า มนุษย์สามารถพัฒนาได้ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ โดยมีกระบวนการ หลักการ วิธีการที่สำคัญ คือ การให้การศึกษาอบรม ทำให้มีความรู้ โดยเริ่มจากการพัฒนาได้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดาตลอดจนถึงสิ้นอายุ

2.3 แนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทฤษฎีระบบ (Systems Theory) เป็นทฤษฎี ที่อธิบายว่าแต่ละสิ่งในจักรวาล (The Universe) ทั้งสิ่งเล็กและใหญ่ล้วนเป็นหนึ่งหน่วยระบบ คือ เป็นหน่วยการทำงาน มีผลผลิต มีกระบวนการทำงานมีสิ่งป้อน มีขอบเขต เป็นส่วนย่อยของอภีระบบและประกอบด้วยอนุระบบ เมื่อนำไปใช้ต้องมีขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 มีความเข้าใจและความเชื่อในทฤษฎีระบบ ขั้นที่ 2 มองให้เห็นความเป็นระบบของโครงการศึกษาอบรมที่จัด และขั้นที่ 3 ปรับปรุงระบบนั้นให้มีประสิทธิภาพ

ระบบที่มีประสิทธิภาพ คือ มีผลผลิตตรงตามที่ตั้งความมุ่งหมายไว้มีกระบวนการทำงานแม่นยำตรงต่อการก่อให้เกิดผลผลิต ไม่วอกวน ไม่สูญเปล่า ระดับของความรับผิดชอบควรจะได้รับปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพตามเกณฑ์ภาระหน้าที่ของหน่วยนั้นๆ ระดับกระทรวง อันมี

รัฐมนตรีและปลัดกระทรวงเป็นผู้รับผิดชอบ ระดับกรมอันมีอธิบดีเป็นผู้รับผิดชอบ และระดับคณบดีนักเรียนซึ่งนักเรียนแต่ละคนรับผิดชอบ ถ้าแต่ละหน่วยเหล่านี้ดำเนินงานในความรับผิดชอบของตนจนเกิดประสิทธิภาพ ก็มั่นใจได้ว่าระบบงานการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของประเทศจะมีประสิทธิภาพ (เจลีเยว บูร์กาคี และนิสาร์ตัน ศิลปะเดช. 2546 : 27)

ทฤษฎีระบบ (Systems Theory) คือ แนวคิดที่เชื่อว่าเอกภพแห่งนี้ (The Universe) เป็นหนึ่งหน่วยระบบ ซึ่งมีคุณสมบัติประการต่างๆ ตามที่จะกล่าวต่อไป ยกเว้นบางประการที่ยังไม่อาจจะรู้ได้เพราะเอกภพเป็นหน่วยระบบที่ใหญ่โตเกินกว่าที่เราจะสังเกตและพิสูจน์ได้ครบถ้วน และแม้ส่วนประกอบที่เล็กที่สุดของเอกภพซึ่งนักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันเรียกว่า “ควาร์ก” (Quark) และเราสังเกตหรือพิสูจน์ได้ยากก็เป็นหน่วยระบบเช่นเดียวกัน แต่อาจมีคุณสมบัติอย่างไม่ครบถ้วน ส่วนสิ่งอื่นๆ ทั้งหลายที่มีขนาดระหว่างกลางของสิ่งทั้งสองนี้ล้วนมีคุณสมบัติของความเป็นหน่วยระบบครบถ้วนทุกประการ คุณสมบัติสำคัญเท่าที่ได้ค้นพบแล้วของหน่วยระบบแต่ละหน่วย คือ 1) เป็นหน่วยทำงาน 2) มีขอบเขต 3) มีผลผลิต 4) มีกระบวนการ 5) มีปัจจัยนำเข้า 6) มีบริบท 7) มีผลย้อนกลับ 8) ประกอบขึ้นจากหน่วยระบบอนุระบบจำนวนหนึ่ง 9) เป็นหน่วยอนุระบบหนึ่งของหน่วยอภิระบบ 10) มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดบนมิติเวลา และ 11) มีที่มา ที่อยู่และที่ไป (สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสภาสถาบันบวรราชภัฏและสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา. 2545 : 32-33)

ทฤษฎีแรงจูงใจ เป็นทฤษฎีความต้องการตามลำดับขั้นของอับบราฮัม เอช. มาสโลว์ (Abraham H. Maslow) มีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับความต้องการอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรก มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความต้องการเกิดขึ้นเสมอ และประการที่สอง ความต้องการของมนุษย์มีลักษณะเป็นสากลคล้ายคลึงกันทุกวัฒนธรรม และความต้องการของมนุษย์มีลักษณะเป็นไปตามลำดับขั้นนั้นคือความต้องการในระดับสูงขึ้นไป ความเชื่อพื้นฐาน 2 ประการของมาสโลว์ดังกล่าวแล้วนั้นมีจุดเน้นที่แรงจูงใจ คือ การตอบสนองก่อน เมื่อความต้องการนั้นได้รับการตอบสนองจนถึงระดับของความพึงพอใจแล้วจะลดความจำเป็นลง ความต้องการชนิดอื่นจะมีความจำเป็นมากขึ้นมาแทนที่และเมื่อได้รับการตอบสนองจนเป็นที่พอใจแล้ว ความจำเป็นของความต้องการอีกชนิดหนึ่งจึงเกิดขึ้นและได้รับการตอบสนองอีกเป็นลำดับๆ ไป แต่บางสภาพการณ์บุคคลอาจจะมีความจำเป็นของความต้องการขั้นต้นที่ได้รับการตอบสนองไปแล้วเกิดขึ้นอีก ความจำเป็นที่ต้องได้รับการตอบสนองอาจจะต้องกลับมาอีก กรณีดังกล่าวอาจจะเกิดขึ้นได้กับบุคคล ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ ซึ่งอาจจะเปลี่ยนแปลงและ/หรือพัฒนาการของวุฒิภาวะของบุคคล ต่อไปนี้เป็นกรกล่าวถึงความต้องการตามลำดับ 5 ขั้น (ศักดิ์ไทย

สุรกิจบวร. 2545 : 166-167) ดังนี้ คือ 1) ความต้องการทางสรีระ ได้แก่ ความต้องการเกี่ยวกับการเงิน การอยู่และความสะดวกสบายทางกายทั้งปวง ซึ่งจัดว่าเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่จะทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ 2) ความต้องการสวัสดิภาพ ได้แก่ ความต้องการความปลอดภัย ความมั่นคงและหลักประกันในการทำงาน สิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจความกลัวความสูญเสียและภัยอันตรายต่างๆ 3) ความต้องการทางสังคมความรักและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ได้แก่ ความต้องการมีเพื่อน คนรัก พ่อ แม่ และลูก 4) ความต้องการเกียรติยศ ชื่อเสียงและความนับถือตนเอง ซึ่งเป็นความภูมิใจตนเองและเป็นที่ยอมรับจากบุคคลอื่น สิ่งที่พบเห็นเป็นปกติก็คือความผิดปกติของพฤติกรรมในกลุ่ม เช่น ความเห็นแก่ตัว ความแตกแยกของกลุ่ม เป็นต้น รากเหง้า คือ ความคับข้องใจที่เกิดจากความต้องการทางด้านความนิยมนับถือตนเองที่มีได้การตอบสนองนั่นเอง และ 5) ความต้องการพัฒนาศักยภาพของตนเอง เป็นความต้องการที่จะแสดงออกตามความสามารถของบุคคลที่บุคคลนั้นอยากจะเป็น ซึ่งเป็นความต้องการขั้นสุดยอด ของบุคคลที่ไม่ต้องกังวลในเรื่องปากท้อง ความมั่นคง ปลอดภัย ความรักและความยอมรับในตนเองหรือศักดิ์ศรีของตนเองอีกต่อไป มนุษย์จะพัฒนาศักยภาพของตนเอง เพราะความอยากรู้อยากเห็น จึงมีความต้องการที่จะพัฒนาศักยภาพของตนเองจนไปถึงจุดสุดยอดที่ตนเองมีอยู่อย่างแท้จริงโดยการพัฒนาดังกล่าว ย่อมไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ใดๆ และต้องคำนึงถึงศีลธรรม และมนุษยธรรมเป็นหลักด้วย

3. การพัฒนารูปแบบชุมชนอยู่ดีมีสุข

3.1 ความหมายของรูปแบบ คำว่ารูปแบบหรือ Model เป็นคำที่ใช้เพื่อสื่อความหมายหลายอย่าง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วรูปแบบจะหมายถึงสิ่งหรือวิธีการดำเนินงานที่เป็นต้นแบบอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น แบบจำลองสิ่งก่อสร้าง รูปแบบในการพัฒนาชนบท เป็นต้น ทั้งนี้ พจนานุกรม Contemporary English ของ Longman (1981 : 668) ได้ให้ความหมายโดยสรุปได้ 3 ประเด็น คือ 1) Model หมายถึง สิ่งซึ่งเป็นแบบย่อส่วนของของจริง ซึ่งเท่ากับแบบจำลอง 2) Model หมายถึง สิ่งของหรือคนก็นำมาใช้เป็นแบบอย่างในการดำเนินการบางอย่าง เช่น แม่ตัวอย่าง และ 3) รุ่นของผลิตภัณฑ์ต่างๆ

3.2 ประเภทของรูปแบบ เมื่อพิจารณาตามความหมาย แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่

3.2.1 แผนภูมิหรือรูปแบบสามมิติ เป็นแบบอย่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างหรือทำซ้ำเป็นตัวอย่างเพื่อการเลียนแบบ หรือเป็นชุดของปัจจัยหรือตัว

แปรที่ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน รวมเป็นตัวประกอบและเป็นสัญลักษณ์ทางระบบสังคม (พจนานุกรมการศึกษา. 1973) ; (บุญชม ศรีสะอาด. 2533 : 19) ; (ทิสนา แคมมณี. 2551 : 1)

3.2.2 แผนผังความคิดเชิงระบบ เป็นวิธีการถ่ายทอดความคิดของบุคคลเพื่อให้เกิดความเข้าใจ ตลอดจนจินตนาการหรือชุดของมโนทัศน์ของคนที่มีต่อปรากฏการณ์หรือเรื่องราวใดๆ ให้ปรากฏในลักษณะของการสื่อสารในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง รูปแบบจึงเป็นแผนผังหรือแบบแผนของการดำเนินงานอย่างใดอย่างหนึ่งต่อเนื่องด้วยความสัมพันธ์เชิงระบบ (ยาวดี วิบูลย์ศรี. 2536 : 25) ; (Willer. 1967 : 15) ; (Hausser. 1980 : 132-161)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่สร้างหรือพัฒนาขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎี ที่ได้จากการศึกษามาของผู้สร้างเอง เพื่อถ่ายทอดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ โดยใช้แผนภูมิหรือแผนผัง เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายและกระชับถูกต้องและสามารถตรวจสอบเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์จริงได้

3.3 ความหมายและความสำคัญของการอยู่ดีมีสุข “การอยู่ดีมีสุข” หรือ “Well-being” พัฒนามาจากแนวคิดของศาสตราจารย์อมตยา เช่น ระบุได้ว่า “ผลกระทบขั้นสุดท้ายของการพัฒนา คือ การทำให้ปัจเจกบุคคลสามารถบรรลุผลสำเร็จในสิ่งที่ต้องการและปัจเจกบุคคลที่มีสิทธิเสรีภาพในการเลือกวิธีการไปสู่ความสำเร็จด้วยตัวของเขาเอง ส่วนการมีรายได้จะเป็นเพียงเครื่องมือหรือทางผ่านไปสู่ความสำเร็จเท่านั้น” ส่วนการอยู่ดีมีสุขสำหรับคนไทยนั้น ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ภูมิพลอดุลยเดช (ประเวศ วะสี. 2549 : 22) ที่เน้นการพัฒนาจากฐานของชุมชนจนถึงระดับชาติ เป็นการพัฒนาที่คำนึงถึงความมีเหตุผลความพอประมาณและมีภูมิคุ้มกัน โดยใช้ความรู้และคุณธรรมเป็นฐานของการพัฒนา เช่นเดียวกับแนวคิดการพัฒนาของประเทศภูฏาน ที่กำหนดเป้าหมายการพัฒนาประเทศที่ใช้ความสุขมวลรวมของประชาชน (Gross National Happiness : GHN) แทนเป้าหมายที่ใช้ผลผลิตมวลรวมชาติ (Gross National Product) หรือผลิตภัณฑ์มวลรวมชาติ (Gross Domestic Product : GDP) แนวคิดดังกล่าว (นภกรณ์ พิพัฒน์, 2550 : 128-159 ; Ross, 2003 : 128 ; Galay, 2001 : 199-218) ได้กำหนดดัชนีชี้วัดความสุขมวลรวมเป็น 4 ด้านหลัก คือ 1) การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้เกิดความเท่าเทียม เป็นธรรมและการเติบโตอย่างยั่งยืน (Economic Self-reliance) 2) การสงวนรักษาสิ่งแวดล้อม (Environmental Preservation) 3) การรักษาและส่งเสริมวัฒนธรรม (Cultural Promotion) และ 4) ธรรมาภิบาล (Good Governance) เน้นการสร้างสมดุลของการพัฒนาที่มุ่งเน้นความสุขของประชาชน บนฐานคุณธรรม จากรากฐานวัฒนธรรมที่ดีงาม การดำรงรักษาสิ่งแวดล้อมให้คงความอุดมสมบูรณ์ เป็นฐานในการ

ประกอบอาชีพ จึงกล่าวได้ว่าเป็นตัวแบบการพัฒนาที่ดีและยั่งยืน แนวคิดเหล่านี้ได้ขยายเป็นเครือข่ายทั่วโลก เช่น มูลนิธิเศรษฐศาสตร์ใหม่ (New Economic Foundation) ซึ่งเป็นสหพันธ์องค์กรภาคเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมใน 70 ประเทศได้พยายามโน้มน้าวให้ประชาคมโลกตระหนักผลสุดท้ายของการพัฒนาเศรษฐกิจว่า ควรอยู่ที่ความอยู่ดีมีสุขของประชาชน โดยการสร้างเครือข่ายความสุขมวลรวมระหว่างประเทศ (Gross International Happiness Network : GIH) ซึ่งมีการประชุมนานาชาติว่าด้วยความสุขมวลรวม ครั้งที่ 1 ในเมืองทิฟู ภูฏาน เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2547 โดยมีเป้าหมายเพื่อขับเคลื่อนแนวคิดความสุขมวลรวมประเทศนานาชาติให้เป็นที่ยอมรับในระดับสากล การขยายผลได้เกิดเครือข่ายสถาบันในประเทศสหรัฐอเมริกา เนเธอร์แลนด์ องค์กร ICOINS ของบราซิล มูลนิธิเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ประเทศอังกฤษ กลุ่ม Genuine Progress Indicator/GPI Atlantic ประเทศแคนาดา เครือข่าย Social Venture Network Asia ในประเทศไทยปัจจุบันประเทศไทยได้กำหนดตัวแบบความอยู่ดีมีสุขของสังคมไทยในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2550 : 1-2) โดยกำหนด องค์ประกอบความอยู่ดีมีสุขของคนไทยเป็น 6 องค์ประกอบ คือ 1) การมีสุขภาพ 2) เศรษฐกิจเป็นธรรมและเข้มแข็ง 3) ครอบครัวอบอุ่น 4) ชุมชนเข้มแข็ง 5) สภาพแวดล้อมดี และ 6) สังคมประชาธิปไตยที่มีธรรมาภิบาล

กล่าวได้ว่าความอยู่ดีมีสุขที่เป็นตัวแบบหรือรูปแบบต่างๆ ที่กำหนดเป็นองค์ประกอบและดัชนีชี้วัดอาจมีชื่อหรือความหมายที่แตกต่างกันตามบริบทหรือขนาดของระดับการวัดของพื้นที่ เป้าหมายของการพัฒนาตามแนวทางการพัฒนาแบบใหม่จะมีเป้าหมายร่วมกัน คือ 1) ความสุขมวลรวมของประชาชน 2) ความหมายชุมชนอยู่ดีมีสุข เนื่องจากความอยู่ดีมีสุขเป็นวาทะกรรมใหม่ของการพัฒนาในยุคปัจจุบัน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2550 : 2) ได้ให้ความหมายไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 ว่าความอยู่ดีมีสุข คือ การที่คนมีคุณภาพชีวิตที่ดี ดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพทั้งจิต กาย ปัญญาที่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม อย่างเป็นองค์รวมและสัมพันธ์กัน ได้ถูกต้องดีงาม นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างคนกับคนและระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นความอยู่ดีมีสุขจึงเป็นความสุขมวลรวมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับสรรพสิ่งที่อยู่รอบตัว ซึ่งหมายถึงมีขอบเขตกว้างขวางมีรูปแบบไม่แน่นอน ไม่มีความชัดเจน (Bracth. 1999 : 55) ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามความคิดเห็นของคนในชุมชน สารหรือเนื้อหาความอยู่ดีมีสุขจึงเกี่ยวโยงที่เป็นความหมายและลักษณะของคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชน ความอยู่ดีมีสุข ในชุมชนชุมชนน่าอยู่ ความ

เข้มแข็งและการพึ่งตนเองของชุมชน ความหมายของความอยู่ดีมีสุขจึงมีลักษณะแตกต่างกันมีความหลากหลายขึ้นกับทัศนคติการรับรู้ของระดับบุคคล สภาพของแต่ละท้องถิ่น (อมร สุวรรณนิมิต. 2546 : 12-13) สำหรับการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ให้ความหมายของชุมชนอยู่ดีมีสุขว่า หมายถึง เทคโนโลยี ภูมิปัญญาและการเรียนรู้ที่เหมาะสม เศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็ง และการบริหารจัดการชุมชนที่เข้มแข็ง โดยทุกมิติจะต้องสัมพันธ์และส่งต่อความอยู่ดีมีสุขของชุมชนร่วมกันเป็นองค์รวม

จากการประมวลเอกสารข้างต้นสรุปได้ว่าชุมชนอยู่ดีมีสุขที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้แบ่งเป็น 3 ด้านคือ 1) ด้านเทคโนโลยี ภูมิปัญญา และการเรียนรู้ที่เหมาะสม 2) เศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็ง และ 3) การบริหารจัดการชุมชนที่เข้มแข็ง ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดดังนี้

3.1.1 ด้านการเรียนรู้ที่เหมาะสม ภูมิปัญญา และเทคโนโลยี ชุมชนจะอยู่ดีมีสุขจะต้องมีการใช้เทคโนโลยี ที่เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น เป็นเทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยผสมผสานกับภูมิปัญญา ของคนในชุมชน และคนในชุมชน จะต้องมีการกระบวนการเรียนรู้ อยู่ตลอดเวลา เพื่อให้รู้เท่าทันกับสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลงไป แต่จะต้องใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นฐานคิดหรือเป็นแบบแผนของการพัฒนา องค์ประกอบหลักของชุมชนอยู่ดีมีสุขในด้านการเรียนรู้ ภูมิปัญญาและเทคโนโลยีของคนในชุมชน มีดังนี้ 1) เทคโนโลยี (Technology) เทคโนโลยี ถือเป็นปัจจัยหนึ่ง ที่ชี้ให้เห็นถึงความอยู่ดีมีสุขของชุมชน ทั้งนี้เพราะเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ การผลิตมีปริมาณและคุณภาพสูง แต่ในอดีตที่ผ่านมาศักยภาพในการใช้เทคโนโลยีของชาวชนบท ยังอยู่ในระดับต่ำมาก จึงทำให้เกิดมีผลกระทบจากการใช้เทคโนโลยีในทางที่เกิดปัญหานานัปการเช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม และเป็นการเพิ่มภาระหรือเพิ่มต้นทุนในการผลิตให้กับประชาชนหรือเกษตรกรในหมู่บ้านมา โดยตลอด (ศิริ ฮามสุโพธิ์. 2546 : 20-23) ดังนั้นแนวคิดเกี่ยวกับการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการพัฒนา หรือเพื่อเพิ่มผลผลิตให้กับครอบครัว และหมู่บ้านในชนบท จึงได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักพัฒนาอย่างจริงจัง ดังเช่น วิศณุ เป็งย้อย (2534 : 37) และฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2540 : 17) ได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีเพื่อพัฒนาชนบทไว้ว่า การพัฒนาหมู่บ้านในชนบทด้วยการพัฒนาการเกษตรเป็นแนวทางที่เน้นการบริหารจัดการเกษตรแผนใหม่ ที่พึ่งพาเทคโนโลยีทางการเกษตร และระบบเศรษฐกิจในหมู่บ้านให้เข้มแข็ง ได้ แต่ก็ยังมีข้อพึงระวังอยู่ที่ว่าการบริหารจัดการและการใช้เทคโนโลยีนั้นจะต้องเกิดความเหมาะสมเป็นสำคัญ เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมาผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาส่วนใหญ่ได้แก่เกษตรกรรายใหญ่ เพราะเทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ส่วนมาก

เป็นแบบใช้ทุนสูง สำหรับเกษตรกรรายย่อยนั้นยังไม่สามารถเข้าถึงการให้บริการเทคโนโลยี เพื่อการผลิตเช่น การใช้เครื่องจักรกล ระบบชลประทาน ระบบสินเชื่อทางการเกษตร การว่าจ้างแรงงานเพื่อสนับสนุนการผลิตและการคมนาคมขนส่ง สิ่งเหล่านี้มีผลทำให้เกิดความแตกต่างในระดับรายได้และมาตรฐานการดำรงชีวิตซึ่งนำไปสู่ความค้อยโอกาสด้านต่างๆ โดยเฉพาะความยากจนจนไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้น การพัฒนาศักยภาพในการพึ่งตนเองของหมู่บ้านประชาชนจะต้องสามารถพึ่งตนเองทางเทคโนโลยีภายในหมู่บ้านให้ได้ 2) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งเรียนรู้มาจากปู่ ย่า ตา ยาย ญาติ พี่น้องและความเฉลียวฉลาดของแต่ละคนหรือผู้มีความรู้ในหมู่บ้านในท้องถิ่นต่างๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องการทำมาหากิน เช่น การจับปลา การจับสัตว์ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การทำเครื่องมือ การเกษตร ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นความรู้ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ และถ่ายทอดมาให้เรามีวิธีการหลายอย่างที่ทำให้ความรู้เหล่านี้เกิดประโยชน์แก่สังคมปัจจุบัน เช่น ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ หมายถึง การบำรุงรักษาสิ่งที่ดีงามไว้ เช่น ประเพณีต่างๆ หัตถกรรม และคุณค่าหรือการปฏิบัติตน เพื่อความสัมพันธ์อันดีกับคนและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาด้านการฟื้นฟู หมายถึง การรื้อฟื้นสิ่งที่ดีงามที่หายไป เลิกไป หรือกำลังจะเลิก ให้กลับมาเป็นประโยชน์ เช่นการรื้อฟื้นดนตรีไทย ภูมิปัญญาด้านการประยุกต์ หมายถึง การปรับหรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ให้เหมาะสมกับสมัยใหม่ เช่น การใช้ยาสมุนไพรในโรงพยาบาล ประสานกับการรักษาสมัยใหม่ การทำพิธีบวงสรวงไม้ เพื่อให้เกิดสำนึกการอนุรักษ์ธรรมชาติ รักษาป่าให้มีปริมาณมากยิ่งขึ้น การประยุกต์ประเพณีการทำบุญข้าวเปลือกที่วัด มาเป็นการสร้างธนาคารข้าว เพื่อช่วยเหลือผู้ที่ยากแค้น การสร้างใหม่ คือ การค้นคิดใหม่ที่สัมพันธ์กับความรู้ดั้งเดิม เช่น การประดิษฐ์โปงลาง การคิด โครงการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัยคุณค่าความเอื้ออาทรที่ชาวบ้านเคยมีต่อกัน มารูปแบบใหม่ เช่น การสร้างธนาคารข้าว ธนาคาร โคกระบือ การรวมกลุ่มแม่บ้าน เยาวชน เพื่อทำกิจกรรมกันอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมนั้น ชีวิตของชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกเป็นส่วนๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กัน การทำมาหากิน การร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนา พิธีกรรมและประเพณี ความรู้เป็นคุณธรรม เมื่อผู้คนใช้ความรู้นั้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิต เป็นแนวทางหลักเกณฑ์ วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ว่างลับไปแล้วกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และกับธรรมชาติ ความรู้เรื่องทำมาหา

กินมืออยู่มาก เช่นการทำไร่ทำนา การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การจับปลาจับสัตว์ การผ้า ทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหม ซึ่งมีลวดลายที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ และความคิดของชาวบ้าน การทำเครื่องปั้นดินเผา การแกะสลักไม้และหิน ซึ่งจะพบได้จาก โบราณสถานในพิพิธภัณฑสถานต่างๆ

3) การเรียนรู้ (Learning) การเรียนรู้ ถือว่าเป็นหัวใจที่สำคัญเพราะเป็นกระบวนการที่จะให้คนมีเจตคติและพฤติกรรมที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม คือ การแสดงให้เห็นถึงลักษณะของกระบวนการที่ต่อเนื่องของการเรียนรู้ ซึ่งผลของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นครั้งก่อนจะเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ในครั้งต่อไป (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2535 : 45) กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่อาศัยภูมิปัญญาเป็นฐานเดิมในการพัฒนา โดยมีการประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม มีองค์กรในชุมชนเป็นเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยกันเพื่อแก้ไขปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน รวมทั้งการที่คนในชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารที่เพียงพอต่อการนำมาใช้ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตเพื่อให้รู้เท่าทันสถานการณ์โลกภายนอก และการปรับตัวของคนในชุมชน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการอยู่ดีมีสุขด้านเทคโนโลยี ภูมิปัญญาและการเรียนรู้ที่เหมาะสม หมายถึงจะต้องมีการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น เป็นเทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยผสมผสานกับภูมิปัญญาของคนในชุมชน และคนในชุมชนจะต้องมีกระบวนการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา ซึ่งประเมินได้จาก 1) องค์กรประกอบด้านการจัดการกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ ชุมชนมีการบริหารจัดการกลุ่มและผู้นำการจัดการกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้ วิเคราะห์ข้อมูลสถานการณ์ภายในและภายนอกเพื่อการแก้ไขปัญหาและหาทางออกให้กับคนในชุมชน ชุมชนมีเวทีในการพบปะ พูดคุย สัมมนา ประเด็นสาธารณะ ชุมชนมีการบันทึกภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อถ่ายทอดเผยแพร่และนำไปปรับใช้ ชุมชนมีกิจกรรมสืบทอดเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น คราวเรือนมีการเรียนรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในชีวิตประจำวัน 2) องค์กรประกอบด้านการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ ชุมชนมีการเรียนรู้แบบสร้างเครือข่ายเป็นการเรียนรู้นอกชุมชน ชุมชนมีการแสวงหาความรู้จากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลอื่นนอกชุมชน เช่น การฝึกอบรม สัมมนา ศึกษาดูงาน (เสรี พงศ์พิศ. 2549 : 89-97 ; ประสิทธิ์ นิมจินดา และคณะ. 2544 : 140-142 ; เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2544 : 15-16 ; อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2544 : 167 และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2550 : 15)

วิธีการวัด การอยู่ดีมีสุขด้านการเรียนรู้ที่เหมาะสม ภูมิปัญญา และเทคโนโลยี เป็นการวัดแบบมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ ได้แก่ ระดับความอยู่ดีมีสุขมากที่สุด มาก

ปานกลาง น้อยและน้อยที่สุด ประกอบด้วยองค์ประกอบย่อย 5 องค์ประกอบ ได้แก่ ความสมดุลทางเศรษฐกิจ ความสามารถในการพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งของการผลิต ความสมดุลทางเทคโนโลยี ความสามารถทางเทคโนโลยี การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน

3.1.2 ด้านเศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็ง เศรษฐกิจชุมชน ถือเป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งเป็นตัวชี้วัดถึงความอยู่ดีมีสุขของชนบท (ศิริ ยามสุโพธิ์. 2546 : 21-23) ทั้งนี้เพราะขีดความสามารถในการใช้ปัจจัยการผลิต พหุติกรรมการบริโภคและการซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตของประชาชนในชนบททางด้านเศรษฐกิจหรือการประกอบอาชีพภายในหมู่บ้าน จะเป็นเรื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า สามารถพึ่งตนเองได้มากน้อยเพียงใด แต่ในอดีตที่ผ่านมาสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากแนวคิดตามกระแสโลกตะวันตกที่เน้นความเจริญทางเศรษฐกิจ หรือวัตถุประสงค์เพื่อเป้าหมายของการแข่งขันได้กลายเป็นสาเหตุของปัญหาสังคมและการเมืองตลอดจนปัญหาสิ่งแวดล้อมที่รุนแรง อีกทั้งการใช้ปัจจัยการผลิต ไม่ว่าจะเป็นเงินทุน แรงงาน ที่ดินและการประกอบการ เพื่อตอบรับกับแนวคิดดังกล่าว ยังมีการพึ่งพาอาศัยโดยตลอด จนตกอยู่ในสภาพอ่อนแอและไม่สามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ปัญหาความยากจนจึงได้กลายเป็นปัญหาสำคัญของหมู่บ้าน ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้น แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนแบบพอเพียงและการพึ่งตนเองแบบยั่งยืนในระดับหมู่บ้าน จึงได้รับความสนใจจากนักวิชาการ และนักพัฒนาอย่างกว้างขวางเพื่อแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมกับแนวคิดดังกล่าว ดังเช่นฉัฐพล ชันธไชย (2548 : 11) ได้นำเสนอแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองที่สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาการพึ่งตนเองของ TERMS ว่าการพัฒนาชนบท ควรเน้นที่การแก้ปัญหาความยากจนเพราะถือเป็นกลยุทธ์ที่มุ่งเน้นการปรับปรุงมาตรฐานการดำรงชีวิตของประชาชนในชนบท หรือชุมชนให้สูงขึ้นซึ่งมีแนวทางที่สำคัญ 4 ประการคือ ประการแรก มุ่งกระจายรายได้ให้เป็นธรรมมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มคนยากจน และคนในพื้นที่ยากจนหนาแน่น โดยการยกระดับรายได้ต่อหัวให้สูงขึ้นมาเหนือเส้นแห่งความยากจน ประการที่สอง การสร้างโอกาสให้ประชาชนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและการมีงานทำ ประการที่สาม ต้องมีการปรับเปลี่ยนพหุติกรรมการบริโภคและการลงทุนที่เอื้อประโยชน์แก่คนยากจน โดยการถ่ายเททรัพยากรการลงทุนไปสู่กลุ่มคนยากจน แต่ก็ยังคงเน้นให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจไว้ไม่เปลี่ยนแปลง และประการที่สี่มุ่งที่จะแก้ไขปัญหาค่าเช่าและความไร้ประสิทธิภาพของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ร่วมกันแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าวิธีการพัฒนาแบบนี้ยังพบกับความยุ่งยากหลายประการ กล่าวคือ การกำหนดเป้าหมายกลุ่มยากจนและการขาดแคลนงบประมาณซึ่งสืบเนื่องมาจากปัญหาการให้คำจำกัดความว่า ความยากจน คืออะไร และจะทำการวัดเพื่อจำแนก

คนออกเป็นคนยากจนและไม่ยากจนได้อย่างไร ในประเทศกำลังพัฒนานั้น การขจัดความยากจนสมบูรณ์เป็นสิ่งที่ควรถือเป็นเรื่องสำคัญมากกว่าความยากจนสัมพัทธ์ กลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่ไม่สามารถสนองตอบในเรื่องดังกล่าว การกำหนดความหมายของความยากจนและแนวทางพัฒนาที่ชัดเจน จะทำให้สามารถกำหนดประชากรเป้าหมายได้ชัดเจนยิ่งขึ้น (จอห์น อิงภากรณ์ และคณะ. 2549 : 43) ทั้งยังจะช่วยแก้ปัญหาในเรื่องการขาดแคลนงบประมาณได้ส่วนหนึ่งด้วย

นอกจากนั้นหากโครงการพัฒนาต่างๆ เน้นในเรื่องการเพิ่มระดับรายได้ของกลุ่มยากจนเป็นพื้นฐาน ก็จะทำให้การพัฒนาเป็นการพัฒนาที่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ในอนาคต ในขณะเดียวกัน ปวย อิงภากรณ์ยังได้กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า การที่จะพัฒนาเศรษฐกิจของหมู่บ้านในชนบทจนสามารถนำไปสู่ความมั่งคั่งและยั่งยืนได้นั้นควรประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ ประการแรกการส่งเสริมให้รายได้ของชาวชนบทเพิ่มขึ้นในอัตราที่พอใจ ประการที่สอง การมีรายได้ของชาวชนบทจะต้องเป็นไปอย่างมั่นคง และประการที่สาม ประชาชนในชนบทต้องสามารถช่วยตัวเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ (วิศณุ เป็งย่อง, 2534 : 232) ทั้งนี้เพราะการที่จะพัฒนาเศรษฐกิจของหมู่บ้านในชนบทให้เกิดความเข้มแข็งได้นั้น การส่งเสริมให้มีการใช้ปัจจัยการผลิต การบริโภคและการแลกเปลี่ยนร่วมกันภายในหมู่บ้านจะยังผลให้ระบบเศรษฐกิจในหมู่บ้านเกิดความมั่นคง อันจะนำไปสู่การเพิ่มพูนศักยภาพการพึ่งตนเองได้เป็นอย่างดี แม้แต่แนวทางการพัฒนาของธนาคารโลกก็ยังได้ย้ำถึงเป้าหมายของการพัฒนาหมู่บ้านในชนบทไว้ในทำนองเดียวกันคือ การพัฒนาต้องมุ่งที่การปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิต โดยให้มีการผลิตการสร้างงานหรือมีการทำงานในชนบทมากขึ้น เพื่อให้กลุ่มเป้าหมาย (Target Group) มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งการยกระดับมาตรฐานขั้นต่ำของมนุษย์ในเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัย การศึกษาและสุขภาพ ทั้งนี้เพราะกิจกรรมทุกอย่างดังกล่าวช่วยส่งผลให้เศรษฐกิจโดยรวมของหมู่บ้านในชนบทดีขึ้น

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2550 : 26-28) ได้ศึกษาเกี่ยวกับมิติด้านเศรษฐกิจ พบว่า การเติบโตและความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจของประเทศไทยเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางดีขึ้น โดยมีค่าคะแนนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจากร้อยละ 64.26 ในปี 2544 เป็นร้อยละ 75.19 ปี พ.ศ.2547 จากการกระจายรายได้มีความเป็นธรรมเพิ่มขึ้นและสัดส่วนคนยากจนลดลงตามเป้าหมาย ประกอบกับประชาชนมีสัมมาชีพที่มั่นคง อย่างไรก็ตามดัชนีเศรษฐกิจเป็นธรรมและเข้มแข็ง ได้ปรับตัวลดลงในปี พ.ศ. 2548 เป็นร้อยละ 71.87 เนื่องจากการที่เศรษฐกิจขยายตัวอย่างต่อเนื่อง คนไทยมีงานทำเพิ่มมากขึ้นและมี

ความปลอดภัยในการทำงานและมีความมั่นคง ส่งผลให้รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้น อย่างไรก็ตามครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอในการดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขมีเพียงครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมด และยังมีแนวโน้มลดลงเมื่อพิจารณาจากสัดส่วนครัวเรือนที่มีรายได้สูงกว่ารายจ่ายไม่น้อยกว่าร้อยละ 10.00 เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 57.57 ในปี พ.ศ. 2544 เป็นร้อยละ 58.29 ในปี พ.ศ. 2546 และลดลงเป็นร้อยละ 56.65 ในปี พ.ศ. 2548 ทั้งนี้พบว่าครัวเรือนที่มีหนี้สินเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากครัวเรือนร้อยละ 56.00 ของครัวเรือนทั้งหมดเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 66.40 โดยมีหนี้สินเฉลี่ยของครัวเรือนเพิ่มขึ้นจาก 68,455 บาทต่อเดือนเป็น 157,439 บาทต่อเดือน ในช่วงเวลาเดียวกัน จะเห็นว่าครัวเรือนมีการออมลดลง พฤติกรรมการบริโภคของคนไทยเปลี่ยนไปเป็นวัตถุนิยมและนิยมซื้อสินค้าเงินผ่อนมากขึ้น ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจมีแนวโน้มดีขึ้น โดยพิจารณาจากการกระจายรายได้ซึ่งวัดจากสัดส่วนคนยากจน และสัมประสิทธิ์ จินี พบว่า เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น เป็นผลจากการดำเนินงานของภาครัฐ ที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มศักยภาพและขีดความสามารถให้คนยากจนผ่านพ้นความยากจนตามนโยบายแก้ไขปัญหาคความยากจนต่างๆ เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็ง เพื่อสร้างศักยภาพและขีดความสามารถให้คนยากจนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยสัดส่วนคนจนลดลงจากร้อยละ 21.30 ของประชากรทั้งประเทศ ในปี พ.ศ. 2543 เหลือร้อยละ 15.5 หรือคิดเป็นจำนวนคนจน 9.50 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2545 และลดลงเหลือเพียงร้อยละ 11.30 ในปี พ.ศ.2547 หรือคิดเป็นจำนวนคนจน 7.10 ล้านคน บรรลุเป้าหมายเร็วกว่าที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ที่จะลดสัดส่วนคนยากจนให้เหลือไม่เกินร้อยละ 12.00 ในปี พ.ศ. 2549 ส่วนค่าสัมประสิทธิ์การกระจายรายได้ลดลงจาก 0.52 ในปี พ.ศ. 2543 เป็น 0.49 ในปี พ.ศ. 2547 ความแตกต่างของรายได้ระหว่างกลุ่มผู้มีรายได้สูงสุด และกลุ่มผู้มีรายได้น้อยที่สุดลดลงเหลือ 12.20 เท่า ในปี พ.ศ.2547 เปรียบเทียบกับ 14.70 เท่าในปี 2543 อย่างไรก็ตามความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจยังคงเป็นปัญหาสำคัญในเชิงโครงสร้าง การพัฒนายังคงกระจุกตัวอยู่ในกรุงเทพฯ และภาคกลางกว่าร้อยละ 70.00 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ ความแตกต่างของรายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำสุดกับกรุงเทพมหานคร ยังคงห่างกันถึง 8.30 เท่า และกลุ่มคนที่มีรายได้มากที่สุดร้อยละ 20.00 หรือคิดเป็นประชากรเพียงหนึ่งในห้าของประชากรทั้งประเทศยังมีรายได้รวมกันมากกว่าครึ่งหนึ่งของรายได้ประชากรรวมกันทั้งหมดของประเทศในปัจจุบัน

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังได้ถูกนำมาใช้เป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและการบริหารประเทศใน

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547 : 25) โดยยึดหลักสายกลางซึ่งมีลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ การดำเนินการพัฒนานั้นต้องตกถึงมือประชาชนระดับล่างโดยตรง เพื่อเป็นการบรรเทาปัญหาเฉพาะหน้าของประชาชนในชนบทให้สามารถพออยู่พอกิน ในสถานะที่ประเทศต้องประสบกับภาวะวิกฤตเศรษฐกิจอย่างรุนแรงเช่นนี้ ในขณะเดียวกันก็เป็นการปูพื้นฐานไว้สำหรับให้มีการอยู่ดีกินดีในอนาคตต่อไป (สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, 2541:47) ถึงแม้ว่าแนวคิดการพัฒนาจะเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจไว้เป็นประเด็นหลักก็ตาม ทั้งนี้ประเวศ วะสี (2542 : 68) ยังได้ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจพอเพียงตลอดจนความหลากหลายทางเศรษฐกิจให้เป็นฐานเศรษฐกิจเพื่อรองรับแรงงานภายในหมู่บ้าน ซึ่งถือเป็นยุทธศาสตร์ที่จะก่อให้เกิดการกระจายรายได้ การออมเพื่อการลงทุนจึงเท่ากับเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองไปพร้อมๆ กันอีกด้วยเมื่อเศรษฐกิจภายในหมู่บ้านเข้มแข็งแล้วจึงค่อยขยายการพัฒนาไปสู่เศรษฐกิจ เพื่อการค้าในระดับนานาชาติต่อไป

จากที่กล่าวมานั้นส่วนใหญ่จะเป็นการมองระบบเศรษฐกิจในเชิงมหภาค ซึ่งจะแตกต่างจากเศรษฐกิจฐานรากในระดับชุมชน มิติ และองค์ประกอบการวัดด้านเศรษฐกิจของชุมชนซึ่งสมพันธ์์ เตชะธริก (2544 :18) เสนอตัวชี้วัดความยั่งยืนของเกษตรกรรมในด้านเศรษฐกิจคือมีแหล่งอาหารที่พอเพียง มีความเป็นอยู่ที่ดี ลดรายจ่าย มีทุนสะสมและผ่อนคลายหนี้สินจากรายได้ในการทำเกษตรกรรมที่ยั่งยืน เกษตรกรมีงานทำ ไม่ย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่นฯ และจิรศักดิ์ ปลายพิงศ์พันธุ์ (2545 : 211) ได้สร้างดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนในมิติด้านเศรษฐกิจประกอบด้วย ความพอเพียงของรายได้กับค่าใช้จ่าย การมีเงินออม การชำระหนี้สิน การวางแผนอนาคตการใช้เงิน การมีอาชีพเสริม ความพอใจในรายได้และความพอใจในอาชีพหน้าที่การงาน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ความอยู่ดีมีสุขด้านเศรษฐกิจชุมชนที่เข้มแข็ง หมายถึง การที่ชุมชนมีระบบเศรษฐกิจที่สมดุล มีความสามารถในการพึ่งตนเองได้และมีความเข้มแข็งของการผลิต ซึ่งประเมินได้จาก 1) องค์ประกอบด้านความสมดุล ได้แก่ ความหลากหลายในการประกอบอาชีพ ความสมดุลของรายได้ รายจ่ายและการออม ต้นทุนการผลิตหรือต้นทุนการประกอบอาชีพต่ำกว่ารายได้จากผลผลิต สัดส่วนความยากจนของคนในชุมชน 2)

องค์ประกอบด้านความสามารถในการพึ่งตนเองได้ ได้แก่ การประหยัดและการออม การมีงานทำตลอดปี มีอาหารพอกินตลอดปี ลดการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตและทุนจากภายนอก 3) ความเข้มแข็งของการผลิต ได้แก่ ผลผลิตที่มีคุณภาพและปลอดภัยต่อการบริโภค ความ

เข้มแข็งของกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสามารถและอำนาจการต่อรอง การสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549 : 5-6 ; 2550 : 26-28 ; ศิริ ฮามสุโพธิ์. 2546 : 21-22 ; นภาพรณี หะวานนท์ และคณะ. 2548 : 29 ; อมรา พงศาพิชญ์ และคณะ. 2545 : 1-72)

วิธีการวัด ความอยู่ดีมีสุขด้านเศรษฐกิจชุมชนที่เข้มแข็งเป็นมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ ได้แก่ ระดับความอยู่ดีมีสุขมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อยและน้อยที่สุด ประกอบด้วยองค์ประกอบย่อย 3 องค์ประกอบ ได้แก่ ความสมดุลทางเศรษฐกิจ ความสามารถในการพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งของการผลิต

3.1.3 ด้านการบริหารจัดการชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนจะอยู่ดีมีสุขได้จะต้องมีการบริหารจัดการชุมชนที่เข้มแข็ง กระบวนการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งในปัจจุบันนิยมนำแนวคิดประชาคมมาใช้เป็นกระบวนการพัฒนา ซึ่งนำไปใช้ทั้งภาครัฐและภาคธุรกิจ ซึ่งความหมายของประชาคมนั้นหมายถึง บริบทสภาพแวดล้อมของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างภาคประชาชนกับภาครัฐและภาคธุรกิจ ดังนั้นประชาคมจึงประกอบด้วยชุมชน เครือข่ายขององค์กรทางสังคมและส่วนที่เป็นทุนทางสังคมหรือทุนสาธารณะ (ประสิทธิ์ นิมจินดา และคณะ. 2544 : 55-56) สอดคล้องกับ นโยบายของ ฯพลฯ นายกรัฐมนตรี พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ต่อสถานการณ์บัญญัติแห่งชาติในวันที่ 3 พฤศจิกายน 2549 รัฐบาลมีความมุ่งมั่นที่จะสร้างความเข้มแข็งให้คนในชาติ มีความอยู่ดีมีสุขร่วมกันอย่างสมานฉันท์ บนพื้นฐานคุณธรรม โดยนโยบายด้านประชาสังคมหรือชุมชนเข้มแข็ง ได้กล่าวถึง การสร้างความเข้มแข็งของทุกชุมชน ท้องถิ่นและประชาสังคม ให้ทุกภาคส่วนของสังคมมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีสันติสุขอย่างยั่งยืน (พลเดช ปิ่นประทีป และพัชรา อุบลสวัสดิ์. 2549 : 11-16) กล่าวได้ว่าประเทศไทยได้กำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งจะสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในรูปแบบประชาสังคม ในการศึกษาถึงความเข้มแข็งของชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งต้องศึกษาให้ทราบถึงปัจจัยที่กำหนดความเข้มแข็งของชุมชน ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้มีความอยู่ดีมีสุข ดังนั้นจึงได้มีแนวคิดที่เสนอจากนักพัฒนาหลายฝ่าย เพื่อให้ทราบถึงปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งจากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่าปัจจัยที่กำหนดความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ ภูมิปัญญา ความรู้ที่สืบสานและการประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกองค์กร ชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรม ภูมิปัญญา เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง หรือการบูรณาการจากภายนอก กระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนและกระบวนการเรียนรู้จากภายนอกชุมชน (เอนก นาคะบุตร. 2536 :

243 ; สีลาภรณ์ นาคทรพร. 2538 : 65-66 ; โกวิทย์ พวงงาม และคณะ. 2544 : 257-259 ; จรัส สุวรรณมาลา. 2542 : 161-164)

นอกจากนั้นธนเศรษฐ์ เจริญเมือง (2544 : 82) ได้กล่าวถึง ระบบการปกครองท้องถิ่น ชุมชนของไทยที่มีระบบการปกครองท้องถิ่นเข้มแข็ง จะส่งผลให้ชุมชนในท้องถิ่นนั้นมีความเข้มแข็งตามไปด้วย การที่ระบบการปกครองท้องถิ่นจะมีบทบาทในการปกครองท้องถิ่นอย่างแท้จริงนั้น ตัวผู้บริหารท้องถิ่นจะต้องทำงานเพื่อรับใช้ท้องถิ่นอย่างจริงจัง จึงทำให้ท้องถิ่นเป็นชุมชนที่น่าอยู่ ประชาชนมีคุณภาพที่ดี และชุมชนเป็นระเบียบ มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและในสังคมดังกล่าวการที่ในคนท้องถิ่นมีความคิดริเริ่ม เสนอโครงการใหม่ๆ เพื่อพัฒนาท้องถิ่น โดยอาจเป็นทักษะที่แตกต่างไปจากความเห็นของรัฐบาลกลางก็ถือว่าเป็นความเข้มแข็งอย่างหนึ่งของชุมชน และเป็นลักษณะที่ดี ของระบบการปกครอง ผิดกับสังคมที่มีระบบการปกครองท้องถิ่นอ่อนแอ ที่ประชาชนไม่ค่อยรู้จักและไม่มีความใกล้ชิดกับผู้บริหารองค์กรท้องถิ่น ไม่ค่อยสนใจการบริหารท้องถิ่นผู้บริหารท้องถิ่นมักไม่ได้สนใจ โครงการใหม่ๆ ในการพัฒนาท้องถิ่นขึ้นมา สังคมเช่นนี้บ้านเมืองก็จะไม่เป็นระเบียบขาดความสามัคคีในชุมชน ประชาชนไม่ได้รับการสนับสนุนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตก็จะมีผลให้ชุมชนไม่เข้มแข็ง องค์กรประกอบของประชาสังคมที่เข้มแข็งนั้น

กล่าวได้ว่าความอยู่ดีมีสุขด้านการบริหารจัดการชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบการดูแล การแบ่งปันทรัพยากรธรรมชาติ ให้เกิดประโยชน์ และเป็นธรรมแก่สมาชิกในชุมชนการจัดระเบียบทางสังคม การเอื้อเฟื้อต่อกัน อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน วัดได้จาก 1) ภาวะผู้นำ องค์กรประกอบโครงสร้างและการจัดองค์กรในชุมชนที่เป็นลักษณะภาคีเครือข่าย ได้แก่ ชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง ชี้อัตถ์และเสียสละ การมีผู้นำชุมชนที่มีความศรัทธา ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ การมีใจเปิดกว้างของผู้นำ 2) การมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ หมู่บ้าน/ชุมชน มีการจัดทำแผนชุมชน คนในชุมชน มีส่วนร่วมการจัดเวทีประชาคม ในการแก้ปัญหาาร่วมกัน การเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะโดยสมัครใจ คนในชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายขององค์การบริหารส่วนตำบล คนในชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจสอบงบประมาณและความโปร่งใสขององค์การบริหารส่วนตำบล สักส่วนครัวเรือนที่เป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาของกลุ่ม/องค์กรที่ชุมชนจัดตั้งขึ้นของสมาชิก และ 3) การพึ่งตนเองของชุมชน ได้แก่ ชุมชนมีกฎระเบียบในการรักษาความสงบเรียบร้อย การสร้างกระบวนการแผนและการทำงานเชื่อมโยง องค์การบริหารส่วนตำบลกับชุมชน การร่วมมือคัดค้านโครงการที่ไม่มีประโยชน์ โครงการ

พัฒนาชุมชนที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ด้วยตนเอง ประสบการณ์การแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยไม่ต้องพึ่งพาทภายนอก ประสบการณ์ความสำเร็จของชุมชนในการส่งผ่านปัญหาองค์การบริหารส่วนตำบล ตามขั้นตอน การได้รับและระดมงบประมาณเพื่อเป็นกองทุนสงเคราะห์กลุ่ม ค้อยโอกาส

วิธีการวัด ความอยู่ดีมีสุขด้านการบริหารจัดการชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ ได้แก่ ระดับความอยู่ดีมีสุขมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อยและน้อยที่สุด ประกอบด้วยองค์ประกอบย่อย 3 องค์ประกอบ ได้แก่ ภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วมของชุมชน และการพึ่งตนเองของชุมชน

3.2 การพัฒนาชุมชนอยู่ดีมีสุข การพัฒนาที่ผ่านมามีกรอบจำกัดด้วยอุดมการณ์ แห่งการพัฒนาสมัยใหม่ที่เป็นการกระตุ้นให้เกิดกิเลสและความโลภ (ประเวศ วะสี. 2530 : 35) และวัฒนธรรมแห่งความกลัว (พระธรรมปิฎก (ปยุตต ปยุตโต). 2537 : 4) ซึ่งส่งผลให้สังคม มนุษย์และธรรมชาติที่เคยอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน ต้องแยกออกเป็นส่วนๆ และทำงานไม่ ประสานกัน ทำให้เกิดการพัฒนายุคใหม่ที่ขัดแย้งกันก่อให้เกิดความทุกข์แก่ชีวิตและสังคม ในที่สุด หนทางที่จะทำให้เกิดการพัฒนายุคใหม่ที่ดียิ่งขึ้นให้สังคมมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอยู่รอดร่วมกันได้ ก็คือ การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนด้วยการพึ่งตนเอง กล่าวได้ว่า การพึ่งตนเองเป็นการกำหนด อนาคตของชุมชนที่วางอยู่บนความคิด และทิศทางของการพัฒนาที่จะนำไปสู่การเป็นอิสระ ของหมู่บ้าน การพึ่งตนเองได้ โดยระบบการจัดการของชุมชนในการพัฒนาด้านต่างๆ ที่ชุมชน เป็นผู้เรียนรู้ ผู้เลือกสรร ผู้วางแผน ผู้ปฏิบัติและผู้รับผลจากการปฏิบัตินั้นๆ โดยใช้วิถีคิดที่มี พื้นฐานจากระบบคิดเดิมของชุมชนหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ผสานเข้ากับวิถีคิดและระบบการ จัดการสังคมแนวใหม่ ทำให้ชุมชนมีแนวทางการพัฒนาชุมชนดังนี้ 1) มีความเป็นองค์กรร่วมของ สรรพสิ่งเป็นพื้นฐาน มีความเด่นชัดในแนวทางเฉพาะด้านเป็นทางเลือก 2) เห็นคุณค่าของคน และสรรพสิ่งอันหมายถึงทรัพยากรและเทคโนโลยีต่างๆ ควบคู่กันไปกับการมีระบบการ จัดการที่มีประสิทธิภาพ มีระบบการบริหารและพัฒนาที่มีคนเป็นแกนกลางใน การพัฒนา 3) เป็นการพัฒนาแบบครบถ้วน พัฒนาทุกด้านไปพร้อมกัน โดยมีการอยู่ร่วมกัน เป็นชุมชนเป็นเป้าหมายใหม่ 4) เน้นการกระจายการพัฒนาไปสู่ทุกส่วนของชุมชน ไม่ใช่ระบบ ที่ให้โอกาสแก่ผู้ที่เหนือกว่าทางด้านเศรษฐกิจ และการเมือง แนวคิดการพึ่งตนเองมีจุดกำเนิด มาจากความพยายามที่จะพัฒนาประเทศด้วยพลังและศักยภาพของตนเองหรือชุมชน เพื่อเป็น การลดภาระการพึ่งพาความช่วยเหลือในด้านต่างๆ จากภายนอกชุมชน อันจะก่อให้เกิดการ ไหลออกของปัจจัยการผลิตและผลผลิตที่เป็นส่วนเกินจากการผลิตในชุมชน และหลีกเลี่ยงการ

สร้างความสูญเสียทางวิถีชีวิตของคนในชุมชนจากการเลื่อนไหลเข้ามาและผสมผสานต่อกันของวัฒนธรรมจากภายนอกชุมชน ยังเป็นการลดภาวะยากจนและถูกกดขี่ของประเทศหรือชุมชนอีกด้วย การพึ่งตนเอง จึงก่อให้เกิด ความเป็นเอกราชในทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของแต่ละประเทศหรือชุมชน ก่อให้เกิดความเป็นอิสระในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของประเทศหรือชุมชน ตลอดจนการบังคับผลิต การหลีกเลี่ยงจากการกดขี่ผลิตส่วนเกิน การถูกบีบบังคับให้บริโภคนสินค้า ที่ไม่มีความจำเป็นต่อการดำเนินวิถีชีวิต ของประชาชนในประเทศหรือชุมชนและการบังคับหรือขี้นาน โยบายและทิศทางในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศและชุมชน

มหาตมะ คานธี รัฐบุรุษแห่งอินเดียได้ใช้แนวคิดการพึ่งตนเองที่เรียกว่า “สวาทธี” ซึ่งยึดหลักการสำคัญที่ว่าพึ่งตนเองเป็นสาระและแก่นแท้ต่อชีวิตของปัจเจกชนและสังคม ทราบใดที่ยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ทรานั้นก็ต้องอาศัยผู้อื่นและจะต้องถูกเอาเปรียบ ไม่โดยทางตรงก็โดยทางอ้อม เมื่อเอาเปรียบชนบท ประเทศพัฒนาแล้วเอาเปรียบประเทศที่กำลังพัฒนา การใช้แรงงานเพื่อผลิตสิ่งที่เราบริโภคนจะช่วยให้เราแยกแยะได้ว่าอะไรคือสิ่งที่จำเป็นต่อชีวิต (รสนา โตสิตระกูล, 2524 : 1) นอกจากนี้คานธี ได้ให้ความสนใจในหน่วยสังคมระดับหมู่บ้านในอินเดียที่ประสบความสำเร็จทุกซีก จึงเสนอรูปแบบ หมู่บ้านพึ่งตนเอง ที่เรียกว่า หมู่บ้านสวราช โดยมีความคิดรวบยอดในการดำเนินการว่าหมู่บ้านดังกล่าวจะมีความสมบูรณ์ในตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพิงเพื่อนบ้านในเรื่องของปัจจัยการดำรงชีวิต แต่มีการพึ่งพาอาศัยกันในเรื่องอื่น ๆ ที่จำเป็นต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน นั่นคือ เป็นการสร้างความพอเพียงในเรื่องของปัจจัยสี่ โดยมีเป้าหมายสุดท้ายร่วมกันว่าหากหมู่บ้านดีขึ้นประเทศก็จะดีขึ้นตามไปด้วย ดังนั้นกล่าวได้ว่า แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง เป็นแนวคิดของการพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐานการพัฒนาด้วยการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม โดยเน้นการอยู่ร่วมกันอย่างประสานกลมกลืนให้เป็นไปอย่างสมดุลกันและเน้นการอยู่รอดได้ด้วยตนเองและมีความสุขร่วมกันทั้งในระดับชุมชน สังคม ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นความยั่งยืนของคนและสังคมชุมชน เพราะเป็นการพัฒนาที่มีความต่อเนื่อง จากรากฐานทางวัฒนธรรมของตนเองเป็นการเชื่อมโยงเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องเดียวกัน เมื่อองค์ประกอบเหล่านี้เชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการทางสังคมก็จะเกิดความสมดุลหรือสังคมที่ยั่งยืนในที่สุด

สำหรับประเทศไทย การพัฒนาแบบพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในปัจจุบัน ทำให้หลายส่วนของประเทศเริ่มตระหนักถึง

ความสำคัญในเรื่องดังกล่าวถึงแม้ว่าก่อนหน้านี้ได้มีการกล่าวถึงเรื่องดังกล่าวมาบ้างแล้วก็ตาม รัฐบาลบางสมัยได้แนวคิดนี้มาเป็นนโยบาย อย่างไรก็ตามกระแส เรื่อง การพัฒนาแบบพึ่งตนเองนั้น ได้มามีความเข้มข้นอย่างชัดเจน เมื่อมีการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ได้ทรงครองราชย์ครบ 60 ปีที่ผ่านมา ทำให้หลายฝ่ายได้ตระหนักถึงแนวทางที่พระองค์ได้ทรงดำเนินไว้ ล้วนมีประโยชน์มากมายนัก ซึ่งนักวิชาการหลายท่านได้เห็นความสำคัญและเสนอแนวความคิดในเรื่องดังกล่าวมากมาย ซึ่งได้กล่าวไว้ในบางส่วนด้วยเช่นกัน สภาพเศรษฐกิจอย่างที่เห็นในทุกวันนี้เป็นปัญหาที่สะสมมาจากความอ่อนด้อยทุกภาคส่วนของประเทศ ที่ยังไม่ได้ปรากฏให้เห็นชัด แต่ได้สะสมมาเรื่อยๆ จนถึงจุดระเบิดที่เรียกว่า “วิกฤติจุด” จึงทำให้ประเทศประสบปัญหาอย่างหนัก เพราะความอ่อนแอของรากฐาน สิ่งที่คุณไทยเห็นที่ผ่านมามีว่าประเทศได้เจริญก้าวหน้าในระดับหนึ่งนั้น แท้ที่จริงแล้วก็เป็นความเจริญก้าวหน้าที่แฝงด้วยความอ่อนแอของรากฐาน แต่ยังไม่ปรากฏออกมาให้เห็นนั่นเอง ระบบต่างๆ ทำอย่างประสานกันเหมือนเป็นพื้นเพื่อง เมื่อใดที่หลายจุดของรากฐานล้มลงย่อมทำให้ส่วนอื่นต้องประสบปัญหาและอ่อนตัวลงเช่นกันด้วย ความอ่อนแอของภาครัฐ ความอ่อนแอของภาคการเงิน ความอ่อนแอทางการเมืองและระบบราชการที่เป็นรากฐานที่สำคัญต่อการพัฒนา และการหมุนของส่วนประกอบต่างๆ เมื่อความอ่อนด้อยในหลายๆ ส่วนมาบรรจบกันมันก็จะก่อให้เกิดสถานะที่รุนแรงขึ้น อย่างที่ผ่านมามีปัญหาและความอ่อนด้อยต่างๆ ที่สะสมมาพร้อมทั้งรัฐบาลยังขาดความระมัดระวังและไม่มีความเหมาะสม จึงยิ่งทำให้ปัญหาเหล่านั้นรวมตัวกันอย่างรวดเร็ว ซึ่งปัญหาเหล่านี้กล่าวโดยสรุปแล้วล้วนแต่มาจากต้นตอเดียวกัน คือ “ความไม่เท่าเทียมกันในการกระจายรายได้ทรัพยากรและทิศทางการพัฒนาที่ผิดพลาดของภาครัฐที่ผ่านมา” (สุวัฒน์ อัตถการ. 2545 : 6) ตลอดในช่วง 40 ปีที่ประเทศไทยได้พัฒนาระบบเศรษฐกิจของตนเอง โดยใช้แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และเกิดภาวะวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อปลายปี 2540 ได้สร้างความเสียหายอย่างมากแก่ประเทศไทย จึงนำไปสู่การคิดทบทวนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศ ซึ่งอาจเป็นผลมาจากยุทธศาสตร์ที่ผิดพลาดจึงทำให้เดินผิดทาง ถึงแม้ว่าเศรษฐกิจจะมีการฟื้นตัว แต่หากว่าเรายังคงเดินในเส้นทางยุทธศาสตร์แบบเก่าอยู่อีก ก็จะหนีไม่พ้นสถานะวิกฤติเช่นเดิม มีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนวความคิดไว้และได้นำมารวบรวมเอาไว้เพื่อสนับสนุนแนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเองที่จะกล่าวต่อไป เราคาดว่าที่ผ่านมามีประเทศไทยได้ใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอะไร (วิวัฒน์ชัย อัตถการ. 2544) กล่าวคือ “การพัฒนาแบบไม่สมดุล” การพัฒนาที่มีความไม่เท่าเทียมกันระหว่างภาคเกษตรกรรมหรือชนบทกับภาคนอกเกษตรกรรม ซึ่งเน้นการพัฒนาไปที่ภาคอุตสาหกรรมใน

ชุมชนเมืองและเป็นการพัฒนาเฉพาะส่วน เฉพาะด้าน ดังนั้น เมื่อการพัฒนาเป็นแบบนี้ มันทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมมีความเหลื่อมล้ำกันอย่างมาก ระหว่างภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรมและระหว่างคนจนกับคนรวย จึงเป็นโครงสร้างที่มีความอ่อนแอในตัวเอง “การพัฒนาแบบมุ่งภายนอก” ที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก โดยการอาศัยทุนทางด้านเทคโนโลยีและความรู้จากต่างประเทศโดยไม่ได้จำแนกความเหมาะสม ทำให้เป็นสาเหตุอันหนึ่งที่น่าไปสู่ภาวะวิกฤติหนี้สินและรวมถึงการตกอยู่ในภาวะการณ์ที่ต้องพึ่งพาทางด้านเศรษฐกิจมากจนเกินไป “การพัฒนาแนวตลาดเสรี” ซึ่งจะเห็นว่าเรายังไม่ค่อยพร้อมนักและมีการเร่งรีบในการเปิดตลาดเสรีทางการเงินอย่างหละหลวม โดยขาดกลไกและกระบวนการที่จำเป็น รวมทั้งกติกาโลกที่บีบให้เปิดตลาดการค้า ดังนั้นการพัฒนาระบบทุนนิยมแบบขึ้นทะเบียนขึ้นนั้นมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่าทำไมประเทศยากจนจึงตกอยู่ในสภาพ “ด้อยพัฒนา” เพราะประเทศทุนนิยมแกนกลางได้สร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและมีอำนาจทางการเมืองด้วย การแผ่อำนาจเพื่ออิทธิพลดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากประเทศบริวารหรือประเทศยากจนจนเกิดสถานะ “ด้อยพัฒนา” ในสถานะที่เป็นรองในด้านเศรษฐกิจและมีลักษณะที่ต้องพึ่งพา ทำให้การสะสมทุนอย่างเป็นอิสระ ของชนชั้นกลาง ไม่ได้กระจายอยู่ภายในประเทศ แต่กลับถูกดูดเข้าสู่ประเทศศูนย์กลาง (ปกรณ ปรียากร. 2528 : 36-38) การพัฒนาที่มุ่งให้เกิดความเติบโตในภาคอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดการสูญเสียบระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม และอาจส่งผลกระทบต่อคนรุ่นต่อไป แนวทาง “การพัฒนา” จึงไม่ได้ก่อให้เกิด “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” (สุภชัย เจริญวงศ์. 2544 : 10) และถึงเวลาแล้วที่ประเทศจะต้องหาแนวทางหรือ “ยุทธศาสตร์ใหม่” ที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง ดังนั้นถึงเวลาแล้วที่คนไทยจะต้องมุ่งพัฒนาประเทศในระยะยาว โดยใช้จุดแข็งที่มีอยู่ในการพัฒนาประเทศอย่างสมดุลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่ใช่หวังการเจริญเติบโตที่หลอกลวงอีกต่อไป

ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง (วิวัฒน์ชัย อัดถากร. 2544 : 27) “การพึ่งตนเอง” มีความหมายตรงข้ามกับ “การพึ่งพา” ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้แย้งต่อการพึ่งพานั้นเอง การพึ่งพาทางเศรษฐกิจ คือ สถานการณ์ที่เศรษฐกิจของประเทศหนึ่งถูกกำหนดโดยการพัฒนาและการขยายตัวของอีกประเทศหนึ่ง ดังนั้น การพึ่งตนเองจึงประกอบด้วย ความเป็นอิสระและความเสมอภาค ทั้งนี้ Johan Galtung กล่าวว่าลักษณะสำคัญของการพึ่งตนเอง คือ การผสมผสานระหว่างความเป็นเอกราชเข้ากับการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และความเป็นอิสระเข้ากับความเสมอภาค ได้อธิบายว่า “การพึ่งตนเอง” ไม่ใช่ “การแยกตัวนิยม” ซึ่งเป็นแบบโคดเดียวหรือการปิดสังคมปิดประเทศ ไม่สัมพันธ์กับโลกภายนอก ลักษณะนี้ไม่ใช่อุดมการณ์พึ่งตนเอง

สรุปได้ว่า “การพึ่งตนเอง” จึงมิใช่การปิดตัวเองจากภายนอกหรือจากความสัมพันธ์กับสังคมอื่นหรือโลกภายนอก แต่เป็นเศรษฐกิจที่มีความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ที่ความสัมพันธ์นั้นอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบพึ่งตนเองมุ่งยึด “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ไม่ใช่ความทันสมัยทางวัตถุเป็นศูนย์กลางเหมือนที่ผ่านมา เปรียบเทียบสองแนวคิด ประเด็นการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง/พึ่งตนเอง เศรษฐกิจการค้าเสรี/ทุนนิยม 1) เป้าหมาย เน้นการพึ่งตนเองได้ เน้นประสิทธิภาพ ความเจริญกระจายรายได้ที่เป็นธรรม เดิมโตทางเศรษฐกิจ 2) วิธีการ เน้นกลุ่มชุมชน สหกรณ์ เน้นปัจเจกชน ทุนเอกชนเศรษฐกิจชุมชน องค์การธุรกิจ 3) ค่านิยม เน้นความร่วมมือ เกื้อกูล เน้นการแข่งขันแบบแพ้คัดออก ปลาใหญ่กินปลาเล็ก 4) แรงจูงใจ เน้นสำนึกสาธารณะ จิตใจต่อ เน้นกำไรบริษัท วัตถุประสงค์ส่วนรวม ความสัมพันธ์ที่ดีใน บริโภคนิยมชุมชนพึ่งพาอาศัยกัน 5) ทรัพยากรธรรมชาติ เน้นความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ เน้นพัฒนาอุตสาหกรรมนำ-ชีวิต-สังคมกับระบบนิเวศน์ 6) เทคโนโลยี เน้นเทคโนโลยีขั้นกลาง (วิวัฒน์ชัย อัดถาวร. 2544 : 117) 7) โลกาภิวัตน์ เน้นความแข็งแกร่งของโครงสร้าง เปิดเสรีเต็มที่สู่โลกาภิวัตน์ระบบภายในชาติควบคู่การเข้าสู่โลกาภิวัตน์ด้วยเหตุนี้จึงต้องพัฒนาศักยภาพภายในประเทศให้แข็งแกร่งก่อนเพื่อที่จะสามารถรับมือกับภายนอกได้ ยุทธศาสตร์ที่กล่าวมาจึงมีลักษณะที่เรียกว่า “ยุทธศาสตร์เชิงตั้งรับ เพื่อ ได้กลับเชิงรุก” คือ เล่น “บทรุก” เมื่อเวลาเหมาะสมมาถึง (วิวัฒน์ชัย อัดถาวร. 2544 : 118) การพึ่งพาอาศัยกันเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยมาแต่อดีต แต่การพึ่งพาช่วยเหลือกันต้องอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง เมื่อพึ่งตนเองได้ก็ต้องมีปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเสริมศักยภาพและพลังของชุมชนเพื่อนำไปสู่เป้าหมายอุดมการณ์สูงสุด นั่นคือ “อุดมการณ์แห่งการพึ่งตนเอง” ประเด็นที่สำคัญในการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง คือ 1) การสร้างระบบบริหารจัดการที่ดีให้เกิดขึ้นในทุกภาคส่วนของสังคม ซึ่งมีความสำคัญมาก โดยมีกลไกการบริหารจัดการที่ดีทั้งในภาคการเมือง ภาคราชการ ภาคเอกชนและภาคประชาชน บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาประเทศที่มีประสิทธิภาพ มีความโปร่งใส มีความรับผิดชอบ สามารถตรวจสอบได้ซึ่งจะเป็นรากฐานที่สำคัญและเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีให้กับประเทศ และให้มีการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม กระจายดอกผลการพัฒนาให้ทั่วถึงกัน ทั้งความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ที่ดิน ทุน ความรู้ การศึกษา ขจัดความยากจนและพัฒนาาระบบสวัสดิการระดับชาติ ดูแลคนแก่ เด็ก สตรี ผู้ด้อยโอกาส แก้ปัญหายาเสพติด ความไม่มั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน พัฒนาความเชื่อมโยงระหว่างภาคเกษตรกรรมกับภาคอุตสาหกรรมอย่างสมดุล 2) การเสริมสร้างรากฐานของสังคมให้เข้มแข็ง มุ่งเน้นการพัฒนา

คน ครอบครัว ชุมชนและสังคมแกนหลักของประเทศ มีการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาชนบทและเมือง มีการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ไม้ ระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อมที่สมดุลกับชีวิต เศรษฐกิจและสังคม มีการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วม เสริมสร้างองค์ภาคประชาชน มียุทธศาสตร์การต่างประเทศ คือ การเตรียมการสู่ยุคเศรษฐกิจใหม่และการพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ การเป็นพันธมิตรที่ดีกับเพื่อนบ้านและการสร้างความเป็นอิสระในภูมิภาค เพื่อลดการคุกคามเอาเปรียบจากประเทศใหญ่ 3) การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้เข้าสู่สมดุลและยั่งยืน เน้นการบริหารนโยบายเศรษฐกิจมหภาค มุ่งเสริมสร้างรากฐานเศรษฐกิจของประเทศให้แข็งแกร่งและขยายตัวได้อย่างมีคุณภาพ โดยปรับรากฐานเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับฐานรากถึงระดับมหภาค ควบคู่กับการรักษาสมรรถนะและขีดความสามารถในการแข่งขัน โดยพัฒนาความรู้ของชาติให้แข็งแกร่ง รวมถึงระบบสังคม วัฒนธรรม การศึกษา การวิจัยและการพัฒนา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แนวพึ่งตนเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเพิ่มผลิตภาพของชาติ การพัฒนาผู้ประกอบการรายย่อย พัฒนาตลาดภายในให้เข้มแข็ง สร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายในประเทศและนำไปสู่การพัฒนาแบบองค์รวมเชิงบูรณาการ (เมธี ครองแก้ว, 2545 : 45)

การพัฒนาแบบพึ่งตนเองนั้นเป็นการพัฒนาประเทศแบบพอเพียงและยั่งยืน สมดุลที่จะช่วยให้ประเทศมีความแข็งแกร่งมากขึ้นแต่ก็ต้องอาศัยการจัดการรากฐานที่สำคัญ ด้วยการเสริมสร้างรากฐานในทุกส่วนภายในชาติให้เข้มแข็งก่อน เพื่อการพัฒนาแบบบูรณาการ ทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ความเสมอภาค ประชาธิปไตย ภูมิปัญญาไทย เกษตรกรนั้นเป็นสิ่งที่คนไทยทุกคนต้องตระหนักและทบทวนจากบทเรียนที่ผ่านมา เพื่อมุ่งมั่นเอาจริงเอาจังในการพัฒนาและยอมรับจุดบกพร่องที่เกิดขึ้นเพื่อที่จะปรับเปลี่ยน สร้างจิตสำนึกใหม่ในการพัฒนาและยอมรับแนวความคิดที่จะเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่ความเจริญที่ยั่งยืน การพัฒนาประเทศจะสำเร็จมากน้อยเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับเอาจริงเอาจังของทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน โดยรัฐบาลกล้าตัดสินใจ มีความโปร่งใส และยึดมั่นตามแนวพระราชดำรัส สร้างความเสมอภาคให้เกิดขึ้น มองถึงประเทศชาติเป็นประเด็นสำคัญ เมื่อหลายฝ่ายมุ่งถึงประเทศชาติเป็นประเด็นสำคัญแล้วมันก็จะทำให้การพัฒนาเป็นไปตามแนวทางที่ตั้งไว้ แต่ถ้าตราบดีแต่ละฝ่ายมุ่งหวังผลประโยชน์ของตนเป็นหลักแล้ว ประเทศก็ไปไม่รอดอย่างแน่นอน

สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538 : 4-5) ได้ศึกษาการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท เพื่อกำหนดกรอบความคิดว่าชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

จะต้องประกอบด้วยการพึ่งตนเอง 5 ด้าน คือ 1) ด้านเทคโนโลยี (Technology : T) มีลักษณะเหมาะสมในสภาพชนบท ซึ่งอาจรวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านและเทคโนโลยีใหม่ที่มีความทันสมัย หากแต่ควบคุมได้และควรเป็นเทคโนโลยีที่ผ่านการวิจัยและพัฒนาภายในประเทศ 2) ด้านเศรษฐกิจ (Economic : E) อยู่ในลักษณะที่สามารถสร้างภาวะสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างความต้องการ และขีดความสามารถการสนองตอบความต้องการ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง มีประสิทธิภาพในการแข่งขันกับภายนอก สามารถในการออมและการลงทุน สามารถรวมกลุ่มเพื่อการผลิตและการตลาด ตลอดจนมีการวางแผนสำหรับอนาคต 3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Resource : R) ควรมีอย่างอุดมสมบูรณ์ หรือสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีคุณภาพของระบบนิเวศน์ และอยู่ในสภาพที่สามารถฟื้นฟูได้ 4) ด้านจิตใจ (Mental : M) คนในชุมชนควรมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเองได้ มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่พัฒนา มีความรู้ และความสามารในการประยุกต์ มีคุณภาพ อดทนอดบายนุขและมีความขยันหมั่นเพียร 5) ด้านสังคมวัฒนธรรม (Social : S) ชุมชนมีภาวะผู้นำดี การมีส่วนร่วมสูง มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม มีองค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง รวมทั้งมีความรู้และข่าวสารที่เท่าทัน โลกภายนอก

การพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้านนี้ จะต้องมีกระบวนการสร้างขีดความสามารถของชุมชน (BAN) 3 ประการ คือ 1) การสร้างความสมดุลของสาระการพึ่งตนเอง (Balance : B) เป็นความสอดคล้องความกลมกลืนระหว่างเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ สังคม และวัฒนธรรม 2) การสร้างความสามารถในการจัดการ (Ability : A) เป็นการวิเคราะห์การวางแผนและการจัดระบบชุมชน โดยเฉพาะเรื่องสาระพึ่งตนเอง ทั้งนี้ชุมชนอาจขอความช่วยเหลือจากภายนอกเพื่อขอความคิดเห็นและการสนับสนุน 3) การสร้างเครือข่ายการทำงาน (Net-working : N) เป็นความสัมพันธ์ของชุมชนและองค์กรเครือข่ายให้ชุมชนมีพลังในการจัดการชุมชนให้มีความสมดุลของการพึ่งตนเองในการดำเนินกิจกรรมเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองนั้น ต้องมีจุดเน้นที่การสร้าง ความเข้มแข็งให้ชุมชน และมีความแข็งแกร่งพอที่จะต่อสู้กับแรงกดดันที่มาจากภายนอกชุมชนได้

3.3 กระบวนการเรียนรู้กับความอยู่ดีมีสุข การพัฒนาชุมชน ความรู้และความดีเป็นสิ่งที่ต้องการไปทุกแห่ง สองประการนี้ขึ้นอยู่กับปัญญา บุคคลจะต้องมีปัญญาเพื่อชี้ให้เห็นแนวทางแห่งความถูกต้อง ความดี อาศัยศรัทธาอย่างเดียวไปไม่ได้ไกล จึงจำเป็นต้องมีปัญญา นำ (ประเวศ วะสี. 2533 : 87) กระบวนการพัฒนาบุคคลและสภาพแวดล้อมต่างๆ เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบัน ด้วยเหตุที่ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในประเทศ ลดน้อยลงหรือมีความเสื่อมโทรมมากขึ้น ดังนั้นกระบวนการเสริมสร้างความรู้ให้กับ

บุคคล ชุมชนและสังคมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ดี มีความสมบูรณ์ด้วยความดี ความงาม นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง ในการพัฒนาคนจะนำไปสู่

การพัฒนาสังคมให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเพราะสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดเป็นการเสริมสร้างกระบวนการสร้างสรรค์มากกว่าการทำลาย เป็นการพัฒนาความรู้คู่กับการพัฒนาคุณธรรมที่จำเป็นต่อสังคม ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงรายละเอียดของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ดังนี้

3.3.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ออกเป็นหลายมุมมอง ซึ่งผู้วิจัยได้สังเคราะห์เป็นกลุ่มความหมายได้ ดังนี้ กลุ่มแรก มองว่ากระบวนการเรียนรู้เป็นเป็นกรรมวิธีในการดำเนินการปฏิบัติงานโดยผ่านขั้นตอนที่เป็นระบบ ทำให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างธรรมชาติ เพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ (ชาอุชัย ยมดิษฐ์. 2548 : 65 ; เริงชัย จงพิพัฒนาสุข. 2531 : 18 ; วิทย์ เทียงบูรณะธรรม. 2541 : 673 ; Randolph. 2003 : 1305) กลุ่มที่สอง มองว่าการเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม อันเนื่องมาจากการกระทำหรือประสบการณ์ที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือการฝึกหัด ซึ่งรวมความหมายถึงการเปลี่ยนแปลงความรู้ด้วย (ปริยาพร วงศ์อนุตโรจน์. 2543 : 29 ; กาญจนา คุณารักษ์. 2543 : 168 ; สุรางค์ ไคว์ตระกูล. 2536 : 135 ; อารี พันธุ์มณี. 2534 : 86 ; Bell-Gredler. 1986 : 1-8) กลุ่มที่สาม มองว่ากระบวนการเรียนรู้เป็นการจัดการหรือกระบวนการดำเนินงานต่างๆที่จะควบคุมและจัดระบบการทำงานตามองค์ประกอบและขั้นตอน การดำเนินงานขององค์การให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล มีขั้นตอนการดำเนินการ 4 ขั้นตอน คือ 1) การกำหนดเป้าหมายและจุดมุ่งหมายของงาน 2) การวางแผน 3) การปฏิบัติตามแผน 4) การประเมินและปรับปรุงผลงาน (ชาอุชัย ยมดิษฐ์. 2548 : 66 ; วิทย์ เทียงบูรณะธรรม. 2541 : 536 ; กระทรวงศ์กษาศิการ, 2548 : 8 และ Quirk. 2003 : 999)

จากความหมายข้างต้นกล่าวโดยสรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ เป็นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ มีการควบคุมการทำงานให้เป็นไปตามองค์ประกอบและขั้นตอน เพื่อให้ผู้เรียนได้บรรลุวัตถุประสงค์ตามต้องการ

3.3.2 ความหมาย กระบวนการเรียนรู้เป็นกลไกสำคัญที่มนุษย์ใช้ในการปรับตัว เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ ทั้งในระดับบุคคลครอบครัว กลุ่ม องค์กร ชุมชน ประเทศและระบบนิเวศ การที่มนุษย์มีศักยภาพความสามารถทางสมองมากกว่าสัตว์โลกทั่วไป การปรับตัวโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้จึงมิได้จำกัดอยู่เพียง

ด้านกายภาพตามสัญชาตญาณทางธรรมชาติ คือ การกินอยู่ สืบเผ่าพันธุ์ และเอาตัวรอดจากภัยธรรมชาติเท่านั้น หากครอบคลุมถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับความรู้สึกนึกคิด จิตใจ อุดมคติ ฯลฯ ของสังคมระดับต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยสติปัญญาความสามารถและจินตนาการที่มีอยู่ตามธรรมชาติด้วย (อรศรี งามวิทยาพงศ์. 2549 : 109-121)

กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นทั้งกลไกการถ่ายทอด หรือผลิตซ้ำเพื่อดำรงรักษาสิ่งเดิมเอาไว้ เช่นเดียวกันที่เป็นกระบวนการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์เพื่อปรับตัวกับสิ่งเดิมซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่งอยู่ตลอดเวลา ด้วยบริบทหรือสิ่งแวดล้อมระดับต่างๆ รอบตัวปัจเจกบุคคล จึงมีอิทธิพลโดยตรงทั้งในด้านการผลิตซ้ำสิ่งเดิม และการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้นกับคุณลักษณะของกระบวนการเรียนรู้และระดับปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมนั้น

อย่างไรก็ตามหากกล่าวในแง่ของข้อเท็จจริงแล้ว กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์จะต้องมุ่งที่จะกระตุ้นและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่มากกว่าการผลิตซ้ำสิ่งเดิม โดยอาจถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่จะนำศักยภาพด้านจินตนาการที่มีอยู่เฉพาะในมนุษย์เท่านั้น ให้ปรากฏออกมาหรือ“ผุดบังเกิด”ขึ้นเพราะหากศึกษาวิวัฒนาการของอารยธรรมของมนุษยชาติแล้ว พบว่าความก้าวหน้าทุกด้านและระบบทุกระดับ (กาย จิต สังคม ปัญญา) ล้วนเกิดจากการกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้จินตนาการของมนุษย์ได้รับการกระตุ้นให้เกิดขึ้น มีโอกาสแสดงออก และดัดแปลงไปเป็นความคิดเชิงสร้างสรรค์ที่นำไปสู่นวัตกรรมใหม่ในทุกด้านทุกระดับ มิใช่เฉพาะในด้านวัฒนธรรม แต่ครอบคลุมไปถึงนามธรรมอันเกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ อุดมคติ ศาสนาธรรมและจิตวิญญาณ ฯลฯ ด้วยเป็นสำคัญและแน่นอนที่สุด คือ ศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ในกระบวนการเรียนรู้นั้น ได้พัฒนาให้เพิ่มมากขึ้นทั้งทางด้านกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ (ปัญญา)

การกล่าวถึงความสำคัญหรือการให้ความหมายแก่ “กระบวนการเรียนรู้” ของมนุษย์จึงต้องชัดเจนว่า เป็นกระบวนการของการเรียนรู้สิ่งเดิม เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ และจำเป็นที่จะต้อง เป็นสิ่งใหม่ที่น่าไปสู่การถกทอความสัมพันธ์ ที่ประสานกลมกลืนอย่างยั่งยืนกับสิ่งแวดล้อมในทุกระดับที่มนุษย์เกี่ยวข้องด้วยกัน ไม่ว่าจะระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ ครอบคลุมไปถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อรู้จักธรรมชาติของตนเอง เพื่อให้บุคคลมีความสามารถที่จะดำรงชีวิตได้อย่างสมดุล มีสุขภาวะที่ดีในทุกมิติขององค์กรประกอบแห่งตน กระบวนการเรียนรู้จึงมิใช่การสร้างสรรค์ที่มุ่งตอบสนองแบบแยกส่วน หรือจำเพาะเจาะจงตามความพอใจของปัจเจกบุคคล หรือเฉพาะกลุ่ม และหากจะกล่าวถึงมนุษย์แต่เพียง

ล่าช้าไม่ได้ เนื่องจากในความเป็นจริงนั้น ต้นกำเนิดแห่งมนุษย์และบริบทที่แวดล้อมปัจเจกบุคคล คือ ระบบความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งหรือองค์ประกอบของเหตุปัจจัยอันมากมายมหาศาลหลายระดับ ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นองค์รวมเดียวกัน กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของมนุษย์และธรรมชาติ จึงไม่อาจตัดตอน แยกส่วนและลดทอนได้

3.3.3 ขั้นตอนการเรียนรู้ การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ มีการสั่งสมและประมวลผลพัฒนาข้อมูล หรือชุดประสบการณ์ ที่ตนเองประสบมา โดยทางต่างๆ อยู่ตลอดเวลา มิใช่เกิดขึ้นโดยฉับพลันทันทีทันใด หากกล่าวโดยสรุป กระบวนการหรือขั้นตอนของการประมวลผลข้อมูล ความรู้ของบุคคล เพื่อพัฒนาขึ้นเป็นการเรียน ในทางสร้างสรรค์ใหม่ดังกล่าวมาแล้ว คือ 1) การรับรู้ (Reception) หมายถึง ขั้นตอนพื้นฐานที่บุคคล “รับ” เอาข้อมูลข่าวสารและองค์ความรู้ต่างๆ จากแหล่งความรู้ที่หลากหลายซึ่งตนเองพบผ่านประสาทสัมผัส (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เข้ามาสั่งสมไว้เป็นประสบการณ์ของตนเอง 2) การเข้าใจ (Comprehension) หมายถึง การที่บุคคลสามารถมองเห็นถึงความหมาย และความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ของข้อมูลหรือความรู้ต่างๆ ที่ตนเองรับรู้หรือมีประสบการณ์มาในระดับที่สามารถอธิบายในเชิงเหตุเชิงผลได้ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารหรือองค์ความรู้โดยขาดความเข้าใจในการวิเคราะห์แยกแยะ เชื่อมโยงและอธิบายเชิงเหตุผลไม่ได้ถือว่าเป็นเพียงกระบวนการ “รับรู้” 3) การปรับเปลี่ยน (Transformation) เป็นระดับของการเรียนรู้ที่แท้จริง หมายความว่า การเรียนรู้ที่แท้จริง จะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวบุคคล ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดและการเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่า การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในสิ่งที่รับรู้และมีความเข้าใจแล้วเป็นอย่างดี เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และตระหนักรู้จากภายในตัวบุคคลเอง จึงเพิ่มพูนศักยภาพ และความสามารถของบุคคล ให้มีพลังในการคิดและการกระทำได้มากขึ้นด้วย ถ้าหากไม่มีการปรับเปลี่ยนในด้านดังกล่าว แสดงว่าการเรียนรู้ยังไม่เกิดหรือเกิดน้อย และยังคงอยู่เพียงระดับการรับรู้ที่มากขึ้นหรือความเข้าใจที่ชัดเจนเพิ่มขึ้น หากจะเปรียบเทียบให้เข้าใจง่ายขึ้นคือ การรับรู้หรือการมีความรู้เพิ่มขึ้นเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณ เหมือนปลาเล็ก เพิ่มขนาดขึ้นเป็นปลาใหญ่ แต่ศักยภาพและความสามารถยังไม่แตกต่างจากเดิมมากนัก ในขณะที่การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลงจากลูกอ๊อดกลายเป็นกบ เปลี่ยนแปลงทั้งปริมาณ และคุณภาพมีศักยภาพและความสามารถในการคิดและทำอะไรได้มากขึ้นด้วยตนเอง รวมทั้งมีพลังปกป้องคุ้มครองตนเองจากสิ่งภายนอกได้

โดยนัยที่กล่าวมาการศึกษาในระบบการศึกษาระดับต่างๆ ในปัจจุบันส่วนใหญ่จึงเป็น “กระบวนการรับรู้” มีบางส่วนที่พัฒนาไปสู่ระดับการเข้าใจ สามารถเชื่อมโยงข้อมูล

ความรู้ให้เป็นเหตุเป็นผล ได้แต่มีจำกัดมากที่จะสามารถสร้างสรรค์หรือต่อยอด ผลผลิตใหม่ไม่
ว่าในทางระบบคิด การกระทำหรือระบบคุณค่า ที่เกื้อหนุนให้บุคคลถักทอความสัมพันธ์ที่
ประสานกลมกลืนอย่างยั่งยืนกับสิ่งแวดล้อมในทุกระบบและทุกระดับที่มนุษย์เกี่ยวข้องด้วย
รวมไปถึงการรู้จักธรรมชาติของตนเอง เพื่อให้สามารถที่จะดำรงชีวิตได้อย่างสมดุล ดังนั้น
กิจกรรมสมัยใหม่อันเนื่องเกี่ยวกับการศึกษาของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นการฝึกอบรม การถอด
บทเรียนหรือการจัดการความรู้ ฯลฯ ก็อาจเป็นกระบวนการของการรับรู้การเข้าใจมากกว่ากา
เรียนรู้ได้ หากการจัดกิจกรรมไม่มีความชัดเจนในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

3.3.4 ช่องทางของกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ กระบวนการเรียนรู้ที่จะให้เห็น
ผลเชิงบวกในทางส่งเสริมศักยภาพและความสามารถในการปรับเปลี่ยนตัวกับสิ่งเดิม พร้อม
กับการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ของบุคคล ตามแนวคิดและความเชื่อที่กล่าวมาเกิดขึ้นผ่านช่องทาง
สำคัญ คือ 1) ฐานหรือแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย 2) เนื้อหาของการเรียนรู้ที่หลากหลาย
3) วิธีการ เครื่องมือ ของการเรียนรู้ที่หลากหลายโดยมีบริบทที่สำคัญ คือ มีโครงสร้างของ
ความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ในลักษณะแบบแนวนอนมากกว่าแบบแนวตั้ง 4) มีระบบ
ความสัมพันธ์เชิงสังคมมากกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือผลประโยชน์ ช่องทางของ
กระบวนการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายของฐานหรือแหล่งเรียนรู้ เนื้อหา วิธีการและเครื่องมือ
ที่กล่าวมามีความสำคัญ เนื่องจากว่ากระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลาที่บุคคล
ปฏิสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกที่ยังมีชีวิตอยู่ การปรับตัวนั้นจึงเกี่ยวข้องกับเนื้อหา แหล่ง
เรียนรู้และวิธีการ เครื่องมือ การเรียนรู้ที่หลากหลายมากมายที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตจริง ที่สำคัญ
คือโดยธรรมชาติแล้วบุคคลแต่ละคนก็มีความหลากหลายแตกต่างกันเป็นพื้นฐานด้วยทั้งด้าน
กายภาพ วัฒนธรรม ประสบการณ์และภูมิหลัง ฯลฯ ช่องทางของการเรียนรู้จึงต้องมีความ
หลากหลายในมิติต่างๆ

ดังนั้นวิถีชีวิตจริงแหล่งเรียนรู้จึงมีอยู่ที่ครอบครั้ว รวมไปถึงธรรมชาติซึ่งเป็น
แหล่งเรียนรู้ระบบความสัมพันธ์อันเกี่ยวโยงกันของสรรพสิ่งทั้งปวง แม้กระทั่งในตัวของแต่ละ
ละบุคคลเอง ก็เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญให้บุคคลได้เข้าใจธรรมชาติแห่งความรู้สึกนึกคิด
อารมณ์และสัจธรรมของชีวิตและของโลกได้ เนื้อหาของการเรียนรู้จึงหลากหลายสอดแทรกอยู่
ในการดำเนินชีวิตจริงแต่ละด้านตลอดเวลา มิได้แยกออกเป็นรายวิชาอย่างในการศึกษาที่เป็น
ทางการ เช่น เนื้อหาวิชาเศรษฐศาสตร์บุคคลเรียนรู้ได้จากการผลิตและการบริโภค วิชาจิตวิทยา
เรียนรู้จากการติดต่อสัมพันธ์ การอยู่อาศัย และทำงานร่วมกันในสังคมระดับต่างๆ วิชา
รัฐศาสตร์เรียนรู้จากการปกครองภายในครอบครัว กลุ่ม ชุมชนและสังคม วิชาศาสนธรรม

เรียนรู้จากประเพณี พิธีกรรม และระบบค่านิยม ที่แสดงผ่านวิถีคิด และวิธีการจัดการต่อ สรรพชีวิต วิชาในมหาวิทยาลัยเรียนรู้จากการใช้ทรัพยากร การอยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ วิชาเทคโนโลยี เรียนรู้จากการแสวงหาทางแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการกินอยู่และทำมาหากินเหล่านี้เป็นต้น ส่วนวิธีการ เครื่องมือ ช่องทางการเรียนรู้ที่หลากหลาย คือ ถ่ายทอดและเรียนรู้ทั้งด้วยการพูด การเล่า การเทศน์ การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรองในใจตนเอง การแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล ฯลฯ อย่างหลากหลาย สอดคล้องกับเนื้อหาและฐานการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายแตกต่างตามที่กล่าวข้างต้น เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ที่เพิ่มพูนทักษะในการจัดการและการสร้างสรรค์ในด้านต่างๆ ให้แก่บุคคล ด้วย เนื่องจากการปฏิบัติ ฝึกฝนและการคิดอยู่ตลอดเวลา ในทุกเนื้อหาและมีการทดสอบ ประเมินผลด้วยการปฏิบัติจริง โดยเฉพาะเนื้อหาเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ทั้ง โดยตรงและโดยอ้อม คือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคลและระหว่างบุคคลกับตัวเอง ในการพยายามคิดเพื่อซึมซับและพยายามทำความเข้าใจกับสิ่งที่ถ่ายทอดนั้น รวมถึงปฏิสัมพันธ์ ระหว่างเนื้อหาต่างๆ ที่เกิดเชื่อมโยงหรือสังเคราะห์ขึ้นเป็นความรู้ความเข้าใจชุดใหม่ การ ปฏิสัมพันธ์ของความหลากหลายในกระบวนการเรียนรู้จึงส่งผลให้บุคคลสามารถพัฒนาและ เกิดการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ได้ด้วย จากการได้ขบคิด ค้นหา ไตร่ตรอง ทบทวนสิ่งที่รับจาก การถ่ายทอดในแง่มุมต่างๆ โดยเฉพาะในบริบทของโครงสร้างแบบแนวราบ และ ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เอื้อให้บุคคล ได้แลกเปลี่ยนโดยง่ายและอิสระ การผลิตใหม่หรือการ สร้างสรรค์ย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายและได้มาก เนื่องจากเปิดทางให้แก่จินตนาการ อันเป็นชุด ความคิดที่ไร้ขอบเขตและข้อกำหนด

ด้วยเหตุนี้เอง โครงสร้างความสัมพันธ์และลักษณะความสัมพันธ์ในกระบวนการ เรียนรู้จึงเป็นบริบทสำคัญที่กำหนดคุณภาพของการเรียนรู้ หากเป็น โครงสร้างความสัมพันธ์ แบบแนวตั้งและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีผู้รู้ ผู้ผูกขาดความรู้ ย่อมกระทบต่อคุณภาพ ของการปฏิสัมพันธ์หรือแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคลเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งการรับรู้หรือการ ลอกแบบ จดจำ ทำตามมากกว่า เป็นการปิดกั้นการคิดใคร่ครวญไตร่ตรองด้วยตนเองของ บุคคลด้วย เกิดการเรียนรู้ทางเดียว ที่มีฝ่ายหนึ่งกำหนดเพียงเพื่อผลิตซ้ำการรับรู้สิ่งเดิมตามที่ ฝ่ายดังกล่าวต้องการ (ผู้อยู่ในโครงสร้างข้างบนหรือผู้มีอำนาจมากกว่า) ในกรณีเช่นนี้ บุคคล จะเรียนรู้เฉพาะเรื่อง หรือตามวัตถุประสงค์และเนื้อหาที่ฝ่ายหนึ่งกำหนด ต้องการกระบวนการ เรียนรู้จึงขัดกับสภาพความเป็นจริง เนื่องจากความหลากหลายทั้งหลายไม่สามารถเคลื่อนไหว

แลกเปลี่ยนกัน ขนาดพลวัตตามสภาพจริงของสรรพสิ่งที่มีความหลากหลายและมีพลวัตในทุกระบบและทุกระดับของชีวิต

3.3.5 เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการ คือ ศักยภาพและความสามารถใหม่ในทางสร้างสรรค์ได้นั้น จะต้องมีเงื่อนไขอย่างน้อย 4 ประการ คือ 1) เงื่อนไขของเวลาที่พอเพียง การที่บุคคลมีความแตกต่างหลากหลายในมิติต่างๆ มากมายทั้งโดยธรรมชาติ (กายภาพ) และโดยวัฒนธรรม ภูมิหลังอีกทั้ง “กระบวนการ” เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยการเชื่อมร้อยองค์ประกอบ ด้วยความต่อเนื่อง กระบวนการเรียนรู้จึงต้องอาศัยเวลาที่เพียงพอโดยเฉพาะกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่และในเนื้อหาบางประเด็นที่ต้องการเวลาที่เพียงพอแก่การตกผลึกใหม่ขององค์ประกอบต่างๆ เช่น เนื้อหาด้านจริยธรรมและจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเนื้อหาประเภทหนึ่ง ที่ต้องการช่วงเวลาให้แก่กระบวนการเรียนรู้อย่างพอเพียง ที่จะให้บุคคลได้จัดเกลาสติปัญญาในจิตใจ จนกระทั่งเกิด “ความประจักษ์แจ้งแก่ใจ” ตนเอง เกิดความหยั่งรู้และสำนึกถึงองกมภายในใจที่มีต่อส่วนรวมไม่ว่าจะเป็นบุคคล สังคมหรือธรรมชาติ สามารถมีความสุขอันประณีตด้วยการมีอิสรภาพทางจิต ที่พึงพิงวัตถุหรือสิ่งอื่นๆ ภายนอกเท่าที่จำเป็น (พอเพียง) ฐานการเรียนรู้ที่สำคัญในเรื่องดังกล่าวคือ ฐานจิตใจของบุคคลเป็นกระบวนการเรียนรู้จากด้านในของตนเอง และความสัมพันธ์เชื่อมโยงจากด้านในของตนเองกับสิ่งภายนอกทั้งหลาย (ตั้งแต่วัตถุธรรมไปจนกระทั่งนามธรรมที่มองไม่เห็น) กระบวนการเรียนรู้ด้านจิตวิญญาณจึงต้องการเงื่อนไขตลอดเวลาที่เพียงพอในการอบรมบ่มเพาะ เป็นต้น 2) เงื่อนไขของการจัดการกระบวนการเรียนรู้ ที่มีเป้าหมายของการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ นอกจากการผลติซ้ำสิ่งเดิมนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการเข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่อให้มีช่องทางและบริบทของการเรียนรู้เกิดขึ้น หรือที่มีอยู่ก็สามารถพัฒนาคุณภาพเพิ่มมากขึ้นได้เต็มศักยภาพ ไม่ใช่โดยความบังเอิญหรือเกิดขึ้นตามธรรมชาติ หากแต่เกิดอย่างมีเจตจำนง มีเป้าหมายมีการวางแผน กำหนดกติกาและกระบวนการที่จะเอื้อให้เกิดบริบทใดที่มีการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างสืบเนื่อง ก็จะกลายเป็น “วัฒนธรรม” อยู่ในบริบทนั้นด้วย จนกระทั่งทำให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้โดยอัตโนมัติตามเป้าหมายที่สังคมนั้นต้องการ เช่น วัฒนธรรมการเรียนรู้ในชุมชน พุทธ มุสลิม วัฒนธรรมการเรียนรู้แบบจีน แบบตะวันตก เป็นต้นหรือหากอยู่ในองค์กรก็เป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้ขององค์กรนั้น เช่น องค์กรทหาร องค์กรธุรกิจ องค์กรราชการ เป็นต้น

ดังนั้น หากต้องการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีใช้เพียงการผลติซ้ำในสิ่งเดิมแต่เพียงด้านเดียว ก็จำเป็นต้องมีการจัดการกับองค์ประกอบต่างๆ เพื่อเอื้อให้กระบวนการ

เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์สิ่งใหม่เกิดขึ้นด้วย เช่น การจัดเนื้อหา ฐานการเรียนรู้ และวิธีการ
 ช่องทางการเรียนรู้ให้หลากหลายรวมทั้งแสวงหาการพัฒนาความสัมพันธ์เชิงสังคม การจัด
 โครงสร้างการเรียนรู้แบบแนวราบ และพัฒนาเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพในการบูรณาการ
 องค์ประกอบต่างๆ ให้ผนึกรวมไปขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ตัวอย่างเช่น “ศูนย์การเรียนรู้”
 ต่าง ๆ ซึ่งดำเนินการกันมากในปัจจุบัน มีแนวโน้มสูงที่จะกลายเป็นการผลิตซ้ำความรู้เดิม
 หรือการจดจำเอาทำตามมากกว่า หากไม่มีการจัดการให้มีช่องทาง บริบทและกระบวนการ
 ที่จะกระตุ้นการสร้างสรรค์สิ่งใหม่จากการศึกษาสิ่งเดิมด้วย 3) เงื่อนไขของกระบวนการทัศน์
 เงื่อนไขด้านกระบวนการทัศน์ หรือชุดของความเชื่อพื้นฐานที่มนุษย์ใช้มีการมองชีวิตและโลกหรือ
 สรรพสิ่งอันมีอิทธิพลในการกำหนดระบบคุณค่า เจตคติ ความเชื่อและการจัดการของบุคคล
 ต่อสิ่งต่างๆ ในกรณีของกระบวนการเรียนรู้ คือความเชื่อพื้นฐานที่ว่ามนุษย์มีศักยภาพในกา
 เรียนรู้หรือไม่ อย่างไร วิธีการเรียนรู้ตามศักยภาพนั้นเป็นอย่างไร (เรียนรู้ได้เอง สอนได้ ต้อง
 สั่ง บังคับ ทวนถาม ฯลฯ) โลกดำรงอยู่แบบใด (แยกส่วนย่อยได้ ไม่เกี่ยวข้องกันได้หรือองค์
 รวมเชื่อมโยงกันหมด) ความเชื่อพื้นฐานนี้จะเข้าไปกำหนดการจัดการต่อองค์ประกอบด้าน
 โครงสร้างของการเรียนรู้ ระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในกระบวนการเรียนรู้ รวมไปถึง
 เนื้อหา แหล่งเรียนรู้ เป็นต้น

กระบวนการทัศน์ที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ คือ
 กระบวนการทัศน์ที่เชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพและความสามารถในการเรียนรู้สูงกว่าสัตว์โลกทั่วไป
 เนื่องจากมีจินตนาการและจิตสำนึกแห่งความดีงามที่สามารถพัฒนาให้สูงมากขึ้นไปได้เรื่อยๆ
 และธรรมชาติ มีความหลากหลายเชื่อมโยงสัมพันธ์ในกระบวนการทัศน์นี้ การจัดการกระบวนการ
 เรียนรู้จึงเน้นการจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเรียนรู้ เปิดโอกาสแก่การเรียนรู้ตามระดับ
 ความสามารถ ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตัวอย่างของกระบวนการทัศน์นี้ คือ กระบวนการทัศน์
 ของพุทธศาสนาซึ่งมีความเชื่อพื้นฐานว่ามนุษย์ทุกคนไม่ว่าชายหญิง ชาติพันธุ์ใดชนชั้นใด
 ต่างเป็นเวไนยสัตว์ หรือสัตว์ที่สั่งสอนได้ สามารถศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองจนสามารถเข้าถึง
 สภาวะความจริงของโลกได้ (พระนิพพานหรือความสงบเย็น) และตระหนักถึงระบบ
 ความสัมพันธ์ระดับต่างๆ ที่เชื่อมโยงพึ่งพาอาศัยกันและกันของสรรพสิ่ง จนกระทั่งสามารถ
 จะดำรงอยู่ในระบบความสัมพันธ์ทั้งหลายได้อย่างสมดุล

ในทางตรงข้ามกระบวนการทัศน์ที่เชื่อว่ามีความสามารถตามชาติพันธุ์หรือ
 ความสามารถของมนุษย์ในสังคม ถูกกำหนดแบ่งแยกจำกัดด้วยค่านิยมทางสังคม เช่น “คนเก่ง”
 คือ ผู้มีความสามารถทางคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ แพทย์ ฯลฯ ค่านิยมดังกล่าวจะไปจำกัด

กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลให้มีขอบเขต คับแคบเลือกเรียนรู้เฉพาะบางสิ่งบางเนื้อหา ตามระบบค่านิยม โดยไม่สนใจคุณค่าหรือความสามารถในด้านอื่น ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาองค์กรรมของมนุษย์ในวิถีชีวิตจริง กระบวนทัศน์นี้จึงสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบแยกส่วนและไม่ส่งเสริมให้มนุษย์เกิดความเชื่อมโยงในศักยภาพของกันและกัน กระทั่งต่อกระบวนการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์เพราะมีผู้รู้และผู้ไม่รู้ เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการเรียนรู้ขึ้น 4) เงื่อนไขของกลไกการเรียนรู้ มีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่รวบรวมส่งผ่านเนื้อหาของการเรียนรู้ โดยอาศัยแหล่งเรียนรู้และช่องทางเครื่องมือวิธีการต่างๆ กลไกการเรียนรู้จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการผลักดันหรือขับเคลื่อน “กระบวนการ” หรือทำให้ “กระบวนการ” เกิดขึ้น พัฒนาขึ้น คุณภาพการเรียนรู้ของบุคคลจึงสัมพันธ์โดยตรงอย่างมากกับคุณภาพของกลไกการเรียนรู้ หากกลไกสามารถรวบรวม ส่งผ่าน โดยเชื่อมร้อยความหลากหลายต่างๆ ดังกล่าวมาและจัดบริบทของโครงสร้างระบบความสัมพันธ์มาเอื้อให้บุคคลได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ กระบวนการเรียนรู้ที่นั้นย่อมมีคุณภาพสูงในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ในทางตรงข้าม หากกลไกการเรียนรู้ผลักดันอย่างจำกัดหรือคับแคบทั้งเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ วิธีการเครื่องมือ อีกทั้งใช้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและโครงสร้างแนวคิดในการเรียนรู้สูง ย่อมทำให้คุณภาพการเรียนรู้ไม่เอื้อให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งใหม่หรือเกิดได้น้อยมาก

กลไกการเรียนรู้ที่กล่าวถึงนี้มีทั้งที่เป็นระดับบุคคล องค์กรขึ้นอยู่กับบริบท เช่น ในระดับครอบครัวกลไกการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ พ่อแม่ที่มีอิทธิพลกำหนดคุณภาพของกระบวนการเรียนรู้ของลูกในระดับสังคม กลไกการเรียนรู้ที่เป็นทางการ คือ โรงเรียนสถานบันศึกษา โดยมีครูอาจารย์เป็นกลไกของการผลักดันกระบวนการเรียนรู้ ในระดับองค์กรคือผู้นำกลุ่มผู้นำ ซึ่งเป็นผู้กำหนดช่องทาง บริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้หรือสังคมในประเทศรัฐ สื่อมวลชน สถานบันสังคม ฯลฯ เป็นกลไกสำคัญของการผลิตซ้ำค่านิยมเดิมและความรู้ชุดเดิมเพื่อตอบสนองรัฐหรือธุรกิจ เป็นต้น ส่วนในกิจกรรมการถอดบทเรียนกลไกการเรียนรู้คือบุคคลผู้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกการเรียนรู้

กล่าวโดยสรุปได้ว่ากรอบความคิดของกระบวนการเรียนรู้ดังที่กล่าวมาจะเป็นฐานในการจัดช่องทางและบริบท เงื่อนไขของกระบวนการถอดบทเรียน เพื่อนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน

3.4 การพัฒนาชุมชนอยู่ดีมีสุข

3.4.1 การพัฒนาชุมชนอยู่ดีมีสุขด้านเศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนหมายถึงการที่คนแต่ละคนมาอยู่ร่วมกันสร้างความสัมพันธ์กัน โดยมีหลักการเงื่อนไข กติกาหรือระเบียบ

บรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกัน ชุมชนมีลักษณะเป็นองค์กรทางสังคมที่สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกและสามารถช่วยให้สมาชิกสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ร่วมกันได้ ส่วนความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่างๆ ของเมืองหรือชนบท รวมตัวกันเป็น “องค์กรชุมชน” โดยมีการเรียนรู้การจัดการและการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชนแล้วถึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนตลอดจนมีผลกระทบสู่ภายนอกชุมชนที่ดีขึ้นตามลำดับ โดยจะเรียกชุมชนนี้ว่า กลุ่ม ชมรมสหกรณ์ บริษัท องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายหรืออื่นๆ ที่มีความหมายแสดงถึงการร่วมมือช่วยเหลือกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกันและด้วยความเอื้ออาทรต่อชุมชนอื่นๆ ในสังคมด้วย

ชุมชนเข้มแข็งจึงหมายถึง ชุมชนที่มีลักษณะที่สำคัญ คือ 1) ชุมชนมีการแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์สิ่งดีงาม หมายถึง สมาชิกของชุมชนร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้และ/หรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามในด้านต่างๆ ในชุมชน 2) ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น หมายถึง สมาชิกของชุมชนมีความผูกพันและความสัมพันธ์ที่ดี มีความสามัคคีและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน สมาชิกเห็นประโยชน์ของกลุ่มมากกว่าประโยชน์ส่วนตัวตน 3) ชุมชนพึ่งตนเองได้ หมายถึง สมาชิกชุมชนสามารถร่วมกันตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนด้วยตนเองโดยอิสระปราศจากการควบคุมบังคับจากภายนอก และมีอำนาจต่อรองกับภายนอกชุมชน 4) ชุมชนมีผู้นำตามธรรมชาติ หมายถึง มีผู้นำเกิดขึ้นในขณะที่เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง สอดคล้องกับผลการวิจัยของวิชญ์ กล้าวิจารณ์ (2550 : 145) ได้พัฒนากลยุทธ์กระบวนการจัดการเรียนรู้ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงสู่ความอยู่ดีมีสุขของชุมชนบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี พบว่า กลยุทธ์การเตรียมความพร้อมสู่จุดหมาย กลยุทธ์หวังเข้าเป้าหมายด้วยข้อมูลเป็นปัจจุบัน กลยุทธ์ร่วมด้วยช่วยกันเรียนรู้ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงอย่างหลากหลาย กลยุทธ์จัดสายนิเทศติดตามผลกระบวนการจัดการเรียนรู้และกลยุทธ์ก้าวสู่ความสำเร็จด้วยการประเมินผล และสร้างความภาคภูมิใจ ส่งผลให้ชุมชนบ้านผือเป็นชุมชนอยู่ดีมีสุขด้านเศรษฐกิจ ลดการพึ่งพาจากภายนอก เน้นการพึ่งตนเอง ช่วยให้ชีวิตครอบครัวมีความสุข ชุมชนเข้มแข็งและสังคมสงบสุข (สุเมธ พรหมรักษา. 2550 : 55) มีการร่วมกันเรียนรู้ในด้านวิชาการ เช่น เรียนรู้เรื่องการศึกษาค้นคว้าข้อมูลภายในชุมชนตนเองนำไปประกอบการคิดแก้ปัญหา การต้อนรับลูกค้า การสื่อสาร การบริหารจัดการกลุ่มการทำธุรกิจ เรียนรู้เส้นทาง การนำสินค้าไปสู่มาตรฐาน สินค้า OTOP (สถาบันพัฒนาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ภาคกลาง (2552 : 63) ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจและอยากขยายผลการเรียนรู้ของ

ตนเองไปยังเครือข่ายอื่นๆ (อนุวัฒน์ เรืองชัยภูมิ, 2549 : 56) ชาวบ้านนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้ไปปรับปรุงวิธีการดำเนินการพัฒนาอาชีพของตนเอง จนทำให้ลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว (รัตนา ปะกิกะเน, 2551 : 44 ; คารณี รัตติ, 2540 : 67 ; เบญจพร เศรษฐสุนทิ, 2545 : 78) เกิดวงจรการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งที่มีประสิทธิภาพ โดยบูรณาการแนวคิด 3 แนวคิด คือ กระบวนการกลุ่ม กระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการมีส่วนร่วม (ตะติยา กาฬสุวรรณ, 2546 : 97)

3.4.2 การพัฒนาชุมชนอยู่ดีมีสุขด้านเทคโนโลยี ภูมิปัญญา และการเรียนรู้ที่เหมาะสม เทคโนโลยี หมายถึง การประยุกต์เอาความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์มาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยศึกษาพัฒนาองค์ความรู้ต่างๆ รวมถึงศึกษากฎเกณฑ์ของสิ่งต่างๆ และนำมาประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งเรียนรู้มาจากปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้อง และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน หรือผู้มีความรู้ในหมู่บ้านในท้องถิ่นต่างๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องการทำมาหากิน เช่น การจับปลา การจับสัตว์ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การทำเครื่องมือการเกษตรภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นความรู้ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดมาให้เรา มีวิธีการหลายอย่างที่ทำให้ความรู้เหล่านี้เกิดประโยชน์แก่สังคมปัจจุบันได้แก่ ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ คือ การบำรุงรักษาสิ่งที่ดีงามไว้เช่น ประเพณีต่างๆ หัตถกรรม และคุณค่าหรือการปฏิบัติตนเพื่อความสัมพันธ์อันดีกับคนและสิ่งแวดล้อม การฟื้นฟู คือ การรื้อฟื้นสิ่งที่ดีงามที่หายไปเลิกไปหรือกำลังจะเลิกให้กลับมาเป็นประโยชน์ เช่นการรื้อฟื้นดนตรีไทยการประยุกต์ คือ การปรับหรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ให้เหมาะสมกับสมัยใหม่ เช่น การใช้ยาสมุนไพรในโรงพยาบาล ประสานกับการรักษาสมัยใหม่ การทำพิธีบวงสรวงไม้ เพื่อให้เกิดสำนักการอนุรักษ์ธรรมชาติ รักษาป่ามากยิ่งขึ้น การประยุกต์ประเพณีการทำบุญข้าวเปลือกที่วัด มาเป็นการสร้างธนาคารข้าว เพื่อช่วยเหลือผู้ที่ขาดแคลน และการสร้างใหม่ คือ การค้นคิดใหม่ที่สัมพันธ์กับความรู้ดั้งเดิม เช่น การประดิษฐ์โปงลาง การคิด โครงการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัยคุณค่าความเอื้ออาทรที่ชาวบ้านเคยมีต่อกันคั้นหารูปแบบใหม่ เช่น การสร้างธนาคารข้าว ธนาคาร โคนกระป๋อง การรวมกลุ่มแม่บ้าน เยาวชน เพื่อทำกิจกรรมกันอย่างมีระบบมากยิ่งขึ้น

ความคิดและการแสดงออก เพื่อให้เกิดความเข้าใจภูมิปัญญาชาวบ้าน จำเป็นต้องเข้าใจความคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับโลกหรือที่เรียกว่า โลกทัศน์เกี่ยวกับชีวิตที่เรียกว่า “ชีวิตทัศน์” สิ่งเหล่านี้เป็นนามธรรมที่เกี่ยวข้อง โดยตรงกับการแสดงออกในลักษณะต่างๆ ที่เป็นรูปธรรม ส่วนแนวคิดเรื่อง “ความสมดุล” เป็นแนวคิดพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน การแพทย์แผนไทย

หรือที่เคยเรียกกันว่า “การแพทย์แผนโบราณ” นั้นมีหลักการว่าคนมีสุขภาพดี เมื่อร่างกายมีความสมดุลระหว่างธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ คนเจ็บป่วยได้เพราะธาตุขาดความสมดุล ความสัมพันธ์กับคนในครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านในชุมชน ความสัมพันธ์ที่ดี มีหลักเกณฑ์ที่บรรพบุรุษได้ส่งสอนมา เช่น ลูกควรปฏิบัติอย่างไรกับพ่อแม่กับญาติพี่น้องกับผู้สูงอายุ พ่อแม่ ควรเลี้ยงดูลูกอย่างไร ความเอื้ออาทรต่อกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยเฉพาะในยามทุกข์ยากหรือมีปัญหาความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ผู้คนสมัยก่อนพึ่งพาอาศัยธรรมชาติแทบทุกด้าน ตั้งแต่อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียังไม่พัฒนาเหมือนทุกวันนี้ยังไม่มีระบบการค้าแบบสมัยใหม่ ไม่มีตลาด ชาวบ้านมีหลักเกณฑ์ในการใช้สิ่งของในธรรมชาติ ไม่ตัดไม้อ่อน ทำให้ต้นไม้ในป่าขึ้นแทนที่ถูกตัดไปได้ตลอดเวลา ชาวบ้านยังไม่รู้จักสารเคมี ไม่ใช้ยาฆ่าแมลง ฆ่าหญ้า ฆ่าสัตว์ ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ใช้สิ่งของในธรรมชาติให้เกื้อกูลกัน ใช้มูลสัตว์ ไบโม่ไบโอบำบัดที่เน่าเปื่อยเป็นปุ๋ย ทำให้ดินอุดมสมบูรณ์ น้ำสะอาดและไม่เหือดแห้ง ชาวบ้านเคารพธรรมชาติ เชื่อว่ามีเทพมีเจ้าสถิตอยู่ในดิน น้ำ ป่า เขา สถานที่ทุกแห่งจะทำอะไรจะต้องขออนุญาตและทำด้วยความเคารพและพอดีพองาม ชาวบ้านรู้คุณค่าธรรมชาติที่ได้ให้ชีวิตแก่ตน พิธีกรรมต่างๆ ล้วนแสดงออกถึงแนวคิดดังกล่าว เช่น งานบุญพิธีที่เกี่ยวข้องกับ น้ำ ข้าว ป่าเขา รวมถึงสัตว์ บ้านเรือน เครื่องใช้ต่างๆ มีพิธีสู่ขวัญข้าว เป็นต้น

ความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ชาวบ้านรู้ว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนเล็กๆ ส่วนหนึ่งของจักรวาล ซึ่งเต็มไปด้วยความเร้นลับ มีพลังและอำนาจที่เขาไม่อาจจะหาคำอธิบายได้ ความเร้นลับดังกล่าวรวมถึงญาติพี่น้องและผู้คนที่ล่วงลับไปแล้ว ชาวบ้านยังมีความสัมพันธ์กับพวกเขา ทำบุญและรำลึกถึงอย่างสม่ำเสมอทุกวันหรือในโอกาสสำคัญๆ การทำมาหากิน

แม้วิถีชีวิตของชาวบ้านเมื่อก่อนจะดูเรียบง่ายกว่าทุกวันนี้ และยังอาศัยธรรมชาติและแรงงานเป็นหลักในการทำมาหากิน แต่พวกเขาก็ต้องใช้สติปัญญาที่บรรพบุรุษถ่ายทอดมาให้เพื่อจะได้อยู่รอด ทั้งนี้เพราะปัญหาต่างๆ ในอดีตก็มีไม่น้อย โดยเฉพาะเมื่อครอบครัวมีสมาชิกมากขึ้น จำเป็นต้องขยายที่ทำกิน ต้องหักร้างถางพง นุ้กเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ การปรับพื้นที่ป็นคันนาเพื่อทำนาซึ่งเป็นงานที่หนัก การทำไร่นา ปุ๋ยพืชเลี้ยงสัตว์และดูแลรักษาให้เติบโตและได้ผล เป็นงานที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถ การจับปลา สัตว์ก็มีวิธีการ บางคนมีความสามารถมาก รู้ว่าเวลาไหนที่ใดและวิธีใดจะจับปลาได้ดีที่สุด คนที่ไม่เก่งก็ต้องใช้เวลาและได้ปลาน้อย การล่าสัตว์ก็เช่นเดียวกัน การจัดการแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ก็เป็นความรู้ความสามารถที่มีมาแต่โบราณ คนทางภาคเหนือรู้จักบริหารน้ำเพื่อการเกษตรและเพื่อ

การบริโภคต่างๆ โดยการจัดระบบเหมืองฝายมีการจัดแบ่งปันน้ำกันตามระบบประเพณีที่สืบทอดกันมา มีหัวหน้าที่ทุกคนยอมรับ มีคณะกรรมการจัดสรรน้ำตามสัดส่วนและตามพื้นที่ทำกิน นับเป็นความรู้ที่ทำให้ชุมชนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ใกล้ลำน้ำ ไม่ว่าจะคั้นน้ำหรือปลายน้ำ ได้รับการแบ่งปันน้ำอย่างยุติธรรม ทุกคนได้ประโยชน์และอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ชาวบ้านรู้จักการแปรรูปผลิตผลในหลายรูปแบบ การถนอมอาหารให้กินได้นาน การดองการหมัก เช่น ปลาาร้า น้ำปลา ผักดอง ปลาเค็ม เนื้อเค็ม ปลาแห้ง เนื้อแห้ง การแปรรูปข้าวก็ทำได้มากมายนับร้อยชนิด เช่น ขนมต่างๆ แต่ละพิธีกรรมและแต่ละงานบุญประเพณี มีข้าวและขนมในรูปแบบไม่ซ้ำกัน ตั้งแต่ขนมจีน สังขยา ไปถึงขนมในงานสารท กาละเม ขนมครก และอื่นๆ ซึ่งยังพอมีให้เห็นอยู่จำนวนหนึ่ง ในปัจจุบันส่วนใหญ่ปรับเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อขายหรือเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน ความรู้เรื่องการปรุงอาหารก็มีอยู่มากมายแต่ละท้องถิ่นมีรูปแบบและรสชาติแตกต่างกันไปมีมากมายนับร้อยนับพันชนิด แม้ในชีวิตประจำวันจะมีเพียงไม่กี่อย่าง แต่โอกาสงานพิธี งานเลี้ยง งานฉลองสำคัญ จะมีการจัดเตรียมอาหารอย่างดีและพิถีพิถัน การทำมาหากินในประเพณีเดิมนั้นเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ การเตรียมอาหาร การจัดขนมและผลไม้ ไม่ได้เป็นเพียงเพื่อให้รับประทานและอร่อย แต่ให้ได้ความสวยงาม ทำให้สามารถสัมผัสกับอาหารนั้นไม่เพียงแต่ทางปากและรสชาติของลิ้น แต่ทางตาและทางใจ การเตรียมอาหารนั้นเป็นงานศิลปะที่ปรุงแต่งด้วยความตั้งใจ ใจเวลา ฝีมือ และความรู้ความสามารถ

ชาวบ้านสมัยก่อนส่วนใหญ่จะทำนาเป็นหลักเพราะเมื่อมีข้าวแล้วก็สบายใจ อย่างอื่นที่หาได้จากธรรมชาติ เสริ่งหน้านาก็จะทำงานหัตถกรรม การทอผ้า ทำเสื่อ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ทำเครื่องมือสำหรับจับสัตว์ เครื่องมือการเกษตร และอุปกรณ์ต่างๆ ที่จำเป็น หรือเตรียมพื้นที่เพื่อการทำนาครั้งต่อไป หัตถกรรมเป็นทรัพย์สินและมรดกทางภูมิปัญญาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดอย่างหนึ่งของบรรพบุรุษเพราะเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก ความคิด ความเชื่อ และคุณค่าต่างๆ ที่สั่งสมมาแต่เนิ่นนาน ลายผ้าไหม ผ้าฝ้าย ฝีมือในการทออย่างประณีต รูปแบบเครื่องมือที่สานด้วยไม้ไผ่ และอุปกรณ์เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ เครื่องดนตรี เครื่องเล่น สิ่งเหล่านี้ได้ถูกบรรจงสร้างขึ้นมาใช้สอย การทำบุญหรือการอุทิศส่วนกุศล ให้ใครคนหนึ่ง ไม่ใช่เพื่อการค้าขาย ชาวบ้านทำมาหากินเพียงเพื่อการยังชีพ ไม่ได้ทำเพื่อขาย มีการนำผลิตผลส่วนหนึ่ง ไปแลกเปลี่ยนของที่จำเป็นที่ตนเองไม่มี เช่น นำข้าวไปแลกเปลี่ยน พริก ปลา ไก่หรือเสื่อผ้า การขายผลิตผลมีเพียงส่วนน้อย และเมื่อมีความจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อเสียภาษีให้รัฐ ชาวบ้านนำ

ผลิตผล เช่น ข้าว ไปขายในเมืองให้กับพ่อค้าหรือขายให้กับพ่อค้าท้องถิ่นเช่นทางภาคอีสาน เรียกว่า "นายฮ้อย" คนเหล่านี้จะนำผลผลิตบางอย่างเช่น ข้าว ปลา ร้า วัว ควาย ไปขายในที่ไกล ๆ ทางภาคเหนือมีพ่อค้าวัวต่างๆ เป็นต้น

แม้ว่าความรู้เรื่องการค้าขายของคนสมัยก่อนไม่อาจจะนำมาใช้ในระบบตลาดเช่นปัจจุบันได้ เพราะสถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากแต่การค้าที่มีจริยธรรมของพ่อค้าในอดีต ที่ไม่ได้หวังแต่เพียงกำไร แต่คำนึงถึงการช่วยเหลือแบ่งปันเป็นหลัก ยังมีคุณค่าสำหรับปัจจุบัน นอกนั้นในหลายพื้นที่ในชนบท ระบบการแลกเปลี่ยนสิ่งของยังมีอยู่ โดยเฉพาะในพื้นที่ยากจนซึ่งชาวบ้านไม่มีเงินสด แต่มีผลผลิตต่างๆ ระบบการแลกเปลี่ยนไม่ได้ยึดหลักมาตราชั่ง ตวง วัดหรือการประเมินราคาของสิ่งของ แต่แลกเปลี่ยนโดยการคำนึงถึงสถานการณ์ของผู้แลกทั้งสองฝ่ายคนที่เอาปลาหรือไก่มาแลกข้าว อาจจะได้ข้าวเป็นถังเพราะเจ้าของข้าวคำนึงถึงความจำเป็นของครอบครัวเจ้าของไก่ ถ้าประเมินราคาเป็นเงินข้าวหนึ่งถังย่อมมีค่าสูงกว่าไก่หนึ่งตัว

การอยู่ร่วมกันในสังคม การอยู่ร่วมกันในชุมชนดั้งเดิมนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นญาติพี่น้องไม่ว่าตระกูล ซึ่งได้อพยพย้ายถิ่นฐานมาอยู่ หรือสืบทอดบรรพบุรุษจนนับญาติกันได้ทั้งชุมชน มีคนเฒ่าคนแก่ที่ชาวบ้านเคารพนับถือเป็นผู้นำชุมชน หน้าที่ของผู้เฒ่าไม่ใช่การสั่ง แต่เป็นผู้ที่ให้คำแนะนำปรึกษา มีความแม่นยำในกฎ ระเบียบ ประเพณีการดำเนินชีวิต ตัดสิน โกล่เกลี่ยหากเกิดความขัดแย้ง ช่วยกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ปัญหาในชุมชนก็มีไม่น้อย ปัญหาการทำมาหากิน ฝนแล้ง น้ำท่วม โรคระบาด โจรลักวัวควายเป็นต้นนอกจากนั้นยังมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนหรือระหว่างชุมชนการละเมิดกฎหมายประเพณี ส่วนใหญ่จะเป็นการ "ผิดผี" คือ ผีของบรรพบุรุษ ผู้ซึ่งได้สร้างกฎเกณฑ์ต่างๆ เอาไว้ เช่น กรณีที่ชายหนุ่มถูกเนื้อต้องตัวหญิงสาวที่ยังไม่แต่งงาน เป็นต้น

ภูมิปัญญาชาวบ้านในสังคมปัจจุบัน ภูมิปัญญาชาวบ้านได้ก่อเกิดและสืบทอดกันมาในชุมชนหมู่บ้าน เมื่อหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับสังคมสมัยใหม่ ภูมิปัญญาชาวบ้านก็มีการปรับตัวเช่นเดียวกัน ความรู้จำนวนมากได้สูญหายไปเพราะไม่มีการปฏิบัติสืบทอด เช่น การรักษาโรคแบบพื้นบ้านบางอย่าง การใช้ยาสมุนไพรบางชนิด เพราะหมอยาเก่งๆ ได้เสียชีวิตโดยไม่ได้ถ่ายทอดให้กับคนอื่น หรือถ่ายทอด แต่คนต่อมาไม่ได้ปฏิบัติเพราะชาวบ้านไม่นิยมเหมือนสมัยก่อน ใช้ยาสมัยใหม่และไปหาหมอที่โรงพยาบาลหรือคลินิกง่ายกว่า งานหัตถกรรมทอผ้าหรือเครื่องเงิน เครื่องเงิน แม้จะยังเหลืออยู่ไม่น้อย แต่ก็ได้ถูกพัฒนาไปเป็น

การค้า ไม่สามารถรักษาคุณภาพและมีมือแบบดั้งเดิมไว้ได้ ในการทำมาหากินมีการใช้เทคโนโลยีทันสมัย ใช้รถไถนาแทนควาย รถอีแต๋นแทนเกวียน

การลงแขกทำนาปลูกข้าวและปลูกสร้างบ้านเรือนก็เกือบจะหมดไป มีการจ้างงานมากขึ้น แรงงานก็หายากกว่าแต่ก่อน ผู้คนอพยพย้ายถิ่น บ้างก็เข้าเมือง บ้างก็ไปทำงานที่อื่น สังคมสมัยใหม่มีระบบการศึกษาในโรงเรียนมีอนามัยและโรงพยาบาล มีโรงหนัง วิทยุ โทรทัศน์ และเครื่องบันเทิงต่างๆ ทำให้ชีวิตทางสังคมของชุมชนหมู่บ้านเปลี่ยนไป มีตำรวจ มีโรงเรียน มีเจ้าหน้าที่ราชการฝ่ายปกครอง ฝ่ายพัฒนาและอื่นๆ เข้าไปในหมู่บ้าน บทบาทของวัด พระสงฆ์ คนเฒ่าคนแก่เริ่มลดน้อยลงลงไป

การทำมาหากินก็เปลี่ยนจากการทำเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการขาย ผู้คนต้องการเงินเพื่อซื้อเครื่องบริโภคร่างกาย ทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไป ผลผลิตจากป่าทั้งหมด สถานการณ์เช่นนี้ทำให้นโยบายพัฒนาหลายคนที่มึบทบาทสำคัญในระดับจังหวัดระดับภาค และระดับประเทศ เริ่มเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านหน่วยงานทางภาครัฐและเอกชนให้การสนับสนุน และการส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ประยุกต์และค้นคิดสิ่งใหม่ ความรู้ใหม่เพื่อประโยชน์สุขของสังคม สอดคล้องกับผลการวิจัยของสถาบันพัฒนาการศึกษานอก ระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ภาคกลาง (2552 : 88) ซึ่งได้ศึกษา เรื่อง การเสริมสร้างประชาคม เพื่อพัฒนาอาชีพของชาวสวนน้ำตาลมะพร้าว : กรณีศึกษาตำบลนางตะเคียน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า น้ำตาลมะพร้าว ซึ่งเป็นภูมิปัญญา ของกลุ่มน้ำตาลมะพร้าว ตำบลนางตะเคียน ได้รับการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์สินค้าชุมชนและได้รับการคัดเลือกเป็นผลิตภัณฑ์และสินค้าชุมชน (OTOP) ระดับ 3 ดาว เช่นเดียวกับผลการศึกษาของณรงค์ศักดิ์ กงชัยภูมิ (2552 : 145) ได้ศึกษาการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนผู้การพึ่งตนเอง กลุ่มทำเครื่องประดับทองเหลือง ตำบลนาฎ อำเภอปางศิขรินทร์ จังหวัดมหาสารคาม พบว่า กลุ่มทำเครื่องประดับทองเหลืองเป็นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้เป็น 3 ขั้น คือ การจัดฐานข้อมูลกลุ่ม ขั้นการเผยแพร่องค์ความรู้และแหล่งเรียนรู้ และขั้นสรุปบทเรียนและประเมินผลหลังการพัฒนา กลุ่มได้นำเทคโนโลยีและภูมิปัญญามาประยุกต์ใช้ ส่งผลให้ผู้สนใจและเยาวชนได้เรียนรู้ในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูและสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง

นอกจากนั้นยังนำองค์ความรู้ที่ได้พัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่นต่อไป ทำให้เกิดการวิจัยและพัฒนากระบวนการเสริมสร้างศักยภาพการถ่ายทอดความรู้ องค์ความรู้และวิธีการ ส่งเสริมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถนำไปใช้จัดทำเป็นหลักสูตรระยะสั้นเพื่อการจัดการเรียนรู้ตามอัธยาศัย ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีศักยภาพในการจัดการเรียนรู้ในชุมชน สามารถบอก

ความต้องการในการเสริมสร้างศักยภาพการถ่ายทอดความรู้และได้รับการพัฒนากระบวนการในการถ่ายทอดศักยภาพความรู้ ความต้องการของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีการจัดเวทีเสวนา การปฏิบัติการถ่ายทอดความรู้ การสังเกตและการสะท้อนผล การจัดแสดงผลงานในลักษณะตลาดนัดความรู้ ซึ่งเป็นการดำเนินงานในลักษณะการจัดการความรู้ ก่อให้เกิดผลดีกับทั้งตัวภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ ผลดีกับชุมชน คือ ตัวภูมิปัญญาเองมีความภาคภูมิใจ มีความพร้อมและมั่นใจในศักยภาพและดำเนินการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ได้รับความรู้และนำไปใช้ประโยชน์ได้ ชุมชนมีแหล่งความรู้เพิ่มขึ้น มีเครือข่ายจัดการเรียนรู้เพิ่มขึ้น (วิลาวัลย์ ศรีศิลป์, 2549 : 67) กระบวนการเรียนรู้ส่งผลดีต่อชุมชน อาทิเช่น ได้พัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ได้องค์ความรู้ ได้บทเรียนใหม่ที่มีคุณค่าต่อการพัฒนา ได้สนองแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในมิติของการมีระบบคุ้มกันในตัวที่ดี ได้นำกระบวนการไปประยุกต์ใช้และเผยแพร่กับกลุ่ม องค์กรและชุมชนอื่นๆ (กุลธิดา รัตนโกศล, 2552 : 55)

3.4.3 การพัฒนาชุมชนอยู่ดีมีสุขด้านการบริหารจัดการชุมชนเข้มแข็ง มรรตส ศิริสถิตกุล (2553) ได้ทบทวนแนวความคิดการพัฒนาชุมชนว่าเป็นสิ่งใหม่ที่เพิ่งก่อกำเนิดขึ้นในช่วง 4 ทศวรรษนี้เท่านั้น แต่กลายเป็นสิ่งจำเป็นในฐานะของการทำประเทศให้ก้าวเข้าสู่ความทันสมัย นักมานุษยวิทยาและนักสังคมศาสตร์สาขาต่างๆ ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทั้งในแง่ที่เป็นผู้วิพากษ์หรือรื้อเถาะความคิดการพัฒนาให้เห็นถึงสิ่งที่แฝงเร้นอยู่ในวิถีคิด เรื่อง การพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หรือการสร้าง “ความเป็นอื่น” ที่ “ด้อยพัฒนา” ให้กับชุมชน และในแง่ที่เป็นผู้สนับสนุนความเข้าใจที่ดีต่อชุมชนเพื่อให้การพัฒนาไม่เกิดผลเสียและมีความละเอียดอ่อนต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น ในแง่ของการวิพากษ์ หรือเปิดโปงให้เห็นสิ่งแฝงเร้นในการพัฒนานั้น การศึกษาแนวความคิดการพัฒนาชุมชนมีความสำคัญยิ่งขึ้น เมื่อชุมชนในยุคโลกาภิวัตน์ไม่อาจหลบเลี่ยงจากการปะทะของกระแสทุนนิยม และกระแสการครอบงำ ให้ทุกอย่างมีมาตรฐานเดียวกับศูนย์กลางได้ ดังงานวิเคราะห์ว่าทศวรรษการพัฒนาของ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2544) ได้แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาได้กลายเป็นวาทกรรมหลักที่นิยมและจัดวางตำแหน่งแห่งที่และสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่าง “ประเทศพัฒนาแล้ว” และ “ประเทศกำลังพัฒนา” ท่ามกลางความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชน ชุมชนกับองค์กรภายนอก ชุมชนกับรัฐและชุมชนกับกระแสเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ การศึกษาการพัฒนาชุมชนในโลกยุคหลังสมัยใหม่จึงเป็นการศึกษาปฏิสัมพันธ์อันหลากหลาย เพื่อช่วงชิงการนิยามความหมาย

ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และการปรับตัวอย่างรู้เท่าทันกระแสความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

ส่วนยุคติ มุกดาวิจิตร (2538 : 90) ได้ทบทวนแนวคิดการพัฒนาและแสดงให้เห็นว่า ในยุคเริ่มแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) รัฐไทยมองชุมชนชนบทด้วยแนวคิดที่เห็นชุมชนมีปัญหาติดอยู่กับวงจรอุบาทว์คือ โง่ จน เจ็บ โง่ มีนัยถึงการขาดการศึกษา จน คือ ขาดแคลนทางเศรษฐกิจเพราะพึ่งพิงระบบการเกษตรกรรมที่ไม่ทันสมัยและเจ็บหมายถึงสุขภาพอนามัยของชาวชนบทที่มีความล้าหลัง ทำให้อัตราการเจ็บป่วยและตายจากโรคต่างๆ สูงกว่าที่ควรจะเป็น ทิศนะดังกล่าวนำไปสู่การพัฒนาที่มุ่งประเด็นทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนชนบทมีรายได้ ประกอบกับกระแสการปฏิวัติเขียวเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ โดยการเกษตรกรรมยุคใหม่ที่อาศัยเทคโนโลยีในการเพิ่มผลผลิตที่ไหลบ่ามาจากซีกโลกตะวันตก รัฐจึงได้ส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ในเชิงพาณิชย์ เพื่อมุ่งส่งออกนำรายได้เข้าประเทศ ในขณะที่เดียวกันนี้สินของเกษตรกรกลับเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อย่างไม่อาจหยุดยั้งได้ ความร่ำรวยมั่งคั่งกระจุกอยู่กับชนวนาที่มีที่ดินมาก เกษตรกรผู้ที่ไม่มียี่ที่ดินทำกินกลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรและรับจ้างทั่วไป ปัญหาดังกล่าวยิ่งรุนแรงมากขึ้นในยุคอสังหาริมทรัพย์เฟื่องฟูในช่วงต้นทศวรรษ 2530

ท่ามกลางกระแสการพัฒนา ตามแนวเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม บุคลากรจากองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนหนึ่งนำเสนอแนวคิดเรื่อง “วัฒนธรรมชุมชน” และ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” โดยกระแสภูมิปัญญาชาวบ้านได้ชี้ให้เห็นศักยภาพของสถาบันชุมชนต่างๆ อาทิ พระ ผู้นำอาวุโส เครือข่ายต่างๆ ที่ยังคงมีบทบาทอยู่ในชุมชน บุคลากรและสถาบันเหล่านี้มีบทบาทในการทำให้สังคมชนบทยังไม่แตกสลายทางด้านจิตใจและทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ระบบวัฒนธรรมชุมชนที่มีวัด พระ ความเชื่อทางศาสนา นับเป็นสิ่งที่มีความเป็นหลักประกันของการพัฒนาด้านจิตวิญญาณ และการแสดงให้เห็นภาพลักษณ์ของการเป็นคนในชุมชน ส่วนกระแสวัฒนธรรมชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่มีความแต่ได้ถูกมายาคติของวัฒนธรรมจากส่วนกลางของประเทศบดบังและครอบงำมาโดยตลอด แต่แท้จริงแล้วหัวใจของการพัฒนาชนบทน่าจะเป็นการเปิดศักยภาพที่จะยอมรับความแตกต่างของอัตลักษณ์ ความดั้งเดิม ความมีศักดิ์ศรีของวัฒนธรรม ความหลากหลาย เช่นนี้เป็นฐานที่สำคัญของชีวิตและชุมชน ดังนั้น การส่งเสริมผู้นำธรรมชาติในชุมชน จะทำให้ได้บุคลากรที่มีส่วนสร้างสรรค์บรรณภูมิปัญญาท้องถิ่น เครือข่ายต่างๆ ที่ก่อตัว จะได้รับการสนับสนุน ส่งเสริม ขยายผลในแนวราบได้มากขึ้น แทนการสร้างแกนขาของระบบราชการหรือ

องค์กรพัฒนาต่างๆ เข้ามาทดแทน บดบัง หรือลดค่าศักยภาพ ความภาคภูมิใจและฉกฉวย ความชอบธรรมในการพัฒนาตนเองของบุคลากรเหล่านี้

อย่างไรก็ตามทั้งสองแนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาจำเป็นต้องมีรากฐานมาจาก วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเน้นวิถีชีวิตที่เรียบง่ายกลมกลืนกับธรรมชาติ และมีระบบสังคมที่ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (เสรี พงศ์พิศ. 2531 : 129-164) ในขณะที่แนวคิดเรื่องการพึ่งตนเองนั้น อภิชาติ ทองอยู่ และคณะ(2530 : 56) ได้เสนอว่าเป็นเรื่องอำนาจในการตัดสินใจ โดยต้องเป็น การตัดสินใจด้วยตนเอง เป็นตัวของตัวเองทางความคิด นั่นคือ เป็นสังคมที่มีแบบแผนการผลิต แบบของตัวเอง มีการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก มีศักยภาพที่ดำเนินตามรากฐานแห่ง วัฒนธรรมตนเองสูง ขณะเดียวกันก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันเสริมไปด้วย และบุญพร่ง บ้านบางพูน (2527 : 72) เสนอให้พิจารณาการพึ่งตนเองใน 2 ระดับคือ ระดับประเทศและ ระดับชุมชนครัวเรือน ในระดับประเทศจะต้องเน้น “การผลิตให้ทุกคนมีกินมีใช้ ไม่ใช่การผลิต เพื่อส่งออก” ส่วนในระดับครอบครัวชุมชนนั้นต้องกลับมาดู “การผลิตในครอบครัว” ใช้ แรงงานในครอบครัวผลิตเพื่อกินเป็นพื้นฐาน”

นอกจากนั้นอภิชาติ พันธเสน (2541 : 130) เห็นว่าแนวคิดการพึ่งตนเองจะอ่อนตัว ลงไปในช่วงการเติบโตทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 2530 ที่อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจขยายตัว สูงมาก แต่กลับมาได้รับความสนใจอย่างมากภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 โดยหลังจาก การล่มสลายของเศรษฐกิจฟองสบู่แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้มีกระแสพระราช คำรัสในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2540 มีเนื้อหาเรียกร้องให้สังคมไทยหันกลับมาหา เศรษฐกิจ พอเพียง เน้นการผลิตให้พอเพียงกับตัวเอง ส่วนที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการจึงขาย (กระทรวงมหาดไทย. 2541) กระทรวงมหาดไทยในฐานะผู้รับสนองพระบรมราช โองการได้ เสนอ ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองมีกลยุทธ์ 5 ประการคือ ยึดครอบครัวและ ชุมชนเป็นหลัก ยึดการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ ยึดการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย ยึดการส่งเสริม การตลาดชุมชนและยึดการจัดเวทีชาวบ้านเป็นหลักแบบคิดเอง ทำเอง (อภิชาติ พันธเสน. 2541 ; โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. 2547 : 9-10) ดังนั้น การพัฒนาชนบทจึงหมายถึง ความตั้งใจที่จะกระทำอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และ การเมือง เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท ให้มีการกินดีอยู่ดีขึ้น ส่งเสริมให้ ชาวชนบทที่มีความสามารถในการพึ่งพาตนเอง ในการปรับปรุง คัดแปลงหรือควบคุมทรัพยากร และสภาพแวดล้อม ในการมีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองกับชุมชนภายนอก

เพราะทราบเท่าที่ชาวชนบทไม่สามารถต่อรองกับชุมชนภายนอกได้อย่างเท่าเทียมกัน ชนบทจะเป็นฝ่ายถูกกระทำตลอดเวลา (อภิชัย พันธเสน. 2541 : 139-140)

ในบริบทของการพึ่งตนเองด้านการสาธารณสุขนั้น ถ้าพิจารณางานด้านสาธารณสุขมูลฐานที่ดำเนินการในปัจจุบัน ยังคงยึดรูปแบบเดิมที่ดำเนินการมากกว่าทศวรรษ โดยมีกิจกรรมสำเร็จรูปที่ดำเนินการเหมือนกันทั้งประเทศและมีลักษณะที่โน้มเอียงไปในทางการพัฒนาชุมชนชนบทเป็นหลัก ทำให้รูปแบบและเนื้อหาของงานสาธารณสุขมูลฐานขาดความหลากหลาย และไม่สามารถตอบสนองกับสภาพปัญหาของท้องถิ่น ได้อย่างเฉพาะเจาะจง หากจะปรับแนวทางไปสู่การพึ่งตนเองทางสุขภาพของชุมชนให้มีความหลากหลาย คือ ควรจะมองไปที่ชุมชนว่าความแตกต่างหลากหลายดำรงอยู่ได้อย่างไรและมีผลต่อการพึ่งพาด้านสุขภาพและด้านอื่นๆอย่างไรและมีความหมายอย่างไรต่อการพัฒนาสุขภาพอนามัยในชุมชน (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. 2547 : 11)

ส่วนชุมชน หมายถึง การที่คนแต่ละคนมาอยู่ร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์กัน โดยมีหลักการ เงื่อนไข ทศกติกหรือระเบียบบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกัน ชุมชนมีลักษณะเป็นองค์กรทางสังคมที่สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิก และสามารถช่วยให้สมาชิกสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆที่มีอยู่ร่วมกันได้ และความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ของเมืองหรือชนบทรวมตัวกันเป็น“องค์กรชุมชน” โดยมีการเรียนรู้ การจัดการ และการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชนแล้วถึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนตลอดจนมีผลกระทบต่อภายนอกชุมชนที่ดีขึ้นตามลำดับ โดยจะเรียกชุมชนนี้ว่า กลุ่มชมรมสหกรณ์ บริษัท องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายหรืออื่นๆ ที่มีความหมาย แสดงถึงการร่วมมือช่วยเหลือกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน และด้วยความเอื้ออาทรต่อชุมชนอื่นๆในสังคมด้วยชุมชนเข้มแข็งจึงหมายถึงชุมชนที่มีลักษณะดังนี้คือ 1) ชุมชนมีการแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์สิ่งดี หมายถึง สมาชิกของชุมชนร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้และ/หรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามในด้านต่างๆ ในชุมชน 2) ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น หมายถึง สมาชิกของชุมชนมีความผูกพันและความสัมพันธ์ที่ดี มีความสามัคคีและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันสมาชิกเห็นประโยชน์ของกลุ่มมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว 3) ชุมชนพึ่งตนเองได้ หมายถึง สมาชิกชุมชนสามารถร่วมกันตัดสินใจในการดำเนินการ กิจกรรมต่างๆ ของชุมชนด้วยตนเองโดยอิสระปราศจากการควบคุมบังคับจากภายนอกและมีอำนาจต่อรองกับภายนอกชุมชน 4) ชุมชนมีผู้นำตามธรรมชาติ หมายถึง มีผู้นำเกิดขึ้นในขณะที่เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

นอกจากนั้นสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) (2544 : 45-55) ได้จัดทำ "โครงการศึกษา วิเคราะห์ปัจจัยที่สนับสนุนให้ชุมชนเข้มแข็ง" ขึ้น เพื่อศึกษาถึงวิธีดำเนินงานและการมีส่วนร่วมของประชาชน ตลอดจนปัจจัยต่างๆ ที่เสริมสร้างและมีผลให้ชุมชนเข้มแข็ง อันนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) โดยสำรวจข้อมูลและจากความคิดเห็นจากตัวอย่างชุมชนทุกภาคของประเทศ รวม 23 ชุมชน แบ่งเป็นชุมชนภาคเหนือ 6 ชุมชน ภาคกลาง 7 ชุมชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 7 ชุมชน และภาคใต้ 3 ชุมชน ใช้ระยะเวลาศึกษาระหว่างเดือนพฤศจิกายน 2543 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2544 พบว่า การรวมกลุ่มของประชาชนเพื่อการทำกิจกรรมร่วมกันในการพัฒนาชุมชนจนกระทั่งประสบความสำเร็จเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง เกิดจากมูลเหตุสำคัญหลายประการ ได้แก่ การต้องการรายได้เพิ่มขึ้น อันเป็นมูลเหตุหลักที่พบในชุมชนเกือบทุกแห่งที่สำรวจ เนื่องจากคนในชุมชนมีรายไม่พอเพียงต่อการครองชีพ คนในชุมชนมีปัญหาด้านสุขภาพ จึงเกิดการรวมกลุ่มขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหา ดังกล่าว ผู้นำและแกนนำของชุมชนต้องการแก้ไขปัญหาภายในชุมชน โดยกระตุ้นให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนตั้งแต่การร่วมคิดร่วมทำ ตลอดจนร่วมกันแก้ไขปัญหา ได้รับการแนะนำ ส่งเสริม และสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่หน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน จะเป็นกลไกสำคัญในการกระตุ้น ให้คนในชุมชนเกิดความตื่นตัวและรวมกลุ่มขึ้น ความต้องการเงินทุนและความรู้เพื่อประกอบอาชีพ พบว่าหน่วยงานของรัฐและเอกชนที่ให้การสนับสนุนเงินทุนหรือความรู้เพื่อประกอบอาชีพเสริม จะดำเนินงานโดยรวมกลุ่มกัน สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการรวมกลุ่มเพื่อถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมไปยังรุ่นลูกหลาน รวมทั้งเพื่อเพิ่มผลผลิตให้เพียงพอต่อความต้องการของตลาด เช่น กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มจักสาน กลุ่มทำน้ำตาลโตนด เป็นต้น ความต้องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ เช่น การรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาแหล่งต้นน้ำ ลำธาร การอนุรักษ์ป่าชายเลน การรักษาระบบนิเวศน์ชายฝั่ง เป็นต้น กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม ที่เห็น ได้ชัดเจน คือ กระแสชีวิต ซึ่งทำให้คนหันมาบริโภคผลผลิตหรือหันมาใช้ผลิตภัณฑ์ที่ทำมาจากธรรมชาติมากขึ้น จึงได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อการแปรรูปสมุนไพร การปลูกผักปลอดสารพิษ การผลิตข้าวซ้อมมือ เป็นต้น และพบว่า ปัจจัยที่สนับสนุนให้การดำเนินงานของกลุ่มประสบความสำเร็จจากมูลเหตุต่างๆ ที่ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มแล้ว ยังมีปัจจัยต่างๆ ที่สนับสนุนให้การดำเนินงานของกลุ่มประสบความสำเร็จ ได้แก่ ปัจจัยภายในมีองค์ประกอบที่สำคัญได้แก่ผู้นำคณะกรรมการสมาชิกของกลุ่ม และ

ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยแต่ละส่วนจะต้องมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้ (1) ผู้นำหรือคณะกรรมการ ต้องมีความเสียสละ ซื่อสัตย์ เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน รับฟังความคิดเห็นของสมาชิก เน้นการมีส่วนร่วมยึดถือผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นหลัก และสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าให้แก่สมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งสามารถจัดหาเงินทุนและตลาดรองรับผลผลิตของชุมชน มีการบริหารจัดการที่มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้และความยุติธรรม (2) สมาชิกกลุ่มหรือคนในชุมชน มีความสามัคคีและให้ความร่วมมือในการร่วมคิดร่วมทำ ในกิจกรรมที่ได้รับมอบหมาย มีจิตสำนึกที่ดีต่อกันในการร่วมกันพัฒนาและร่วมทำกิจกรรมในชุมชน ตลอดจนการมีพื้นฐานการนับถือศาสนาและวัฒนธรรมที่เหมือนกัน ซึ่งจะทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันและมีความเอื้อเฟื้อต่อกันยิ่งขึ้น (3) การมีทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นที่เอื้ออำนวยต่อการผลิต โดยการนำปัญหาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการคัดแปลงทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เป็นสินค้าส่งออก ทำให้คนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น 2) บังคับภายนอก มีดังนี้ (1) หน่วยงานภายนอก ซึ่งหมายถึงภาครัฐและเอกชนที่ให้ความช่วยเหลือสนับสนุน ส่งเสริมด้านวิชาการ คำแนะนำ ด้านการเงิน การตลาดและอุปกรณ์การผลิตสำหรับการดำเนินงานของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการประสานขอความช่วยเหลือและขอความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและหน่วยงานอื่นให้เข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่ม (2) การประสานเครือข่ายด้านการพัฒนาคุณภาพสินค้าและการตลาด นับเป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลักดันให้กลุ่มประสบความสำเร็จ หากมีการจัดการด้านคุณภาพสินค้า การตลาดและการประชาสัมพันธ์ที่ดีก็จะช่วยให้ผลผลิตส่งออกสู่ตลาดเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศได้ ดังตัวอย่างการผลิตน้ำสมุนไพรของศูนย์อินแปง จังหวัดสกลนคร สามารถขยายเครือข่ายไปยังประเทศญี่ปุ่น จีนและมีการขยายเครือข่ายไปยังประเทศอื่นๆ อีก (3) กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยเฉพาะกระแสชะลอตัวส่งผลให้ผลผลิตของชุมชนเป็นที่ต้องการของตลาดและผู้บริโภค

นอกจากนั้นจากการศึกษายังพบว่า ในแต่ละชุมชนต่างมีการดำเนินงานในกิจกรรมที่เหมาะสมกับสภาพของพื้นที่ สภาพดินฟ้าอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น รวมทั้งวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งมีส่วนช่วยส่งเสริมให้การรวมกลุ่มมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น ทั้งนี้ลักษณะการดำเนินงานของชุมชนที่สำคัญ คือ 1) วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม แบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ (1) การรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือคนในชุมชน โดยจะรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นของคนในชุมชนร่วมกัน เช่น ปัญหาการขาดแคลนเงินทุน ปัญหาการตลาด การขาดความรู้ทางด้านเทคโนโลยี โดยมีการรวมกลุ่มใน

รูปแบบต่างๆ เช่นการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ศูนย์สาธิตการตลาด ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี เป็นต้น (2) การรวมกลุ่มอาชีพ โดยคนในชุมชนต้องการมีรายได้ให้เพียงพอต่อการครองชีพและต้องการที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งการรวมกลุ่มอาชีพนี้มักเป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากการรวมกลุ่มออมทรัพย์ เช่น การรวมกลุ่มทอผ้าไหม การแปรรูปสมุนไพร กลุ่มผลิตข้าวซ้อมมือ กลุ่มผลิตน้ำตาลโตนด เป็นต้น (3) การรวมกลุ่มเพื่อส่วนรวม พบว่า มีในทุกภาคที่ทำการศึกษาโดยในภาคเหนือจะมุ่งเน้นการอนุรักษ์แหล่งต้นน้ำ ลำธารและป่าไม้ ภาคกลางอนุรักษ์แหล่งน้ำและทรัพยากรทางทะเล ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อนุรักษ์แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง ส่วนภาคใต้ อนุรักษ์แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรการพัฒนาระบบนิเวศน์ชายฝั่งและป่าชายเลน นอกจากนี้บางชุมชนรวมกลุ่มกันเพื่อพัฒนาชุมชนและแก้ไขปัญหาในชุมชน เช่น การแก้ไขปัญหายาเสพติด เป็นต้น 2) การจัดบริหารจัดการ ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปแบบของคณะกรรมการ โดยการคัดเลือกคนในชุมชนเข้ามาบริหารจัดการ กำหนดกฎระเบียบ หลักเกณฑ์การดำเนินงานและผลตอบแทนของสมาชิก รวมทั้งทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการประสานขอความร่วมมือและขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรนอกชุมชน 3) การระดมทุนหมุนเวียนจะมาจากเงินทุนภายในชุมชน ซึ่งเป็นการระดมทุนจากสมาชิกในชุมชนในลักษณะการซื้อหุ้น เพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ และเงินทุนจากภาคนอกชุมชน ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งในรูปแบบของการให้เปล่าหรือการให้กู้ยืมในช่วงเริ่มก่อตั้งกลุ่ม 4) การตลาด การจัดการด้านการตลาดของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความต้องการของสินค้านั้นๆ ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะคือ มีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อที่แหล่งผลิตโดยตรงคนในชุมชนเป็นตัวกลางในการจำหน่าย และมีการจำหน่ายตามร้านค้าทั่วไปศูนย์สาธิตการตลาด งานประเพณีหรืองานประจำจังหวัดต่างๆ

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนหลังจากการรวมกลุ่ม ผลจากการรวมกลุ่มของชุมชนนอกจากจะทำให้เกิดความสามัคคีกันแล้ว ยังส่งผลให้สมาชิกและคนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดจนรวมถึงความมั่นคงด้านรายได้ อันส่งผลต่อ การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นด้วย เพราะมีสุขภาพอนามัยดีขึ้น โดยไม่ต้องออกไปหางานทำนอกท้องถิ่น คนในชุมชนมีความกระตือรือร้น ในการแสวงหาความรู้ เนื่องจากการรวมกลุ่มเป็นการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้รับรู้ และเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและได้รับความรู้ในการพัฒนาปรับปรุงผลิตภัณฑ์ของชุมชนให้ดีขึ้นนอกจากนี้ การที่คนในชุมชนมีความสามัคคี เอื้ออาทรต่อกัน ส่งผลให้ชุมชนมีความสุข เนื่องจากคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างจริงจัง รวมทั้งตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่และพบว่าแนวทางการนำปรัชญาของ

เศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติการศึกษาครั้งนี้ พบประเด็นที่น่าสนใจยิ่งต่อการรวมกลุ่มกัน คือ ในชุมชนใดที่เข้มแข็งสามารถดำเนินงานจนประสบผลสำเร็จได้นั้น ได้ดำเนินการตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงโดยดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไปด้วนความอดทนและมีความพากเพียร มีการผลิตที่มีความพอเพียง เหมาะสมหรือพอประมาณกับกำลังกาย กำลังทรัพย์และกำลังปัญญาที่มีอยู่ โดยคนในชุมชนได้เริ่มดำเนินกิจกรรมจากเงินออมของตนและเงินทุนของชุมชน มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเอื้ออาทรต่อกัน ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ จึงส่งผลให้คนในชุมชนสามารถเรียนรู้/ฝึกฝนร่วมกัน และแบ่งปันประสบการณ์ซึ่งกันและกันอยู่เสมอแม้ว่าแนวทางการดำเนินการในลักษณะดังกล่าว จะไม่ทำให้คนในชุมชนมีความร่ำรวย แต่ทุกคนต่างมีความสุขมากขึ้น เมื่อคนในชุมชนส่วนใหญ่มีความสุขแล้ว ก็มีความปรารถนาที่จะทำให้ชุมชนเกิดความน่าอยู่โดยหันหน้ามาร่วมกันดำเนินกิจกรรมที่เป็นสาธารณประโยชน์มากขึ้น รวมทั้งร่วมกันจัดระเบียบขึ้นภายในชุมชน อาทิ สร้างถนนคอนกรีต กันรั้วให้เป็นสัดส่วน และร่วมกันดูแลผู้สูงอายุ ส่งผลให้เกิดความสงบความสันติสุขขึ้นภายในชุมชน

สอดคล้องกับผลการวิจัยของกานดา ทองคลองไทร (2546 :56) ได้ออกแบบและพัฒนาการจัดการศึกษาอาชีพ ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อวิสาหกิจชุมชนชายแดนไทย-พม่า พบว่า ผู้ศึกษาอาชีพมีความสามารถในการวิเคราะห์และคิดได้อย่างมีวิจารณญาณ สังเคราะห์และคิดอย่างสร้างสรรค์ สามารถแก้ปัญหาได้ มีทักษะในการประยุกต์และการแสดงความสามารถได้ โดยใช้กิจกรรมการเรียนรู้ที่สำคัญ เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน (จริยา สุพรรณ. 2548 : 77) การแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล การประชุมสัมมนา การทำแปลงสาธิตและการเผยแพร่ความรู้ (มัลลิกา เขียวหวาน. 2546 : 89) จนชาวบ้านสามารถนิยามคำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” ว่าหมายถึงคนในชุมชนสามารถทำกิจกรรมร่วมกัน มีความสามัคคีกลมเกลียวกัน อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สภาพสังคมดี มีผู้นำชุมชนที่ดี คนในชุมชนให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วม มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นและอนุรักษ์ไว้และมีสภาพเศรษฐกิจที่ดี (ชลิตดา สุขสวัสดิ์. 2547 : 55) เกิดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคน โดยตรง และการเรียนรู้เพื่อพัฒนาระบบที่จะช่วยสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงอย่างสมดุลเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง (สหัสยา พลบิดพิ. 2548 : 89 ; ปวัน มินรัักษ์เรืองเดช. 2549 : 89) ชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตลอดเวลา ศึกษาดูงานเพิ่มเติมเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ของตนเอง สร้างเครือข่ายและชักชวนให้ชาวบ้านเข้ามีส่วนร่วมในการพัฒนา ร่วมกันปฏิบัติเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (ณฐนนท์ อำนาจเจริญ. 2550 : 95) การสร้างวัฒนธรรมขององค์กรเป็นปัจจัยนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม จากการปฏิบัติงานจริงในพื้นที่ทุกชั้น

ตอน (ปัญญา วารปรีดี. 2552 : 120) และกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นกุญแจสำคัญ ประการหนึ่งที่น่าไปสู่การสร้างพลังชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนได้อย่างยั่งยืน (ศรีวรรณ ทาวงศ์มา และน้ำเพชรศิริมั่งศรี. 2552 : 104)

4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) มีชื่อเรียกกันไปในแต่ละแห่ง เช่น “Investigation Action Participative” (IAP) “Research Participative” หรือ “Research Action” หรือ “Collaborative Action Research” เป็นต้น แต่ไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไร นัยแห่งความหมายก็จะคล้ายกัน คือ เป็นการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพื่อทางเลือกที่ดีกว่าการวิจัยในรูปแบบเดิมที่เคยทำมาหรือในแนวเก่า

4.1 ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ซึ่งกล่าวโดยสรุป การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึง เป็นการวิจัยที่รวมเอาแนวคิด การวิจัยเชิงปฏิบัติการ(Action Research) กับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) มาผสมเข้าด้วยกัน (ชัชวาลย์ ทัดศิวิฑ. 2551 : 1-2 ; สุภางค์ จันทวานิช. 2531 : 67) และการร่วมกันดำเนินกระบวนการวิจัยโดยผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ ทั้งนี้เป็นชาวบ้านและนักพัฒนา กับผู้วิจัยภายนอกเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสภาพความจริงของสังคม และเพื่อให้เห็นภาพแห่งคุณลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่เด่นชัด (ชรพรรณ ธานี. 2540 : 56 ; อมรา พงศาพิชญ์. 2536 : 10)

4.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีดังนี้ 1) เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งเข้ามามีส่วนร่วมศึกษาค้นคว้า หาข้อมูล รวมทั้งการหาประเด็นปัญหาเชิงพัฒนาและวรรณกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน มิใช่รอคอยแต่นักวิจัยและนักพัฒนามาดำเนินการให้ 2) เพื่อให้ได้ข้อมูลความเป็นจริง แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมหรือมีความพอดีกับบริบทของชุมชนท้องถิ่นนั้น และ 3) เพื่อให้มีการขับเคลื่อนมวลสมาชิกเข้าด้วยกัน เป็นกระบวนการของผู้มีความรับผิดชอบร่วมกัน เรียนรู้ด้วยกันและแก้ไขปัญหาไปพร้อมกัน

4.3 เป้าหมายและประโยชน์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งพันธุ์ทิพย์ รามสูต (2540 : 35) กล่าวไว้ว่า เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นมีหลายประการประกอบด้วย 1) ค้นหาความรู้พื้นบ้านที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลาย

2) ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรม 3) สร้างคุณภาพระหว่างวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการและความรู้พื้นฐาน และ 4) ยอมรับในความเท่าเทียมกันของภาวะสังคมเศรษฐกิจ

ส่วนอรุณรุ่ง บุณธนันตพงศ์ (2549 : 25) ได้กล่าวถึงเป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการไว้ดังนี้ 1) ชาวบ้าน ชุมชน ผู้ด้อยโอกาสจะตื่นตัว ได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น สามารถคิดวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง มีความเชื่อมั่นในทางที่จะให้ความร่วมมือกันหรือมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เพื่อก่อประโยชน์สูงสุดต่อตนเองและชุมชน 2) ประชาชนได้รับการแก้ไขปัญหา ผู้ด้อยโอกาสได้มีโอกาสมากขึ้น การจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ มีการกระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งมีข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีต่อคนในชุมชนและ 3) นักวิจัยและนักพัฒนาได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ประสบการณ์การทำงานร่วมกับชุมชนอันก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีและเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองของนักวิจัยและนักพัฒนาอย่างแท้จริง

4.4 หลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยหลักการนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประกอบไปด้วยกระบวนการค้นคว้าทางสังคม (Social Investigation) การให้การศึกษา (Education) และการกระทำหรือการปฏิบัติการ (Action) เพื่อที่จะให้กลุ่มผู้ถูกกดขี่หรือด้อยโอกาสในสังคมได้มีส่วนร่วมในการสร้างความรู้และทำความเข้าใจกับสภาพการณ์ที่ปรากฏอยู่ รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้เรียนรู้และแก้ไขปัญหาาร่วมกันระหว่างหลายฝ่าย อันเป็นการสร้างความรู้ให้กับสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม

พันธุ์ทิพย์ รามสูต (2540 : 60-63) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีหลักสำคัญที่ให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนระบบการสร้างความรู้ ซึ่งแตกต่างไปจากของนักวิชาการ ประกอบด้วย 1) ปรับปรุงความสามารถและพัฒนาศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมยกระดับนักศึกษาและพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดการวิเคราะห์/สังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของตนเอง ซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์ 2) ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้าน ตลอดจนมีการนำไปใช้อย่างเหมาะสม 3) สนใจปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับประเด็นปัญหา และ 4) การปลดปล่อยแนวความคิด เพื่อให้ชาวบ้านและคนยากจนด้อยโอกาส สามารถมองความคิดเห็นของตนเองได้อย่างเสรี มองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง วิเคราะห์วิจารณ์ ตรวจสอบสภาพข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกิดขึ้น

4.5 ลักษณะเด่น 10 ประการ ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มีดังนี้

1) เป็นการสร้างความรู้ (Produce Knowledge) โดยการผสมผสานระหว่างความรู้จากนักวิชาการกับความรู้พื้นบ้าน อุปมาดังแม่น้ำจาก 2 สายไหลมาบรรจบกันเป็นสายเดียว ตรงที่บรรจบจะเกิดฟองซึ่งเป็นดังความรู้ใหม่ เป็นการเรียนรู้ร่วม (Co-generative Learning) ซึ่งจะค่อยๆ ขยับขยายจากการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วน จนเกิดเป็นการมีส่วนร่วมเต็มรูปแบบ ระหว่างชาวบ้านกับนักวิจัยและสร้างความรู้สึกร่วมกัน ผสมผสานทฤษฎีการปฏิบัติให้เกิดความรู้ใหม่ 2) รูปแบบของความรู้ที่ได้จากนักวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นลักษณะปฏิสัมพันธ์และสหวิทยาการ ซึ่งเป็นวิถีชีวิต เป็นปริทัศน์ทางจิตที่รวมเอาความอยากรู้อยากเห็นเข้ากับความเปิดใจกว้าง ความผจญภัย เข้ากับการค้นคว้าพบสิ่งใหม่เป็นความต้องการที่จะเสริมความรู้แก่ตนเองโดยผ่านวิธีการใหม่เป็นการมุ่งมั่นว่าการค้นพบสิ่งใหม่หมายถึง การเปิดหนทางใหม่ การเป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary) ไม่ใช่จากการเรียน แต่จากการปฏิบัติ เป็นผลของการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง และทำงานอย่างเป็นระบบ ที่นำไปถึงรูปแบบความคิดที่ยืดหยุ่นมากขึ้นดังนั้น สหวิทยาการ จึงเป็นการฝึกปฏิบัติทั้งโดยส่วนตัวและร่วมกับผู้อื่นเป็นวิธีฝึกฝนให้เกิดทักษะที่จะพัฒนาจิตมากกว่าจดจำทฤษฎี ยิ่งไปกว่านั้น PAR ไม่เป็นเพียงแค่ สหวิทยาการเท่านั้น แต่ยังเป็นการเรียนรู้ข้ามสาขาวิชา (Trans Disciplinary) (McNiff, 1988) คือ เป็นความพยายามที่จะสร้างความเข้าใจ ที่ข้ามพ้นเขตแดนของวิชาชีพ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะเจาะจงออกไปสู่ความหลากหลายกว้างขวาง เป็นการขยายปริทัศน์เฉพาะสาขามากกว่าสหวิทยาการ ที่มีความเกี่ยวพันกันเพียง 1-2 สาขาเท่านั้น 3) แต่ความเข้าใจกันเท่านั้นยังไม่พอ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังลงมือกระทำให้ความเข้าใจกันนั้นออกมาเป็นรูปธรรม เป็นความจริง (Act to Transform Reality) ดังนั้นจังหวะของ PAR จึงเป็นการสะท้อนความคิด ลงมือปฏิบัติ และสะท้อนความคิด ลงมือปฏิบัติไปเช่นนั้น (Reflection-action-reflection...Action) จึงเท่ากับการทบทวนความคิด หรือสะท้อนความคิดของคนแล้วนำไปลงมือปฏิบัติ (Direct Act) เป็นการชี้นำการปฏิบัติที่มักจะไต่ย่นในฐานะที่คำพูดของนักการเมือง แต่ก็มีความหมายทางจิตวิทยาที่ทำให้บุคคลตระหนักถึงการที่ตนเองเป็นที่พึ่งแห่งตนหรือคนชี้นำตนเอง 4) การลงมือปฏิบัติความรู้ หรือใช้ความรู้ลงสู่การปฏิบัติ (Practical) เป็นลักษณะเด่นของ PAR อีกประการหนึ่ง ที่เน้นการขุดประเด็นปัญหาที่สำคัญและเป็นจริงของท้องถิ่น ซึ่งเท่ากับเป็นการให้การศึกษาแก่ผู้ใหญ่ในท้องถิ่น โดยวิธีการเรียนที่ไม่เน้นความรู้ที่เป็นทฤษฎีและเน้นการวิเคราะห์วิจารณ์ ซึ่งเป็นลักษณะที่แบ่งแยกคนแยกความ

แตกต่างของเพศ เช่นที่กล่าวกันว่า การเรียนรู้ทฤษฎีหรือการวิเคราะห์เป็นบทบาทของเพศชาย ในขณะที่บทบาทของเพศหญิงจะเน้นที่สัญชาตญาณ (Intuitive) มากกว่าความรู้ทางทฤษฎีหรือทางวิทยาศาสตร์ และจะมีลักษณะการคิดค้นและลงมือปฏิบัติได้จริงกว่า ซึ่งเกี่ยวกับความคิดนี้ Wignaraja ได้ชี้ให้เห็นว่าขณะที่สถาบันที่เป็นทางการเริ่มอ่อนด้อยและลดความสำคัญลงไปนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะเป็นองค์กรพื้นฐานระดับติดดิน (Grass Root) ให้โอกาสแก่คนชายขอบของกระบวนการพัฒนา ได้สามารถดำรงอยู่และพัฒนามาบทบาทของตนเองได้ 5) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเปิดเสรี (Inclusive) ที่ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยการสร้างความรู้จากวิธีการและความรู้ที่มีอยู่โดยไม่พยายามแยกหรือจำกัดขอบเขตสิ่งใด ทุกความคิดเห็นจะได้รับการรับฟังและยอมรับ เป็นการให้โอกาสทุกคนเรียน ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

6) กระบวนการทาง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นสิ่งที่มีความมีชีวิต มีชีวิต รูปร่าง (Organic) เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ไม่มีเวลาจำกัด เป็นรูปแบบเปิดที่ไม่สามารถกำหนดแผนการล่วงหน้า ไม่สามารถทำนายผลล่วงหน้าในทางวิทยาศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาตามกระแสที่นักวิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชน และเคลื่อนไหวไปตามความขึ้นลงของสถานการณ์โดยมีทฤษฎีตายตัว ไม่มีกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์หรืออุดมการณ์เป็นกรอบกำหนด 7) สร้างความตระหนักถึงความเป็นตัวของตัวเอง (Self-awareness) การสร้างความตระหนักในตนให้เกิดขึ้นกับประชาชนนั้น จะต้องเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม โดยการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยประชาชนให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง พัฒนาอัตมโนทัศน์ (Self-concept) ของประชาชน แม้คนที่ยากจนก็สามารถมีสิทธิมีเสียงได้ ดังนั้นนักวิจัย การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงต้องเลิกพะวงถึงกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ที่จะให้ได้มาซึ่งคำตอบเพียงอย่างเดียว แต่ควรคำนึงถึงการสร้างความรู้ลึกที่ตีให้เกิดขึ้นในประชาชนที่เราทำงานด้วย ให้เขาสามารถรู้จักตนเอง สะท้อนตัวเองออกมา โดยการยอมรับการวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมา เพราะการที่ค้นหาตัวเองพบ จะทำให้เราสามารถยอมรับผู้อื่นได้และทำและคิดสิ่งต่างๆ ในลักษณะของกลุ่ม ของพวก มากกว่าตัวเองคิดคนเดียว นั่นก็คือ บุคคลและกลุ่มเกี่ยวพันกันในการเรียนรู้ และการร่วมมือกันเปลี่ยนแปลงสังคมของเขา 8) สังคมนิเวศน์ (Ecological Society) และชุมชน (Community) เป็นแหล่งสำคัญที่สุดที่บุคคลจะสามารถโยงอดีต ปัจจุบันและอนาคตของตน เข้าด้วยกันในการวางแผนที่จะควบคุมเป้าหมายชีวิตของตน โดย PAR จะช่วยสร้างสังคมนิเวศน์ (Ecological Society) ที่คนในชุมชนมีการ

พึ่งพาอาศัยกัน ล้มเลิกระบบเจ้านายสร้างความผสมผสานกลมกลืนกันระหว่างมนุษยชาติกับธรรมชาติ และมนุษย์กับมนุษย์ให้เกิดใหม่ สังคมนิเวศน์จะเกิดขึ้นได้ จะมีความสัมพันธ์ระหว่างกันของสมาชิกสังคม ในลักษณะของความเป็นประชาธิปไตยที่เท่าเทียมกันเท่านั้น 9) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการมองอนาคต (Future Oriented) ดังนั้นนักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะต้องรู้วิธีการสร้างฉากสำหรับการเรียนรู้ในชุมชน การจัดการในลักษณะที่ไม่มีกรจัดทำโปรแกรมล่วงหน้าสำเร็จรูปหรือตายตัว การทำให้เกิดการช่วยตนเองของชุมชน การสร้างแนวทางสำหรับการกระทำ แนวทางปฏิบัติที่ไม่เคยมีอยู่ก่อน การทบทวนการปรับเปลี่ยนการปรับปรุงระบบที่เข้าเป็นสมาชิกอยู่ การพัฒนาตัวอย่างโครงสร้างหรือภาพลักษณ์ที่จะปะติดปะต่อให้เกิดอนาคตที่ต้องการเหล่านี้เป็นต้น และ 10) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมองโลกในแง่ดี (Optimistic) ตามหลักการพื้นฐานของแนวคิดปลดปล่อยที่เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถที่จะจัดการเรื่องต่างๆ ในสังคมของเขาได้ ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่จะส่งเสริมศักยภาพด้านนี้ของบุคคล

4.6 หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หลักการการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยึดหลักสำคัญดังนี้ 1) ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิความรู้ของชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นฐานตลอดจนระบบสร้างความรู้ และกำเนิดความรู้ในวิธีอื่น ที่แตกต่างไปจากของนักวิชาการ ยังเป็นสิ่งที่ปฏิบัติหรือยอมรับกันแพร่หลายในหมู่บ้าน คนยากจนเพื่อเป็นหนทางแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิตของเขา 2) ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมยกระดับ และพัฒนาความเชื่อมั่นในตัวเองของเขาให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง ซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์แทนที่จะเมินเฉย ละอ้าย หรือเหยียดหยามว่า เป็นสิ่งที่ไร้คุณค่าเช่นที่เคยปฏิบัติมา 3) ให้ความรู้ที่เหมาะสมกับชาวบ้านและคนยากจน โดยให้สามารถได้รับความรู้ที่เกิดขึ้นในระดับสังคมของเขาและสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมาย ตลอดจนนำไปใช้ได้ อย่างเหมาะสม 4) สนใจในปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะ ช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน เช่น การถูกกีดกันหรือแปลกแยก (Alienated) จากผืนดินและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ การต้องดิ้นรนต่อสู้กับผู้มีอิทธิพล ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคำถามที่นักวิจัยรูปแบบเก่าไม่มีใครนึกถึง และไม่ถือเป็นจุดเน้นในการค้นหาความรู้มาก่อน 5) ปลดปล่อยความคิด การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จะช่วยให้ชาวบ้านและคนยากจนสามารถใช้ความคิดเห็นของตนอย่างเสรี ในการมองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง

ต่อต้านพลังอิทธิพลจากภายนอก หรือจากอำนาจกดขี่ของผู้มีอำนาจ (ฉลาด จันทรสสมบัติ.
2551 : 241)

กล่าวได้ว่าการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถหยั่งรากลึกกลงถึง
ประสบการณ์ทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรม เช่น มีความมุ่งหมายที่จะเอาชนะหรือแก้ปัญหาที่
ชาวบ้านมีความคับข้องใจอยู่ โดยความพยายาม ด้วยวิธีของการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วน
ร่วม จะทำให้สามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายได้ตรงความต้องการที่จะแก้ปัญหานั้น สามารถให้
แนวทางแก่ชาวบ้านว่าจะอะไรคือสิ่งที่จำเป็นหรือความต้องการที่แท้จริงของเขา และชี้ให้เห็น
จุดบกพร่อง หรือจุดผิดพลาดในความคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับปัญหาของเขาเอง ซึ่งจะบ่งบอก
ถึงสถานะสังคมที่ขัดแย้งกันระหว่างความต้องการกับวิธีการสนองความต้องการ และเปิดเผยให้
เห็นกลไกที่ควบคุมขบวนการกดขี่เอารัดเอาเปรียบอยู่ด้วย นอกจากนี้ที่กล่าวมาแล้วการวิจัย
ปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วมจะช่วยชี้แนะถึงกิจกรรมที่สามารถจะแทรกแซง และเปลี่ยนแปลง
กระบวนการทางสังคมที่เป็นอุปสรรคขัดขวางต่างๆ ได้

กล่าวโดยสรุปได้ว่าเป้าหมายหลักของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้แก่ 1
ค้นหาความรู้พื้นบ้านที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันแพร่หลาย 2) ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่าง
วัฒนธรรม 3) สร้างดุลยภาพทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการกับความรู้พื้นบ้าน และ 4)
ยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของสถานะสังคมและเศรษฐกิจ

4.7ระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กิจกรรมของการวิจัยเชิง
ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทัศนะของกมล สุดประเสริฐ (2537 : 12) มีแตกต่างกันอยู่สอง
ชุดซึ่งจำแนกได้ดังนี้ 1) กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการ หรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วน
ร่วมของผู้ประสานงาน หรือผู้อำนวยการวิจัย โดยเป็นกิจกรรมการแสวงหาความรู้ของนักวิจัย
ตามโครงการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนพื้นบ้านที่เป้าหมายของผู้วิจัยแต่ละ
คน โดยจุดมุ่งหมายที่สำคัญของการวิจัยคือ การสร้างรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วน
ร่วม ที่มีประสิทธิภาพเป็นไปตามหลักการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ และสามารถที่จะเผยแพร่แก่
สังคมได้ โดยรูปแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพ นั้นจะต้อง
เป็นรูปแบบที่สามารถแก้ไขปัญหของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ้นเปลืองเงินทองและ
ก่อให้เกิดค่าใช้จ่ายไม่มากนัก แต่ในเวลาเดียวกันก็ได้ผลตอบแทนจากการวิจัยค่อนข้างสูง
2) กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน หรือ
เรียกว่า กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการของชุมชน เป็นกิจกรรมที่เกิดจาก ความพยายามใน

การแก้ไขปัญหาของชุมชน ของนักวิจัยที่ปฏิบัติการร่วมกันกับชุมชน โดยนักวิจัยทำหน้าที่เป็น
ผู้ประสานงาน หรือเป็นผู้อำนวยความสะดวก ซึ่งมีบทบาทหลักในการเป็นผู้ช่วยเหลือใน
กระบวนการวิจัยตั้งแต่เริ่มแรก และค่อยๆ ลดการช่วยเหลือลง และหวังว่าเมื่อดำเนินการวิจัย
ไปสิ้นสุดโครงการแล้ว ประชาชนจะมีความรู้จากการเรียนรู้ร่วมกัน และสร้างพลังที่พอเพียง
กระทั่งสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้โดยลำพังอย่างมีประสิทธิภาพ มีต้องรอรับการ
ช่วยเหลือจากภายนอกอีก

4.8 รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ในทางทฤษฎีแล้วการมีส่วนร่วมในการพัฒนา
นั้นมีหลากหลายมิติ เช่น มิติแรก เป็นการร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์สภาพปัญหา ซึ่งเป็นการ
นำคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในศึกษาชุมชน วิเคราะห์ชุมชน ค้นหาปัญหาและหาสาเหตุ
ร่วมกัน มิติที่สองร่วมวางแผน เป็นการวางแผนหลังจากได้ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนแล้ว มิติที่
สาม ร่วมดำเนินการ เป็นการมีส่วนร่วมดำเนินการของประชาชนในการดำเนินการพัฒนา มิติที่
สี่ ร่วมรับผลประโยชน์ โดยประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการแจกจ่ายผลประโยชน์ จาก
กิจกรรมจากการวิจัยชุมชนในพื้นฐานเท่าเทียมกัน เสมอภาคกัน และมิติที่ห้า เป็นการมีส่วน
ร่วมในการติดตามประเมินผลการดำเนินการวิจัย การดำเนินการวิจัยและผลของการพัฒนาที่
ดำเนินการไปแล้วว่าสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่ มีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้สังเคราะห์รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วน
ร่วม ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการออกเป็น 3 ระยะ (สุนันทา แก้วสุขและคณะ. 2449 : 55-71 ;
ไพโรจน์ ชลารักษ์. 2548 : 20-21 ; สุชาติ ทวีสิทธิ์. 2540 : 57-65 ; พันธุ์ทิพย์ รามสูต.
2540 : 43-54 ; อมรวิรัช นาคทรพร. 2541 : 12 ; ชัชวาลย์ ทัดศิวัช. 2551 : 15-19 และ
ฉลาด จันทรสมบัติ. 2550 : 166-261 ; Yadav, 1980 : 30 ; Cohen, John M. & Uphoff, Norman
T, 1980 : 694-700 ; Lowdermilk, Max, W & Laitos. W. Robert. 1980 : 213-218) คือ ระยะ
เตรียมการ (Pre-research Phase) ในระยะนี้เป็นการเตรียมชุมชนเพื่อให้มีความพร้อมและเข้า
มามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดสัมพันธภาพระหว่างผู้วิจัย ผู้นำ
ชุมชน ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่างๆ ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยๆ คือ การสร้าง
สัมพันธกับชุมชน การสำรวจและศึกษาชุมชนและการเตรียมคนและเครือข่ายความร่วมมือ
ระยะดำเนินการวิจัย (Research Phase) ประกอบด้วยขั้นตอนการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา
ชุมชน การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการ การกำหนดแผนงาน
โครงการและการจัดการ และการปฏิบัติการตามโครงการ และระยะติดตามและประเมินผล
โครงการ (Monitoring and Evaluation Phase) เป็นขั้นตอนเกี่ยวกับการวัดความสำเร็จของ

โครงการ ซึ่งหากโครงการดำเนินการได้อย่างเหมาะสมและต่อเนื่อง ก็อาจจะพิสูจน์ความสำเร็จของโครงการได้ ในขั้นตอนนี้ ส่วนใหญ่คณะผู้วิจัยและชาวบ้าน ที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัยจะทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นก็จะจัดทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์และจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน ระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชน รวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านนำผลการวิจัยไปดำเนินการแก้ไขปัญหา หรือพัฒนาชุมชนต่อไป

5. หลักการประเมินโครงการพัฒนา

5.1 ความหมายการประเมิน คำที่ใช้ในความหมายของการประเมินมีด้วยกัน 2 คือ คำว่า “Assessment” กับ “Evaluation” แต่โดยนัยแล้วคำ 2 คำนี้มีความหมายแตกต่างกัน คือ คำว่า “Assessment” หมายถึง กระบวนการรวบรวมข้อมูลให้อยู่ในรูปที่สามารถตีความได้ เพื่อใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการนำไปสู่การตัดสินใจในขั้นประเมินผล ส่วนคำว่า “Evaluation” นั้น หมายถึง กระบวนการรวบรวมและเตรียมข้อมูลที่เป็นประโยชน์ช่วยให้เกิดการตัดสินใจที่ดี สำหรับทางเลือกหลายๆ ทาง (เยาวดี ราชชัยกุล วิบูลย์ศรี. 2548 : 5-7) จากศัพท์ดังกล่าว มีผู้ให้ความหมายของคำว่า “การประเมิน” ไว้อย่างหลากหลายดังนี้ เช่น พาณี อนันตชัย (2542 : 157) ได้ให้ความหมายของการประเมินว่า เป็นกระบวนการที่พิจารณาว่า ได้มีการทำอะไรสำเร็จไปบ้างในสิ่งที่กำหนดไว้ ผลที่ได้รับดีหรือไม่ได้อย่างไร คຸ້ມคຳกັບบประมาณที่ลงทุนไปหรือไม่ ได้ผลตามวัตถุประสงค์ของหน่วยงานหรือโครงการที่ตั้งไว้หรือไม่ มีปัญหาและอุปสรรคอะไรในการดำเนินงานหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เป็นกระบวนการเปรียบเทียบระหว่างวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้กับผลที่ปรากฏจากการปฏิบัติงานตามแผน โดยมีกำหนดเกณฑ์เป็นเครื่องตัดสิน ชีระพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2543 : 285) ได้สรุปความหมายของ “การประเมิน” ไว้ว่า คือ การตัดสินใจอย่างมีระบบ เพื่อชี้วัดว่า แผนงานและกิจกรรมต่างของโครงการ ที่วางไว้ และดำเนินการไปแล้วนั้นเพื่อเปรียบเทียบกับเป้าหมายและวัตถุประสงค์มีความเหมาะสม มีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดสำเร็จมากน้อยแค่ไหน อย่างไร เพื่อประโยชน์ในการปรับปรุงโครงการ และช่วยให้การวางแผนและตัดสินใจปฏิบัติงานอย่างรัดกุมอันจะนำไปสู่ผลสัมฤทธิ์สูงสุด พิระสิทธิ์ กำนวนศิลป์ (2543 : 113) ได้กล่าวถึงความหมายของ “การประเมินผล” ว่าหมายถึง กระบวนการหรือวิธีการในการวิเคราะห์ศึกษาประสิทธิภาพและประสิทธิผลของงานตลอดจนผลกระทบต่างๆ ของโครงการ เพื่อดูว่าบรรลุจุดหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ สมชาย คุรงค์เดช (2546 : 4) ได้ให้ความหมายของ

“การประเมินผล” (Evaluation) ใ้ว่าหมายถึง กระบวนการประเมินผลจะต้องเป็นส่วนหนึ่งของการวางแผนและการดำเนินโครงการ หรือกิจกรรมต่างๆ การประเมินจะเกี่ยวข้องกับการวัดซึ่งจะต้องมีตัวบ่งชี้ที่ชัดเจน มีเกณฑ์การเปรียบเทียบเพื่อการให้คุณค่า ซึ่งกล่าวสรุปได้ว่า “การประเมิน” และ “การประเมินผล” เป็นกระบวนการในการรวบรวมข้อมูลเพื่อประกอบการวิเคราะห์ การตัดสินใจ เปรียบเทียบผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติกับวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของโครงการที่กำหนดไว้

5.2 แนวคิดและรูปแบบการประเมิน แนวคิดและรูปแบบการประเมินช่วงแรกๆ ได้มีการนำมาใช้ในการประเมิน โครงการที่เกี่ยวกับการจัดการศึกษาอาทิ ไทเลอร์ ครอนบาค เป็นต้น จนกระทั่งได้มีนักประเมินรุ่นใหม่ ๆ ที่มีความพยายามที่จะพัฒนาแนวคิดและรูปแบบการประเมินให้อยู่ในลักษณะต่างๆ ไปที่ผู้ประเมินจะสามารถเลือกไปประยุกต์ใช้ในการประเมินโครงการต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม ซึ่งแนวคิดและรูปแบบการประเมินที่ได้นำไปใช้ในการประเมินโครงการที่สำคัญและได้นำมาเสนอในที่นี้ (สำนักงานมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักงานมาตรฐานอุดมศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย. 2545 : 84-91)

5.2.1 แนวคิดและรูปแบบการประเมินของครอนบาค (Cronbach's Concepts and Model) การประเมินตามแนวของครอนบาคคือ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการใช้ข้อมูลนั้นเพื่อตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการทางการศึกษา โดยได้นำเสนอวิธีการประเมินที่ใช้นอกจากการทดสอบ 4 แนวทาง คือ 1) การศึกษากระบวนการ (Process Studies) เป็นการศึกษาสภาพที่เกิดขึ้นในห้องเรียนที่สามารถนำมาใช้เป็นข้อมูลเพื่อปรับปรุงรายวิชา 2) การวัดศักยภาพของผู้เรียน (Proficiency Measurement) เป็นการพิจารณาศักยภาพของผู้เรียนตลอดเวลาที่มีกิจกรรมการเรียนการสอนมากกว่าเมื่อสิ้นสุดกิจกรรม 3) การวัดเจตคติ (Attitude Measurement) เป็นการเน้นความสำคัญของเจตคติของผู้เรียนที่มีต่อการเรียนการสอนที่มีแนวทางการวัดผลได้อย่างหลากหลายวิธี อาทิ การตอบแบบสอบถาม การสัมภาษณ์หรือการสังเกต เป็นต้น 4) การติดตามผล (Follow up Studies) เป็นการติดตามผลการทำงานหรือการให้ผู้เรียนได้ประเมินข้อดี ข้อจำกัดของรายวิชาว่าควรมีการปรับปรุงแก้ไข เพิ่มเติมให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนอย่างไร นอกจากนี้ครอนบาคยังได้นำเสนอรูปแบบการประเมินที่ใช้ในการเรียนการสอน “Cronbach's Goal & Side Effect Attainment Model” ที่กำหนดหลักการว่า การประเมินโครงการด้านการเรียนการสอนไม่ควรประเมินเฉพาะจุดมุ่งหมายของโครงการเท่านั้น แต่ควรจะมีการพิจารณาประเมินผลกระทบข้างเคียง

ที่เกิดจากโครงการด้วย

5.2.2 แนวคิดและรูปแบบการประเมินศกิริพเวน (Scriven's Evaluation Ideologies and Model) ศกิริพเวน ได้กำหนดความหมายของการประเมิน "การประเมิน" เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการรวบรวมข้อมูล การตัดสินใจเลือกใช้เครื่องมือ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล และการกำหนดตัวชี้วัดและเกณฑ์ในการประเมิน และมีความพยายามที่จะสร้างแนวคิดและรูปแบบการประเมินที่ผสมผสานแนวคิดของไทเลอร์และครอนบาคเข้าด้วยกัน โดยได้จำแนกประเภทของการประเมินออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) การประเมินยึดเป้าหมายเป็นหลัก เป็นการประเมินที่ใช้เป้าหมายของโครงการเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่าการดำเนินการนั้นบรรลุเป้าหมายของโครงการ หรือไม่โดยแบ่งการประเมินเป็น 2 ระยะ คือ (1) การประเมินระหว่างดำเนินการ (Formative Evaluation) มีเป้าหมายของการประเมินเพื่อหาข้อดีข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นในระหว่างการดำเนินการ เพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาดำเนินงาน โครงการระยะต่อไป (2) การประเมินผลรวม (Summative Evaluation) มีเป้าหมายคือ ผลผลิตที่เกิดขึ้นเมื่อโครงการสิ้นสุดแล้ว ซึ่งจะเป็นตัวชี้วัดคุณค่าความสำเร็จของโครงการที่จะสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาปรับปรุงโครงการอื่น ๆ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันให้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี (3) การประเมินที่ไม่ยึดเป้าหมายเป็นหลัก เป็นการประเมินที่ไม่ได้มุ่งเน้นเฉพาะผลผลิตที่เกิดขึ้นตามเป้าหมายเท่านั้น แต่จะนำผลกระทบอื่นๆ มาร่วมพิจารณาในการตัดสินใจคุณค่าด้วยระบบคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพที่สามารถรวบรวมข้อมูลสารสนเทศจากกลุ่มเป้าหมายที่มีความซับซ้อน ดังนั้นการประเมินตามแนวทางนี้ควรที่จะมีการออกแบบการประเมิน ให้มีความยืดหยุ่นในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีคุณค่า อันจะช่วยส่งเสริมให้การประเมินโครงการ มีประสิทธิภาพ ในส่วนที่จะใช้ข้อมูลสารสนเทศที่สอดคล้องกับความเป็นจริงมากกว่า แต่มีความยุ่งยากที่เกิดขึ้น คือ การพิจารณาอย่างครอบคลุมในการดำเนินการโครงการใดๆ ที่ตัวชี้วัด เกณฑ์ และเครื่องมือที่ใช้ในการประเมินจะระบุเป็นแนวทางที่ชัดเจนได้ค่อนข้างยาก

นอกจากนี้ ศกิริพเวน ได้จำแนกการประเมินตามสิ่งที่ประเมินออกเป็น 2 ลักษณะได้แก่ 1) การประเมินคุณค่าภายใน (Intrinsic Evaluation) เป็นการประเมินคุณค่าของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับโครงการ อาทิ จุดประสงค์ โครงสร้าง เนื้อหา หรือประสิทธิภาพของเครื่องมือที่ใช้ เป็นต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การประเมินวิธีการนี้เป็นการประเมินเพื่อเตรียมความพร้อมก่อนที่จะเริ่มดำเนินการโครงการ 2) การประเมินความคุ้มค่า (Payoff Evaluation) เป็นการประเมินในส่วนที่ผลของการดำเนินโครงการมีต่อผู้รับบริการจากโครงการ

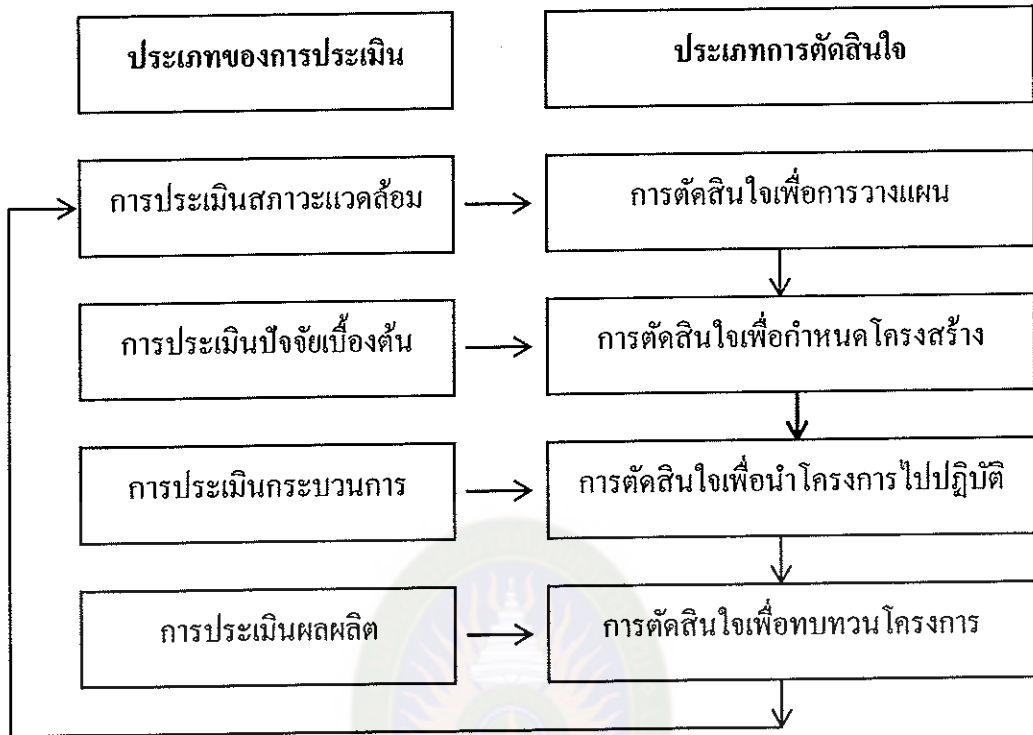
5.2.3 แนวคิดการประเมินโปรวัต (Provus's Discrepancy Evaluation) โปรวัต ได้กล่าวถึงความหมายของการประเมินว่า เป็นการกำหนดเกณฑ์ มาตรฐาน และการค้นหา ช่องว่างระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นจริงกับเกณฑ์มาตรฐาน เพื่อใช้เป็นตัวชี้วัดข้อบกพร่องของ โครงการ และนำรูปแบบการประเมินความสอดคล้อง ที่เป็นกระบวนการของการเปรียบเทียบ ความแตกต่างของผลการปฏิบัติ ที่เกิดขึ้นจริงกับมาตรฐานที่กำหนดขึ้นทุกขั้นตอน และจะมีการ พิจารณาความแตกต่าง ระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นจริง กับมาตรฐาน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ ไป ปรับปรุงการดำเนินงานของโครงการให้มีประสิทธิภาพ ซึ่งโปรวัตได้จำแนกขั้นตอนการ ประเมินโครงการเป็น 5 ขั้นตอนดังนี้ 1) การบรรยายโครงการ เพื่อศึกษารายละเอียดของ โครงการที่ต้องการประเมิน ได้แก่ ปัจจัยเบื้องต้น กระบวนการ และผลผลิต 2) การ ประเมินการดำเนินการของโครงการ เพื่อตรวจสอบว่า การดำเนินการของโครงการเป็น อย่างไรและมีอะไรบ้างที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินการ 3) การประเมินกระบวนการ ของโครงการเพื่อตรวจสอบการดำเนินการของโครงการว่าได้บรรลุจุดหมายในแต่ละ ส่วนมากหรือน้อยเพียงใด 4) การประเมินผลผลิตของโครงการ เพื่อตรวจสอบผลผลิตที่เกิดขึ้น ตามจุดหมายของโครงการ 5) การประเมินค่าใช้จ่ายและผลกำไร เพื่อเปรียบเทียบค่าใช้จ่าย กับผลที่ได้รับว่ามีความสมเหตุสมผลกันมากหรือน้อยเพียงใด

5.2.4 แนวคิดและรูปแบบการประเมินชิบของ สตัฟเฟิลบีม (Stufflebeam's CIPP Model) สตัฟเฟิลบีม กล่าวว่า "การประเมิน เป็นกระบวนการของการระบุ หรือ กำหนดข้อมูลที่ต้องการรวมทั้งการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และนำข้อมูลมาวิเคราะห์และ สังเคราะห์ให้เกิดสารสนเทศที่มีประโยชน์เพื่อนำเสนอสำหรับใช้เป็นทางเลือกในการ ตัดสินใจ" โดยจำแนกขั้นตอนของการประเมิน เป็น 3 ขั้นตอน คือ กำหนดหรือระบุข้อมูลที่ ต้องการ เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์และจัดการสารสนเทศเพื่อนำเสนอผู้บริหาร และสตัฟเฟิลบีม ได้กำหนดประเด็นที่ประเมินออกเป็น 4 ประเภท ซึ่งที่เป็นที่มาของการ กำหนดชื่อของรูปแบบการประเมินว่ารูปแบบการประเมินแบบชิป(CIPP Model) ที่มาจาก อักษรภาษาอังกฤษตัวแรกของประเด็น ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้ 4.1) การประเมินสภาวะ แวดล้อม (Context Evaluation : C) เป็นการประเมินก่อนการดำเนินการโครงการเพื่อ พิจารณาหลักการและเหตุผล ความจำเป็นที่ต้องการดำเนินโครงการ ประเด็นปัญหา และ ความเหมาะสมของเป้าหมายโครงการ 4.2) การประเมินปัจจัยเบื้องต้น (Input Evaluation : I) เป็นการประเมินเพื่อพิจารณาความเหมาะสมของความพอเพียงของทรัพยากร อาทิ จำนวนคน งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ รวมทั้งเทคโนโลยีและแผนการของการดำเนินการโครงการ 4.3)

การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation : P) เป็นการประเมินเนื้อหาข้อบกพร่องของการดำเนินการ ที่จะใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนา แก้ไข ปรับปรุงให้การดำเนินการช่วงต่อไปมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยมีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานทุกขั้นตอนและ 4.4) การประเมินผลผลิตที่เกิดขึ้น (Product Evaluation : P) เป็นการประเมินเพื่อเปรียบเทียบผลผลิตที่เกิดขึ้นกับจุดประสงค์ของโครงการ รวมทั้งการพิจารณาในประเด็นของการยุบ เลิก ขยาย หรือปรับเปลี่ยนโครงการ นอกจากนี้ได้นำเสนอ ประเภทของการตัดสินใจที่สอดคล้องกับประเด็นที่ประเมิน ดังนี้ 1) การตัดสินใจเพื่อการวางแผน (Planning Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินสภาพแวดล้อม ที่ได้นำไปใช้ในการกำหนดจุดประสงค์ของโครงการให้สอดคล้อง กับแผนการดำเนินการ 2) การตัดสินใจเพื่อกำหนดโครงสร้างของโครงการ (Structuring Decision) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากปัจจัยเบื้องต้นที่ได้นำไปใช้ในการกำหนดโครงสร้างของแผนงานและขั้นตอนของการดำเนินการของโครงการ 3) การตัดสินใจเพื่อนำโครงการไปปฏิบัติ (Implementing Decision) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินกระบวนการเพื่อ พิจารณาควบคุมการดำเนินการให้เป็นไปตามแผนและปรับปรุงแก้ไขการดำเนินการให้มีประสิทธิภาพ มากที่สุด 4) การตัดสินใจเพื่อทบทวนโครงการ (Recycling Decision) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินผลผลิตที่เกิดขึ้นเพื่อพิจารณาการยุบเล็กล้มเลิกหรือปรับขยายโครงการที่จะนำไปใช้ในโอกาสต่อไป

สตัฟเฟิลบีม ได้นำเสนอแผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างการตัดสินใจและประเภทของการประเมินกับการตัดสินใจ ดังแผนภาพข้างล่างนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

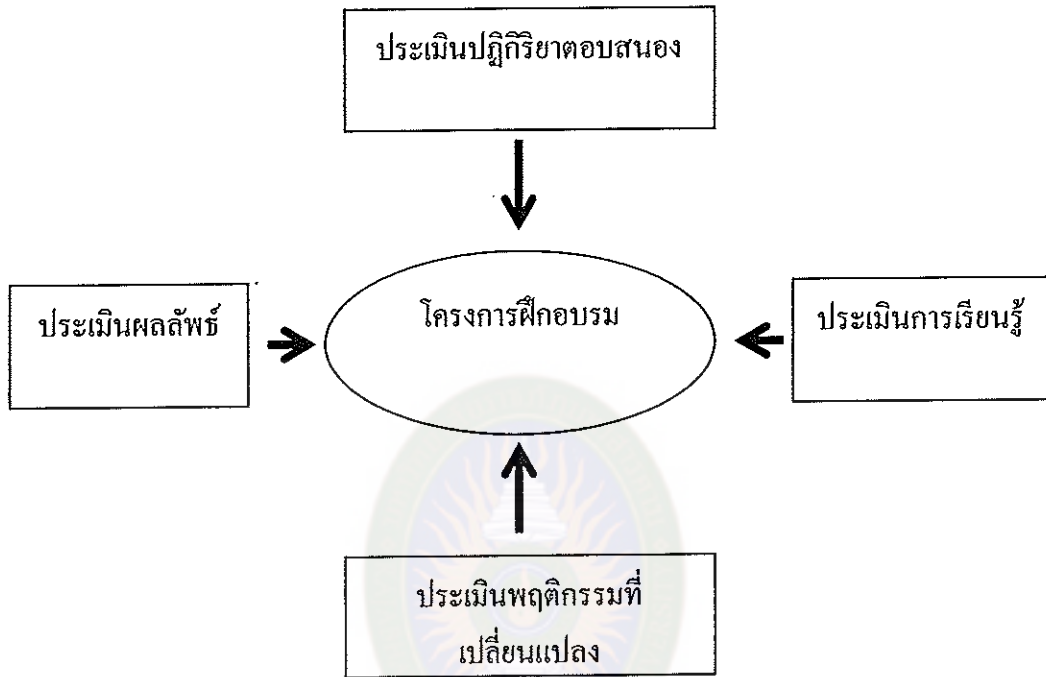

แผนภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการประเมินและการตัดสินใจของสตฟเฟิลบีม

5.2.5 แนวคิดและรูปแบบการประเมินของเคอร์ค แพตทริก (Kirk Patrick)

เคอร์ค แพตทริก ได้นำเสนอแนวคิดของการประเมินโครงการฝึกอบรมว่า “การฝึกอบรมเป็นการให้ความรู้ ความเข้าใจและทักษะการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งในการฝึกอบรมควรจะได้มีการประเมินผล การฝึกอบรม เพื่อที่จะให้ทราบว่าจัดการฝึกอบรมตามขั้นตอนที่กำหนดไว้มีประสิทธิภาพเพียงใด” โดยเคอร์ค แพตทริก ได้กำหนดแนวทางของการประเมินโครงการฝึกอบรม จำแนกเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้ (1) ประเมินปฏิกิริยาตอบสนอง (Reaction Evaluation) เป็นการประเมินเพื่อตรวจสอบความรู้สึกรหรือความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมโครงการ โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการประเมิน (2) ประเมินการเรียนรู้ (Learning Evaluation) เป็นการประเมินเพื่อตรวจสอบความรู้และทักษะที่เกิดขึ้นจากการเข้าร่วมโครงการ โดยใช้แบบทดสอบเป็นเครื่องมือในการประเมิน (3) ประเมินพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลง (Behavior Evaluation) เป็นการประเมินเพื่อตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการปฏิบัติงาน ว่าเป็นในทิศทางที่พึงประสงค์หรือไม่โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ข้อมูล จากเพื่อนร่วมงาน หรือผู้บังคับบัญชา เป็นต้น และ (4) ประเมิน

ผลลัพธ์ (Results Evaluation) เป็นการประเมินเพื่อตรวจสอบว่าผลการอบรมก่อให้เกิดการพัฒนาทั้งต่อตนเองและต่อหน่วยงานของตนเองอย่างไร โดยใช้แบบสอบถามการสัมภาษณ์เป็นต้น โดยเคอร์รี่ แพตทริก ได้นำเสนอความสัมพันธ์ของสิ่งที่ประเมินดังนี้

แผนภาพที่ 2 รูปแบบการประเมินของเคอร์รี่ แพตทริก

5.3 การประเมินแบบร่วมมือที่ใช้ในชุมชนเป็นฐาน (Community Based Collaborative Evaluation)

การประเมินแบบร่วมมือที่ใช้ในชุมชนเป็นฐาน เป็นการนำแนวคิดของคำ 2 คำมาใช้ คือการใช้ชุมชน (Community Based Collaborative Approach) และการประเมินแบบร่วมมือ (Community Evaluation) ดังนั้น การใช้ชุมชนเป็นฐานน่าจะหมายถึงการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นหลักในการทำกิจกรรมโครงการหรือการพัฒนาสิ่งใด ๆ โดยจุดมุ่งหมายของการมีส่วนร่วมต้องมุ่งพัฒนาโครงสร้างของชุมชน ทั้งพัฒนาการอยู่ร่วมกันของคนและพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน เพื่อให้สมาชิกของชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

โดยมีฐานองค์ประกอบที่จะทำให้ประสบผลสำเร็จ (สำนักงานมาตรฐานการศึกษาและสำนักมาตรฐานอุดมศึกษาทบวงมหาวิทยาลัย, 2545 : 35) ดังนี้ 1) สร้างองค์กรประชาชน โดยการรวมกลุ่มประชาชนแบบเป็นทางการหรือแบบไม่เป็นทางการ 2) สร้างเครือข่ายในการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลและกลุ่มบุคคลที่อยู่ในชุมชน 3) จัดฝึกอบรมให้

องค์กรประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจ และมีความสามารถในการทำงานเฉพาะด้าน 4) แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน โดยประชาชนพิจารณาคัดเลือก ตามระบอบประชาธิปไตย และกำหนดบทบาทหน้าที่รับผิดชอบ 5) กำหนดกรอบกิจกรรม หรือลักษณะงานที่ทำ 6) ติดต่อประสานงาน และร่วมมือกันระหว่างงานที่เกี่ยวข้อง และ 7) ติดตามประเมินผลเมื่อขจัดปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน การใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยเน้นคนเป็นศูนย์กลาง หรือ จุดหมายหลัก ของการพัฒนา ตามแนวทางการพัฒนาคน หรือการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมประเมินผลจึงจะสามารถทำให้ประชาชนได้เรียนรู้ การมีส่วนร่วม และมีการช่วยเหลือพึ่งพาตนเองและเพื่อนบ้านโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม

5.4 การประเมินประสิทธิผลโครงการพัฒนาชุมชน การประเมิน เป็นเครื่องมือของการรับรองคุณภาพอย่างหนึ่งของการดำเนินโครงการ ด้วยเหตุผลนี้ ผู้ที่ดำเนินโครงการต่างๆ จึงเห็นความจำเป็นที่ต้องใช้วิธีประเมินโครงการ เพื่อให้เป็นที่ยอมรับและเป็นที่น่าเชื่อถือ จากบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งจากประชาชนทั่วไป ดังนั้น ในปัจจุบันผู้ดำเนินโครงการจึงตระหนักถึงความสำคัญของการประเมินโครงการที่ต้องมีการประเมินทั้งทางด้านประสิทธิภาพ (Efficiency) และประสิทธิผล (Effectiveness) ของโครงการนั้นๆ ด้วย ทั้งนี้ ชีระพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2543 : 287) ได้กล่าวถึงการประเมินประสิทธิผลว่าเป็นการตัดสินใจในโครงการพัฒนายังมีระบบและมีภาวะนิสัย เพื่อชี้ว่าแผนงานและกิจกรรมต่างๆ ที่ได้วางเอาไว้ และดำเนินการไปแล้วนั้น เพื่อเปรียบเทียบกับเป้าหมายและวัตถุประสงค์ว่ามีความเหมาะสมมีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดผลสำเร็จมากน้อยแค่ไหน เพียงไร อย่างไร กล่าวโดยสรุปได้ว่าแนวทางในการประเมินโครงการนั้นเป็นการประเมินเพื่อตอบคำถาม 3 ข้อ ได้แก่ 1) โครงการนั้นบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ และประสบผลสำเร็จมากหรือน้อยเพียงไร รวมทั้งมีผลข้างเคียงอะไรบ้างที่สามารถจะบ่งบอกถึงผลกระทบของโครงการ 2) มีหลักฐานด้านข้อมูล สารสนเทศ และบริบทที่สนับสนุนผลการประเมิน ซึ่งสามารถนำมาอธิบายหรืออภิปรายได้ ทั้งเชิงประจักษ์และเชิงเหตุผลมากน้อยเพียงใดและ 3) มีวิธีการและตัวบ่งชี้ของการประเมินที่สามารถชี้แจงหรือยืนยันความเป็นไปได้ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันได้หรือไม่ และเพราะสาเหตุใด

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ประมวลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดกรอบแนวคิด การพัฒนารูปแบบชุมชนอยู่ดีมีสุข ดังนี้ เบญจพร เศรษฐสุนทิ (2545 : 93) ได้ศึกษาการจัดทำแผนแม่บทชุมชนกับแนวคิดเรื่อง สวัสดิการเชิงรุก กรณีศึกษามูลนิธิองค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนา ภาคอีสาน พบว่า กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนสามารถนำมาประยุกต์ใช้ร่วมกับงานสวัสดิการเชิงรุกได้ ในฐานะที่เปรียบเทียบเสมือนเครื่องมือในการค้นหาความต้องการของประชาชนและการให้ความรู้แก่ประชาชน เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเอง ส่วนปัญหาและอุปสรรคที่พบในกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนคือ ยังไม่สามารถปรับเปลี่ยนเจตคติและปลูกฝังแนวคิดใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาให้แก่ประชาชนได้เท่าใดนัก ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาที่ผ่านมาเป็นการมอบความช่วยเหลือให้แก่ประชาชนในลักษณะการให้เปล่าเป็นส่วนใหญ่ รูปแบบของโครงการที่ปรากฏยังไม่สามารถแสดงออกถึงการพยายามที่จะแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเองเท่าใดนัก เนื่องจากแนวทางการแก้ปัญหา ยังปรากฏอยู่ในรูปแบบที่ต้องมีการร่วมทำกับหน่วยงาน หรือเป็นการรอรับความช่วยเหลือจากภายนอกเป็นส่วนใหญ่ ยังไม่ค่อยปรากฏในลักษณะที่เป็นการพึ่งพาตนเองและประชาชนส่วนใหญ่ยังมองว่างบประมาณเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำมาใช้ในการแก้ปัญหา

กานดา ทองคลองไทร (2546 : 66) ได้ออกแบบและพัฒนากิจการศึกษาศึกษาอาชีพตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อวิสาหกิจชุมชนชายแดนไทย - พม่า พบว่า 1) การออกแบบการจัดการศึกษาอาชีพตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อวิสาหกิจชุมชนประกอบด้วย 8 ขั้นตอน ดังนี้ (1) การวิเคราะห์สภาพปัญหาความต้องการจำเป็นของชุมชน (2) การกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้อาชีพ (3) การกำหนดสาระการเรียนรู้อาชีพ (4) การจัดทำโครงการการเรียนรู้อาชีพ (5) การจัดทำแผนการเรียนรู้อาชีพ (6) การจัดการเรียนรู้อาชีพตามแผน (7) การตรวจติดตามคุณภาพการเรียนรู้อาชีพ และ (8) การแสดงผลงานต่อสาธารณชน 2) การศึกษาความเป็นไปได้ในการนำการจัดการศึกษาอาชีพที่ออกแบบใหม่ไปใช้ พบว่า ผู้เรียนพึงพอใจ เห็นคุณค่าของการเรียนรู้ทำงานร่วมกัน ผู้นำชุมชนเห็นว่าการจัดการเรียนรู้อาชีพนี้เป็นเครื่องมือสำคัญของการพัฒนาอาชีพ นักพัฒนาในท้องถิ่น เห็นว่าการจัดการเรียนรู้อาชีพนี้จะเป็นโอกาสที่นักพัฒนาจะร่วมกันกับผู้เรียน ประชาชนทำงานพัฒนาอาชีพได้ตรงปัญหาความต้องการ และเทคนิควิธีการจัดการเรียนรู้อาชีพ มีความเหมาะสมแล้ว สรุปได้ว่าการจัดการศึกษาอาชีพมีความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จัดการศึกษาอาชีพให้กับผู้เรียนและประชาชน 3) ผลการทดลองใช้และพัฒนากิจการศึกษาศึกษาอาชีพ การจัดการศึกษาอาชีพตาม

แนวเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อวิสาหกิจชุมชนชายแดน สามารถทำให้ครู วิทยากร และผู้นำชุมชน ปรับกระบวนการทัศนการทำงานใหม่ องค์กรชุมชนมีการปรับเปลี่ยน ทำงานด้วยกลยุทธ์เป็น เครือข่ายซึ่งกันและกัน ชุมชนเกิดหลักปฏิบัติที่มุ่งเน้นการเรียนรู้อาชีพ จัดทำแผนงาน โครงการพัฒนาอาชีพได้ตรงกับปัญหาและความต้องการการเรียนรู้อาชีพในวิถีชีวิต สอดคล้อง กับสภาพเศรษฐกิจสังคมที่เป็นอยู่ เป็นการเรียนที่ปรับเปลี่ยนผันแปรได้ตามวาระของความ ต้องการในการแก้ปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อวิสาหกิจชุมชนของชุมชนได้ 4) ผลที่ปรากฏ พบว่า (1) การจัดการศึกษาอาชีพของผู้เรียนเป็นการเรียนรู้อาชีพจากประสบการณ์จริงที่ให้ความ สำคัญต่อการแสวงหาความรู้ ความสามารถ การคิดวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยน ประสบการณ์โดยวิธีเชิงระบบ เน้นกระบวนการทำงานเป็นทีมปฏิบัติ มุ่งมั่นในการสร้างความ เปลี่ยนแปลงต่อการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงชุมชน 5) ผลการประเมินคุณภาพ (1) การ ประเมินคุณภาพการจัดการศึกษาอาชีพ ด้วยการตีค่าความสามารถที่แท้จริงของผู้เรียนรู้อาชีพ อันเนื่องมาจากการศึกษาอาชีพตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อวิสาหกิจชุมชนชายแดนไทย-พม่า พบว่า ผู้ศึกษาอาชีพมีความสามารถที่แท้จริงสามารถวิเคราะห์และคิดได้อย่างมีวิจารณญาณ สังเคราะห์และคิดอย่างสร้างสรรค์ สามารถแก้ปัญหาได้ มีทักษะในการประยุกต์และการ แสดงความสามารถได้ (2) การประเมินคุณภาพเอกสารคู่มือการจัดการศึกษาอาชีพตามแนว เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อวิสาหกิจชุมชนชายแดนไทย-พม่า พบว่า เอกสารคู่มือ มีลักษณะรูปเล่ม เหมาะสม มีคุณภาพ มีเนื้อหาสมบูรณ์ สามารถใช้เป็นแบบอย่างในการจัดการศึกษาอาชีพ ตาม แนวเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อวิสาหกิจชุมชนและใช้เป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนอื่นๆ ได้

มัลลิกา เขียวหวาน (2546 : 88) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ การเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในเขตจังหวัดอ่างทองและพระนครศรีอยุธยา พบว่า 1) กิจกรรมการเรียนรู้การเกษตรตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงที่เกษตรกรมีส่วนร่วมมี 6 กิจกรรม ได้แก่ การฝึกอบรม การดูงาน การแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล การประชุมสัมมนา การทำแปลงสาธิตและเผยแพร่ความรู้ โดยระดับการมีส่วนร่วมส่วนใหญ่อยู่ที่ระดับการมีส่วนร่วมรับรู้ รองลงไปได้แก่ ร่วมรับประโยชน์และร่วมทำ ส่วนการมีส่วนร่วมคิดประเมินนั้นมี น้อยถึงไม่มีเลย 2) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อการมีส่วนร่วม พบว่า ปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เวลาว่าง ตำแหน่งทางสังคม ศักยภาพส่วนบุคคล ความต้องการการบริการจากรัฐ เจตคติ กิจกรรมการเกษตร และทรัพยากรที่มีอยู่ การเปิดรับข่าวสาร ส่วนรายได้และการศึกษาไม่ เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ซึ่งไม่สอดคล้องกับทฤษฎี แต่สอดคล้องกับผลวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ส่วนปัจจัยภายนอกที่สนับสนุน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือหน่วยงาน ผู้นำชุมชน และเครือข่ายกลุ่มอาชีพและ 3) แนวทางส่งเสริมการมีส่วนร่วม ต้องส่งเสริมปัจจัยที่เกี่ยวข้องและพัฒนาวิธีการจัดการเรียนรู้ ให้เกษตรกรมีส่วนร่วมปฏิบัติจริงสอดคล้องกับความต้องการและเงื่อนไขทางสภาพแวดล้อมของเกษตรกรนั้นเนื้อหาการพึ่งตนเองและการจัดการทรัพยากร การเกษตร

ชลิตดา สุขสวัสดิ์ (2547 : 62) ได้ศึกษาการสื่อสารกับการสร้างระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง และการสร้างชุมชนเข้มแข็ง ในชุมชนบ้านนาทะเล ตำบลชัยภูมิ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดอุดรธานี พบว่า 1) สภาพพื้นที่ของชุมชน การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตและภูมิปัญญา และการสื่อสารในชุมชนถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อระบบเศรษฐกิจพอเพียง และการสร้างชุมชนเข้มแข็ง ชาวบ้านมีวิถีคิดและภูมิปัญญาของตนเอง ในการสร้างกระแสเศรษฐกิจชุมชน เมื่อเงินทุนเติบโตและมีทั้งทุนภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุนวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง คนในชุมชนสามารถใช้ทุนมาพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ จึงทำให้เกิดพลังและเป็นชุมชนที่เข้มแข็งมีการดำเนินชีวิตภายใต้เศรษฐกิจพอเพียง 2) ชาวบ้านให้ความหมาย “เศรษฐกิจพอเพียง” ว่า การพึ่งตนเอง การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ การพออยู่พอกิน การไม่ผลิตและบริโภคเกินกำลัง การมีส่วนร่วมช่วยเหลือซึ่งกันและกันและการชวนช่วยหาความรู้โดยอาศัยภูมิปัญญาและความขยัน 3) ชาวบ้านให้ความหมาย “ชุมชนเข้มแข็ง” ว่า คนในชุมชนสามารถทำกิจกรรมร่วมกัน ความสามัคคีกลมเกลียว การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สภาพสังคม มีผู้นำชุมชนที่ดี คนในชุมชนให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วม มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นและอนุรักษ์ไว้ และมีสภาพเศรษฐกิจที่ดี จากการให้ความหมายเจตคติของชาวบ้าน ที่ได้ไปรับวาทกรรมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และไม่พบความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับชาวบ้าน 4) บทบาทหน้าที่ในการสื่อสารของบุคคล 3 กลุ่ม ได้แก่ (1) ชาวบ้าน คือ การรับข่าวสาร การถ่ายทอดข่าวสาร การสื่อสารกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรม การเสนอข้อมูลข่าวสาร การแสดงความคิดเห็น การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การดูแลพื้นที่สาธารณะชุมชน และการช่วยอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่น (2) ผู้นำ คือ ตัวประสานให้ข้อมูลข่าวสาร การส่งข่าวสาร การช่วยสื่อความหมาย สร้างความเข้าใจ การเรียกคนในชุมชนรวมตัวทำกิจกรรม และการช่วยอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และ (3) บุคคลภายนอก คือ ให้ข้อมูลข่าวสาร การส่งข่าวสาร การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วม การกระจายข่าวสารไปสู่ภายนอก การประชาสัมพันธ์ข่าวสารของชุมชนไปสู่ภายนอกและการช่วยเผยแพร่วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น สื่อที่ใช้มาก คือ สื่อบุคคล

และหอกระจายข่าว ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชน คือ หอกระจายทรุดโทรมเสียงไม่ค่อยดัง ชาวบ้านใช้ Internet ไม่เป็นและพูดอีกอย่างแต่เข้าใจอีกอย่าง แก้ไขได้โดยติดตั้งลำโพงกระจายเสียงเพิ่ม จัดตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์และ Internet ภายในหมู่บ้านและการอธิบายให้เข้าใจ

จริยา สุพรรณ (2548 : 77) ได้ศึกษาการยอมรับเศรษฐกิจในการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในชุมชนบ้านหลุมมะขาม ตำบลหนองไม้แก่น อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า ชุมชนบ้านหลุมมะขามเกิดจากการรวมตัวของเกษตรกรที่อพยพมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และจากอำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี โดยระยะแรกได้รับจ้างเป็นแรงงานตัดไม้จากนั้นได้จับจองพื้นที่ดังกล่าวทำการเกษตร ซึ่งการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในช่วงนั้น เป็นเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม คือผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน และมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในชุมชน ต่อมามีการปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิต ตามกระแสนิยมที่เข้ามาในชุมชน รวมทั้งได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเพาะปลูกเป็นพืชเชิงเดี่ยวส่งผลให้เกษตรกรเกิดปัญหาหนี้สินในระบบสูง มีการจัดการทรัพยากรที่ไม่พึ่งพาซึ่งกันและกัน เกษตรกรส่วนหนึ่งจึงได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิต และรูปแบบการผลิตเป็นไปตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยจุดเริ่มต้นได้แบบอย่างจากการศึกษาดูงานจากเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพตามแนวคิดดังกล่าว ซึ่งในปัจจุบันกลุ่มตัวอย่างในชุมชนบ้านหลุมมะขามที่ได้ดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง มีรายได้ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

สหัสยา พลบั๊ดพี (2548 : 65) ได้นำเสนอแนวทางการพัฒนาคนให้มีคุณลักษณะตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า 1) คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของคนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงแบ่งเป็น 3 ประการ คือ (1) พอประมาณ ได้แก่ พอประมาณกับศักยภาพของตน พอประมาณกับสภาพแวดล้อม และไม่โลกเกินไปจนเบียดเบียนผู้อื่น (2) มีเหตุผล ได้แก่ พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ พึ่งตนเองได้ทางสังคม คำนึงถึงผลระยะยาวมากกว่าระยะสั้น (3) รู้เท่าทันและพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งคุณลักษณะทั้ง 3 ประการจะเกิดขึ้นได้จากการพัฒนาความรู้ และคุณธรรม ซึ่งเป็นเงื่อนไขหลักของการพัฒนาคน 2) กิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชนที่ดำเนินการตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แบ่งได้ 4 ด้าน คือ กิจกรรมเพื่อสร้างความพอเพียงด้านเศรษฐกิจ กิจกรรมเพื่อสร้างความพอเพียงด้านสังคม กิจกรรมเพื่อสร้างความพอเพียงด้านสิ่งแวดล้อมและกิจกรรมสร้างความพอเพียงด้านจิตใจ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จำเป็นต้องมีการดำเนินไปพร้อมกันอย่างสมดุล จึงจะสร้างความพอเพียงให้เกิดขึ้นในชุมชนได้ 3) การเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างความพอเพียงด้านเศรษฐกิจ และด้านจิตใจ ประกอบด้วย 2 รูปแบบ คือ การเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนโดยตรง

และการเรียนรู้เพื่อพัฒนาระบบที่ช่วยสนับสนุนการเปลี่ยนแปลง 4) แนวทางการพัฒนาคนในชุมชน ให้มีคุณลักษณะตาหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ การพัฒนาความรู้และคุณธรรมในตัวบุคคลผ่านการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ และการพัฒนาชุมชนให้มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจพอเพียงทั้ง 4 ด้านอย่างสมดุล เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนและพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลง

บัววัน มีนรินทร์เรื่องเดช (2549 : 73) ได้ประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติของประชาชนที่เข้าร่วม โครงการชีวิตพอเพียงตามแนวพระราชดำริ พบว่า การประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ไปปฏิบัติของประชาชนที่เข้าร่วม โครงการชีวิตพอเพียง ตามแนวพระราชดำริอยู่ในระดับค่อนข้างมาก และพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ไปปฏิบัติของประชาชนที่เข้าร่วม โครงการชีวิตพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ได้แก่ ระดับการศึกษา สาขาวิชาที่จบการศึกษา อาชีพ ตำแหน่งทางสังคม ประเภทของช่องทางทางารรับสื่อ ลักษณะของสื่อที่รับเป็นประจำรับรู้เกี่ยวกับโครงการชีวิตพอเพียงตามแนวพระราชดำริ การปฏิบัติตามโครงการชีวิตพอเพียงตามแนวพระราชดำริ

วารุณี ชินวินิจกุล (2549 : 77) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนตามแนวพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียง : กรณีศึกษาชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า 1) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไม้เรียง พบว่า เริ่มจากการรวมตัวของผู้นำชุมชนที่มีการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างง่าย เพื่อหาข้อสรุปที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและความเห็นรวมของชุมชน และพบว่า การขับเคลื่อนใช้ผลการค้นคว้าวิจัย จากช่วงการริเริ่มก่อเกิดมาผลักดันให้ไปสู่การปฏิบัติ โดยใช้ภาวะผู้นำและกระบวนการกลุ่ม 2) กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชุมชนไม้เรียง เป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน หรือเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ค้นหาและตัดสินใจกำหนดแผนหรือกิจกรรมทางเลือกใหม่ๆ ในการแก้ไขปัญหาที่สามารถดำเนินการ ได้จริงและเท่าทันการเปลี่ยนแปลง โดยการสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนมุ่งเน้นการแก้ปัญหาด้วยการพึ่งตนเอง 3) ผู้นำชุมชนไม้เรียงใช้กระบวนการขับเคลื่อนที่นำไปสู่การสร้างชุมชนแบบองค์รวมที่มีความหลากหลายและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม มีระบบการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ของคนทั้งในและนอกชุมชน ในลักษณะเครือข่าย เป็นกระบวนการพึ่งพาตนเองที่ชาวบ้านและชุมชนร่วมกันพัฒนา ทั้งด้านระบบคุณค่ากระบวนการเรียนรู้และระบบการจัดการเพื่อการพัฒนาสังคมของชุมชน ซึ่งทุกระบบจะต้องสอดคล้องประสานกัน ที่สำคัญคือ มีการทำให้ยั่งยืนด้วยกระบวนการติดตามประเมินผล

เป็นระยะๆ แล้วนำผลที่ได้มาหาข้อสรุป เพื่อนำไปดำเนินการต่อไป หรือตัดสินใจปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมกับเป้าหมายที่ตั้งไว้ 4) นโยบายภาครัฐและแนวทางการพัฒนาตามประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาตามกระแสหลัก และกระแสการบริโภคนิยม ทำให้ชุมชนประสบปัญหาความเดือดร้อนขาดความเชื่อมั่นในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ผู้นำชุมชนใช้กระบวนการสร้างปัญญา เป็นเครื่องมือการพัฒนาและให้โอกาสคน ซึ่งจะต้องสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพชุมชน ด้วยการนำเอาวิทยาการใหม่ๆ มาประยุกต์ใช้กับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ ทั้งนี้ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไม่เรียง ขึ้นอยู่กับคน ความรู้ ทรัพยากร การฟื้นฟูความสัมพันธ์ในอดีตของคนในชุมชนให้กลับคืนมา โดยวงจรของการพัฒนาจะดำเนินการไปตามครรลองธรรมชาติ เพื่อให้คนเกิดความมั่นใจในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง ใช้องค์กรชุมชนและเครือข่ายเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาการเรียนรู้และใช้แนวทางการพัฒนาธุรกิจชุมชนแบบครบวงจรเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่ฐานคิดของการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อความพอเพียงอย่างแท้จริง

ณฐนนท์ อำนาจเจริญ (2550 : 69) ได้ศึกษาวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงกรณีศึกษา : บ้านคงเรือง หมู่ที่ 6 ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี พบว่า 1) สภาพการณ์ปัจจุบันของการดำรงชีวิตในวิถีชุมชนของบ้านคงเรือง เป็นหมู่บ้านที่ศูนย์บริการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอหนองหาน ได้จัดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงในการพึ่งพากันเองในชุมชนและเป็นหมู่บ้านที่มีองค์กรชุมชนเกิดขึ้นมามากมายในรูปแบบวิสาหกิจชุมชน คือ กลุ่มศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่มเพาะเห็ดที่มีความเข้มแข็ง และสามารถบริหารจัดการกลุ่มได้ดี ผลการดำเนินงานทำให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาโดยดึงทุนทางสังคมที่มีอยู่ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการบริหารกลุ่ม โดยการทำงานร่วมกันระหว่างศูนย์บริการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอหนองหานและชาวบ้านคงเรือง ร่วมกันคิดแก้ไขปัญหาความยากจน โดยอาศัยแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง คือ พอประมาณ มีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ซึ่งการเรียนรู้ของชุมชนจะเป็นส่วนเริ่มต้นในการพึ่งพาตนเองที่จะส่งผลสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป 2) บทบาทของศึกษานอกโรงเรียนที่นำนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่การปฏิบัติ ปรากฏชัดเจนใน 3 ประการ คือ ประการแรกศูนย์บริการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอหนองหานได้นำแนวคิดทฤษฎีแนวทางและกรอบการดำเนินงานที่ได้รับจากสำนักงานบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน ไปปฏิบัติในพื้นที่และกระตุ้นให้ชุมชนวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนของตนเอง ประการที่สองการส่งครูการศึกษานอกโรงเรียนเข้ามากระตุ้น ชักชวน เชิญชวน ให้ความรู้ ให้คำแนะนำ พร้อมทั้งชี้แนะให้คำปรึกษาในการบริหารจัดการกลุ่ม และประการสุดท้าย คือ การสร้างความเข้มแข็ง

ของการบริหารจัดการกลุ่ม รับทราบปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติงาน ระดมความคิดเห็นในการแก้ไขปัญหา อันนำไปสู่การเรียนรู้และการทำงานร่วมกันกับชุมชนในพื้นที่ 3) แนวทางในการบริหารการพัฒนาวิถีชีวิตคู่เศรษฐกิจพอเพียง ควรกระทำในภารกิจ 5 แนวทาง คือ ประการที่หนึ่ง บุคลากรทางการศึกษานอกโรงเรียนควรอยู่ติดพื้นที่และปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง พร้อมกับหางบประมาณมาสนับสนุนในการทำกิจกรรมต่างๆ ประการที่สอง ควรให้ชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตลอดเวลา ฐานเพิ่มเติมเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ ประการที่สามแกนนำในหมู่บ้านควรชักชวนชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วยกัน ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี มีความสามัคคีในการทำงานร่วมกัน กลุ่มแกนนำเองต้องใฝ่รู้และหาความรู้ให้กับตนเองเสมอ เพื่อที่จะเป็นที่ปรึกษาของชาวบ้านได้ ประการที่สี่ การสร้างเครือข่ายและช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างเครือข่าย และประการสุดท้ายคือ ควรมีการดำเนินการประชาสัมพันธ์ทางสื่อต่างๆ

วิษณุ กล้าวิจารณ์ (2550 : 92) ได้พัฒนากลยุทธ์กระบวนการจัดการเรียนรู้ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง คู่ความอยู่ดีมีสุขของชุมชนอำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี พบว่า ผลการออกแบบกลยุทธ์กระบวนการจัดการเรียนรู้ ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงคู่ความเป็นอยู่ดีมีสุขของชุมชน อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี ประกอบด้วย 5 กลยุทธ์ ดังนี้ กลยุทธ์ที่ 1 เตรียมความพร้อมสู่จุดหมาย กลยุทธ์ที่ 2 หวังเข้าเป้าด้วยข้อมูลเป็นปัจจุบัน กลยุทธ์ที่ 3 ร่วมด้วยช่วยกันเรียนรู้ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงอย่างหลากหลาย กลยุทธ์ที่ 4 จัดสายนิเทศ ติดตามผล กระบวนการจัดการเรียนรู้ และกลยุทธ์ที่ 5 ก้าวสู่ความสำเร็จด้วยการประเมินผลและสร้างความภาคภูมิใจ

สุเมธ พรหมรักษา (2550 : 67) ได้พัฒนาการเรียนรู้ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนบ้านนอแล อำเภอฟาง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า สภาพชุมชนบ้านนอแลเป็นชุมชนพื้นที่สูง ประชากรเป็นชนเผ่าปะหล่อง มีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการปลูกผักอินทรีย์กับโครงการหลวงดอยอ่างขาง จำนวน 108 ครอบครัว ปัญหาสำคัญของชุมชน ได้แก่ ราคาผลผลิตตกต่ำ รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย ชาวชนคนรุ่นใหม่หันไปสนใจค่านิยมแบบบริโภคนิยมมากขึ้น รวมทั้งปัญหาสุขภาพดีเพราะส่วนใหญ่อยู่ในฐานะคนต่างด้าว สำหรับความต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลนั้น ต้องการให้มีการประกันราคาผลผลิตให้สูงขึ้น หรือจัดหาตลาดขายผลผลิตที่เหลือจากส่งโครงการหลวงและต้องการพื้นที่ปลูกผักเพิ่มขึ้นตามจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นด้วย นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนมีกระบวนการการเรียนรู้ในรูปแบบเดิมดั้งเดิมหรือตามธรรมชาติ โดยการสืบทอดการดำรงชีวิตตามแนวคิดหรือภูมิปัญญา

ของคนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการดำรงชีวิตตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากนั้นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนบ้านนอแล ยังเกิดขึ้นในรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ และการเรียนรู้จากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน เช่น การอบรม การสาธิต การศึกษาดูงาน การทดลองปฏิบัติ การจัดค่ายสำหรับเยาวชน และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และข้อสรุปบทเรียน นอกจากนั้นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยภายใน ได้แก่ 1) ระบบนิเวศ มีการอนุรักษ์ดิน น้ำและป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและความหลากหลายทางชีวภาพ 2) การยึดมั่นในพุทธศาสนา ทำให้เป็นคนขยัน ประหยัด ซื่อสัตย์และเสียสละ 3) วัฒนธรรม ประเพณีและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ทำให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่วนปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ 1) การพัฒนาจากหน่วยงานภาครัฐ มีส่วนทำให้ชาวบ้านมีอาชีพที่มั่นคงมีรายได้เลี้ยงครอบครัว 2) เทคโนโลยี การสื่อสารและความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ชาวบ้านได้รับเอาค่านิยมแบบบริโภคนิยม เน้นเงินตราและความสะดวกสบาย แม้จะหาเงินได้ก็ไม่พอใช้จ่ายและในที่สุดจะมีหนี้สิน จุดแข็งของชุมชนบ้านนอแล คือ ศาสนาและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาแต่อดีต ขณะเดียวกันเมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงและการปฏิบัติตามหลักศาสนาและวัฒนธรรม ไม่มีการพัฒนาเพื่อรองรับกับการแก้ปัญหาในปัจจุบันและอนาคต ก็จะกลายเป็นจุดอ่อนของชุมชนที่ขาดภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ ดังนั้น การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง กิจกรรมที่เหมาะสมสำหรับเยาวชน คือ การศึกษาทั้งในและนอกระบบที่ตอบสนองต่อการแก้ปัญหาที่แท้จริงของชุมชน ส่วนกิจกรรมที่เหมาะสมผู้ใหญ่และผู้นำชุมชน ได้แก่ การศึกษาดูงาน การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และควรส่งเสริมคุณธรรม ด้วยการปฏิบัติศีลสมาธิ ปัญญา อย่างแนบคาย มีเหตุมีผล รู้ความจริงตามความเป็นจริง ไม่หลงไปตามกระแสบริโภคนิยม แล้วสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ให้เป็นกลุ่มหรือองค์กรในชุมชนเพื่อบริหารจัดการปัญหาต่างๆ ด้วยตนเองให้มากที่สุด ลดการพึ่งพาท่างจากภายนอก เน้นการพึ่งตนเองจะช่วยให้ชีวิตมีความสมดุล ชุมชนเข้มแข็งและสังคมสงบสุข

ชนพล สมักรการ (2550 : 57) ได้ศึกษาความรู้ความเข้าใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงหลังเข้าร่วม โครงการประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ : ศึกษากรณี ผู้เข้าอบรมพลังกายทิพย์เพื่อสุขภาพ กรมชนสงฆ์ทหารอากาศ กองบัญชาการสนับสนุนทหารอากาศ พบว่า ผู้เข้าร่วม โครงการประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่การปฏิบัติ ผู้เข้าอบรม มีความรู้ความเข้าใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับค่อนข้างน้อยและเมื่อผู้อบรมเข้าร่วม

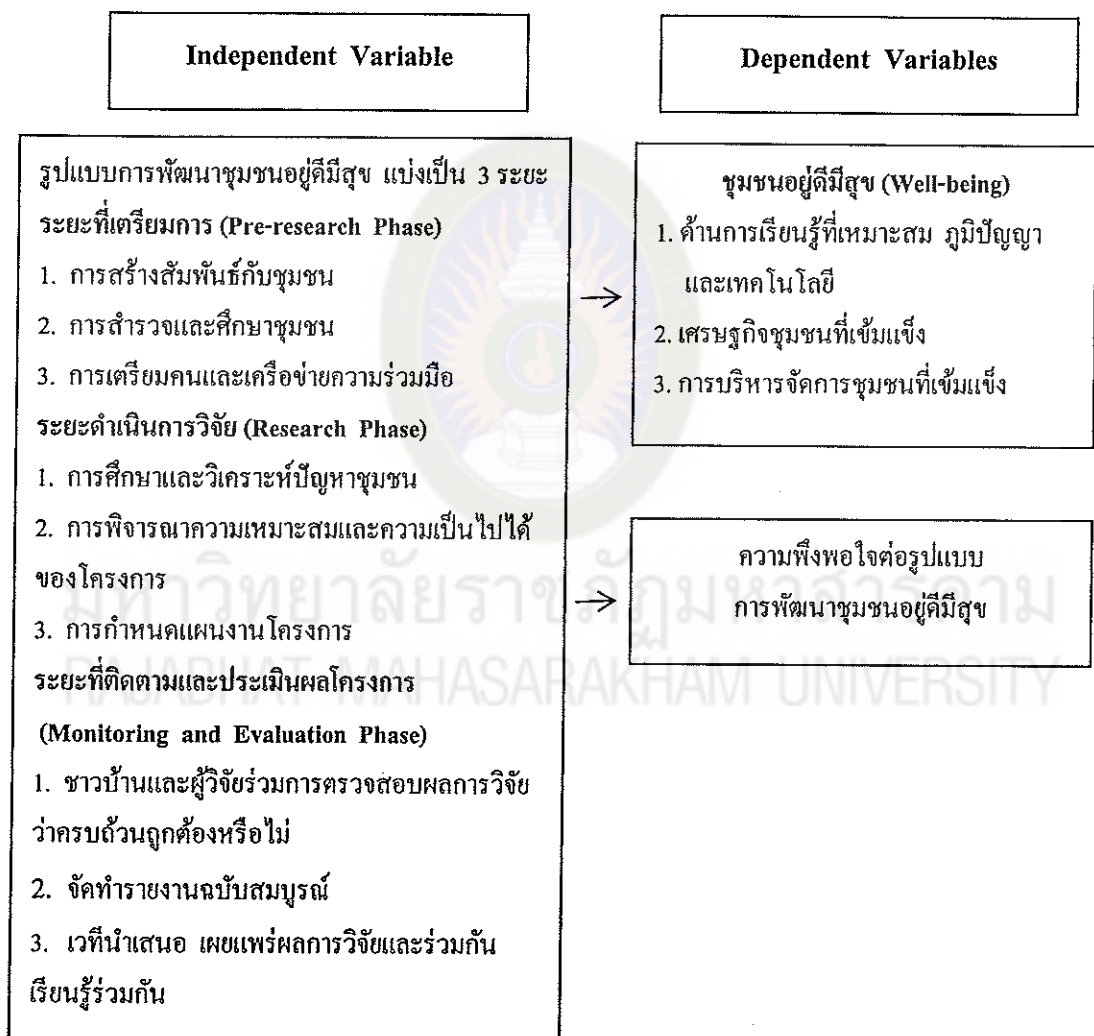
โครงการประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติแล้ว พบว่า ผู้เข้าอบรมมีความรู้ความเข้าใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับมากและเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ทุกด้านอยู่ในระดับมากเช่นกัน ซึ่งเรียงลำดับตามค่าเฉลี่ยจากน้อยไปหามากดังนี้ 1) ความรู้ความเข้าใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 2) การประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3) การยอมรับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจก่อนและหลังการอบรม โครงการประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ พบว่า กลุ่มผู้เข้าอบรมมีความรู้ความเข้าใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความรู้ความเข้าใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ด้านการประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และด้านการยอมรับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

จากการประมวลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว ซึ่งให้เห็นว่า ผู้วิจัยได้ศึกษาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษารูปแบบการพัฒนาชุมชนอยู่ดีมีสุขอย่างกว้างขวางและครบถ้วน เพื่อนำองค์ความรู้ไปกำหนดรูปแบบการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบและสามารถจะทำการศึกษาวิจัยให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ ผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบการศึกษาวิจัยเรื่องรูปแบบการพัฒนาชุมชนอยู่ดีมีสุขออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้ ระยะที่ 1 ระยะเตรียมการ (Pre-research Phase) ระยะนี้เป็นการเตรียมชุมชน เพื่อให้มีความพร้อมและเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาวิจัย โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดสัมพันธภาพระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาคีเครือข่ายต่างๆ ซึ่งประกอบไปด้วยขั้นตอนย่อยๆ ได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน การสำรวจและการศึกษาชุมชน การเตรียมคน เครือข่าย และความร่วมมือ ระยะที่ 2 ระยะดำเนินการวิจัย (Research Phase) ประกอบด้วยขั้นตอนการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน การจัดทำแผนงานและโครงการ การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการ และการนำแผนงานและโครงการสู่ปฏิบัติการปฏิบัติ และ ระยะที่ 3 ระยะติดตามและประเมินผลการดำเนินงานโครงการ (Monitoring and Evaluation Phase) เป็นขั้นตอนเกี่ยวกับการวัดความสำเร็จของโครงการ ซึ่งหากโครงการดำเนินการได้อย่างเหมาะสมและต่อเนื่อง ก็จะทราบถึงความสำเร็จและที่ไม่สำเร็จของโครงการได้ ในขั้นตอนนี้ส่วนใหญ่คณะผู้วิจัยและหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัย จะทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นก็จะจัดทำรายงานวิจัย ฉบับสมบูรณ์และจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อนำเสนอผลการวิจัย ให้มีการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชน รวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านนำผลการวิจัย ไปดำเนินการแก้ไขปัญหา หรือพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งรูปแบบพัฒนาดังกล่าวจะส่งผลให้เกิดการอยู่ดีมีสุข ซึ่งวัด

จากองค์ประกอบ 3 ด้านคือ 1) ด้านการเรียนรู้ที่เหมาะสม ภูมิปัญญาและ เทคโนโลยี 2) ด้านเศรษฐกิจชุมชนที่เข้มแข็ง และ 3) ด้านการบริหารจัดการชุมชนที่เข้มแข็ง

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการประมวลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น ผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้มาวิเคราะห์และสังเคราะห์ เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แผนภาพที่ 3 กรอบแนวคิดรูปแบบการพัฒนาชุมชนอยู่ดีมีสุข